

PH
3017
S25
1889
kot.1

Presented to the
LIBRARY *of the*
UNIVERSITY OF TORONTO
by
Professor Bisztray

24-

7/11 1792

L. 182.

L 182.

~~L 318~~

1889

IRODALMI TANULMÁNYOK.

IRTA

SALAMON FERENCZ.

ELSŐ KÖTET.

KIADJA A KISFALUDY-TÁRSASÁG.

KASSELIK JENŐ ALAPITVÁNYÁBÓL.

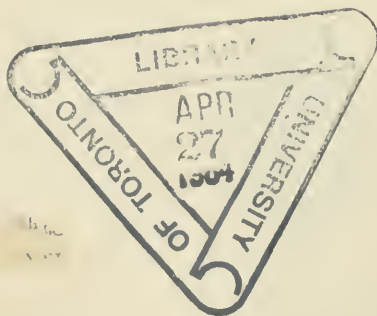
BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IRODALMI INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1889.

Handwritten text, possibly a name or number, including "Kotay".

ELŐSZÓ.

Rég elmúlt idők emlékeit lapozza itt az olvasó, azokét, mikor a közönség egyértelműnek tartotta az írást a hazafisággal, — értem az ötvenes éveket s a hatvanas évek első felét. Nagy részben 1848 előtti hagyomány az; de 1849 után hathatós tüntetés az osztrák kormány ellen, mely nem érte be az absolutismussal, hanem nyíltan bevallotta, hogy germanizálni akar bennünket. Természetes, hogy *Pártoljuk az irodalmat*, hazafiak és honleányok jelszava volt. Az irodalom s mellette a magv színpad, ha jól viselte is magát, de mint elkényeztetett gyermek (*enfant terrible*), nem ritkán vissza kezdett élni a kegyes elnézéssel, s követelődzött is olykor, hogy a kontárt lángésznek, a középest

óriásnak, a költői formák rombolóit martyroknak tekintse a jelen- és utókor. Már-már korlátlan szabadságot hirdettek némelyek prózában és versben. Ilyeket neveztek a vidéken élt ARANY és TOMPA *fiatal óriások*-nak. Összetartó párt lett ez, melyet irodalmi szélsőbalnak nevezhetnénk.

Volt azonban mérsékelt párt is, egy irodalmi jobboldal. Ámbár Deák, — ki csak 1854 után szokott volt feljöni Pestre a téli hónapokra — nem vett soha közvetlen részt a szépirodalmi ügyekben, mégis a mérsékelt irodalmi kört méltán nevezhetjük irodalmi Deák-pártnak. Pártfegyelemről ugyan szó sem volt ez irodalmi körben. Mindenki azt vallhatta és írhatta, a mit tetszett. Csak a rokon gondolkodás s elvi barátság tartotta össze. Az igazságos részrehajlatlanság volt a fő jelszó, mi sokkal bajosabb mindig, mint a részrehajlás.

Csak említem az irodalmi párt jeles híveit, a már 1852-ben vidéken élt ARANYT, TOMPÁT, LÉVAY JÓZSEFET, ERDÉLYIT és SZÁSZ KÁROLYT, kik szép költeményeket küldtek föl olykor, de távol állottak a pesti irodalmi világ zajától. A mérsékelt irodalmi körnek csak Pesten volt képviselőiről szólok, a mint először 1852-ben láttam.

Ennek legtehetségesebb feje KEMÉNY ZSIGMOND,

sugalmazó és mozgató szelleme CSENGERY ANTAL. PÁKH ALBERTtel volt kiegészítve a triumviratus. A táborkart az ezeknél ifjabb SÜKEI KÁROLY és GYULAI PÁL alkották. Mikor én Pestre jöttem után a természettudományokon kívül irodalommal is kezdtem foglalkozni, — ez érdemes férfiak és ifjak fáradoztak egy hetilap, a *Szépirodalmi Lapok* fenntartása körül. Ennek, valamint az *Ujabbkori Ismeretek Tárá*-nak is, a szerkesztője, az akkor mindig ágyban feküdt szenvedő, de se humorát, se munkakedvét el nem veszített PÁKH volt. Az ő elég tágas, két nagy szobából álló szállása, melyet GYULAIVAL osztott meg, volt egyszersmind ezen irodalmi párt szokott gyülekezési helye.

Éz a kör, miután a politikai térről az eszmék vitatásában le volt szorítva, a költészetben és tudományban igyekezett a helyes elveknek érvényt szerezni az álság, valótlanság és ámitások ellenében. Az irodalom által igyekeztek előkészíteni a tért azon időre, midőn majd a nemzet egy vagy más úton visszanyeri a maga fölötti rendelkezés jogát.

Ha féltették nemzetünket a germanizálástól, féltették saját maga hibáitól, a túlzástól, önámítástól, nyegleségtől s általán a jellem elfajulásától,

mire az irodalom s kivált a költészet, mely gyakran előpostája a közel jövő politikájának, nagy hatással van. Az ízlés nem csupán az ízlés dolga, kapcsolatban áll az erkölccsel s a helyes gondolkodással is. Az irodalmi kör a nemzeti nyelvvel együtt a magyar józan ész őre is kívánt lenni. A fölcsigázott reményű emigratio e törekvésekről keveset tudhatott s később sem sokat akart tudni róla; de a nemzet intelligentiája fel fogta, megértette és pártolta.

A *Szépirodalmi Lapok* megszűnván és a szerkesztő gyógyulás végett hosszabb időre külföldre menvén, e mérsékelt párt együtt maradt. Gyülekező helye CSENGERY ANTAL egyszerű, de vendégszerető háztája lett s irodalmi működése szakadatlan volt. Először a *Pesti Napló* volt a közlönye. Ez nemsokára RÉCSI EMIL szerkesztő kezéből a TÖRÖK JÁNOSÉBA került. Sem irodalmi, sem politikai eljárásának modora nem egyezett azon irodalmi körével. Azért inkább a másik politikai napilap, az akkori hivatalos *Budapesti Hírlap* tárczájának adott elsőséget, hol az irodalmi részben, a szerkesztő, a tudományosan és irodalmilag művelt SZILÁGYI FERENCZ szabad tért nyitott a kör eszméinek és íróinak. Mindaddig a

politikai kérdéseket ezek merőben érintetlenül hagyták. Majd a *Pesti Napló* KEMÉNY ZSIGMOND, POMPÉRY, KIRÁLYI kezébe, azaz mindig csak a Kemény-Csengery-kör rendelkezése alá kerülvén, a párt írói kezdtek már, a mennyire lehetett, politikailag is hatni. Mind több több harciosa lett s 1856-tól 1861-ig. Az előbb csak irodalmi kör Deák-párttá nőtte ki magát, míg aztán 1861 után abban a politika jóformán elnyomta az irodalmat, mely onnan CSENGERY *Szemlé*-jében s ARANY heti lapjaiban talált menedéket.

E sorok írója ama régi irodalmi táborkarnak volt hive és militáns közkatonája, meggyőződésből, gondolkodásánál fogva, sőt hálából is. Majd semmit sem tudnék mondani — nem lévén Pesten — amaz irodalmi kör azon idejéről, melyben KAZINCZY GÁBOR is itt volt s SZILÁGYI SÁNDOR volt egy csoport vállalat szerkesztője. De PÁKH ALBERT fennírt szerkesztése idejétől kezdve, ha akkor még szót se érdemlő csekélysegeket írtam — azt is, mint dilettans — kivéve nagykörösi tanárkodásom egy évét — mint tárczáíró journalista foglalkoztam irodalmunkkal s túlnyomóan a szépirodalommal. Így RÉCSI *Napló*jába, a *Budapesti Hirlap*ba regényt fordítottam, irodalmi és tudományos tár-

czákat írtam. KEMÉNY *Pesti Naplójában* már rendszer belmunkatársképen mint ujdonságíró is többféle tárggyal foglalkozva, különböző rovatokat vezetve, 1857—1867 közt, 1860-on kezdve, már politikai czikkeket is írtam; de 1861-ig túlnyomólag az irodalmi s különösen a drámai bírálat volt rendszer föladatom. A *Budapesti Szemlébe* s ARANY heti lapjába írt nagyobb tanulmányaim is journalistikai természetűek, a mennyiben alkalom szerint keltek. Egyedül a CSOKONAIRÓL írt tanulmányom volt tárgyára nézve egészen szabadon választott: mint akadémiai székfoglalóm.

Nem akar ez önéletrajzi vázlat lenni, csak előszó, tájékoztatás s egyszersmind mentség egy s más olyanra nézve, a mit netalán az olvasó ma nem tart korszerűnek. Legyen meggyőződve, hogy az illető években azok korszerűek voltak s így némileg a kor rajzához tartoznak. Azért keveset módosítottam rajtuk s csak a PETŐFIRŐL írt tanulmány befejezése más, mint volt. Akkor, mikor írtam, időszerűnek látszott VÖRÖSMARTYT legalább eszményítés szempontjából szembe állítani PETŐFIVEL. E helyett most elmondok egy-két észrevételt, melyet akkor hiában láttam ilyen formán, mint most, a rendőrség eltiltotta volna.

Igen nehéz helyzete volt az ötvenes években a kritikának. Az írók, s kivált a költők, hajlandók voltak hazafiatlanságnak tartani annak kimondását, hogy a rossz vers rossz, a novella vagy dráma unalmas. Másfelől megnyomni a tollat azon igazság elmondására, hogy a nemzeti irodalomnak nagy politikai fontossága van, a lap betiltására vezethetett.

Meg kellett tanulni az írónak, hogy igazmondásából le nem alkudva úgy beszéljen, hogy a két ellentétes hatalom egyike se botránkozzék meg rajta. ARANY JÁNOSTól hallottam, hogy a censura néha használ az írói művészetnek. Mert könnyű nagy phrasisokkal tapsot aratni; de egyes jól alkalmazott szóval, czélzással tenni hatást már művészet. Meg kell azonban vallanom, hogy szépirodalmi kérdésekben mind a német hatóság, mind a magyar közönség censurája elnéző volt, mint VÖRÖSMARTY halálára írt kissé bombasztikus czikkem esete is bizonyítja, melyet a rendőrség átbocsátott, pedig a közönségnek nagyon tetszett. Igaz, hogy az ily szerencsés merészség ritkaság volt.

Rég elmúlt idő emlékei ezek, mint fentebb is mondtam. Magam lehetek legkevésbé illetékes bírójok; mert rám nézve sokszorta becsesebb emlé-

kek, mint másra nézve, s becsesebbek nekem sok más későbbi irományaimnál. Nem csak hogy szép-irodalmi kritikák által szereztem magamnak először nevet, hanem ezek voltak bevezetőim s legjobb gyakorlataim történelmi munkáimhoz. Ott tanultam meg a hamisat a valótól megkülönböztetni a legfinomabb árnyalatokban is, minő egy lyrai vers vagy elbeszélés *hangja*. Elbeszélés, dráma csaknem ugyanazon lélektani és erkölcsi problémák körül fordul meg, mint a történelem egyéni oldala. Sőt a modern vagy történelmi tárgyú költői elbeszélések és szindarabok a társadalmi és politikai viszonyok ismeretét kívánják meg. Ezenkívül a benyomások elfogulatlan befogadása mellett az ítélet részrehajlatlansága még tán bajosabban tartható meg művészeti és költői tárgyaknál, melyek könnyen megvesztegetik a józan ítéletet, mint a prózai élet kérdéseinél. De ez sem elég. Annak benyomásait, a mit olvastunk, hiven tükröztetni vissza tollunk segedelmével, és sem többet, sem kevesebbet nem mondani, mint a mit igazságos ítéletnek tartunk, — e kritikusi tollgyakorlatnak szint oly nagy hasznát veszi a történetíró.

Mindezeket mennyire értem el, mások ítéljék meg. Abban bizonyos vagyok, hogy e magas esz-

ményt nem sikerült elérnem; de abbau is, hogy mindig törekedtem rá, s hogy a mire mentem, e törekvésnek köszönöm.

Összeiratván szépirodalmi cikkeimet és tanulmányaimat, melyeket 1853-tól 1863-ig írtam, először is külön választottam a drámaiakat a nem drámai bírálatoktól és értekezésektől. Itt ezen két kötetben csak utóbbiakat veszi az olvasó. Ezekből is ki van zárva sok, a mit a versekről s elbeszélő költeményekről írtam, valamint minden polemikus cikkeim, melyek nagy számot tesznek. Teljesebb gyűjteményt magam sem óhajtottam. Válogatni kellett, s e megválogatásban nem csupán saját tetszésem vezérlett, hanem két barátom jó tanácsa is kiknek, valamint a kiadó Kisfaludy-Társaságnak is köszönet! Vajha az olvasó közönségnek mentül kevesebb kifogása lenne ellenünk.

Ha rég elmúlt idők emlékei is e dolgozatok, azt gondolom, soha sem fog elmulni az az idő, hogy költészet és művészet ne legyen igen nagy befolyással a nemzet művelődésére, erkölcsére és gondolkodására. Tükre a jelennek, de előkészítője is némi részben a jövő politikának. A lelkiismeretes kritika pedig, ha egymagában soha költőt és művészt nem teremthet, de irányt adhat, ha az

írónak nem is mindig, de az intelligens közönség izlésének és fölfogásának. A mi ezelőtt harmincz évvel elfogadott igazság volt, ma sem valótlanág, habár kevesebb figyelem tárgya, s kevésbé ápoljuk is.

Budapest, 1888. november 4.

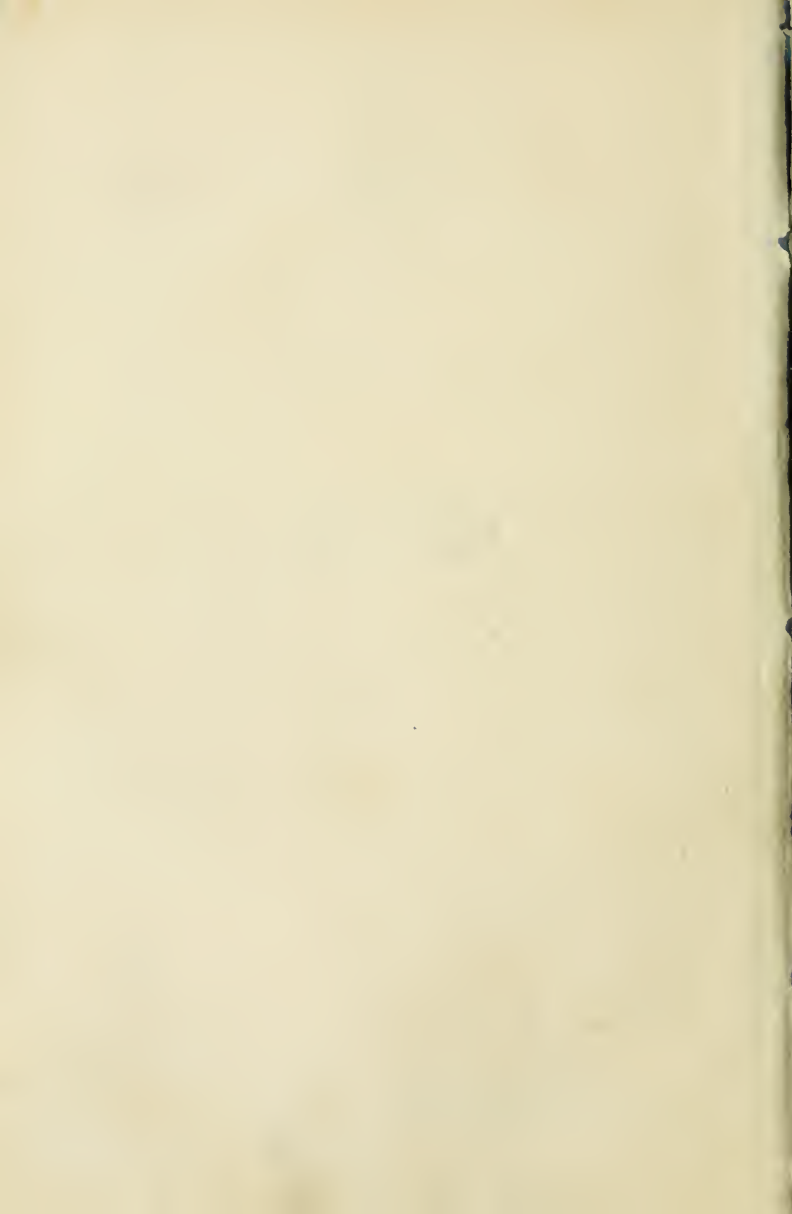
Salamon Ferencz.

TARTALOM.

I.

	Lap
Arany János	1
Arany János és a «népiesség» (<i>Budapesti Hirlap</i> , 1856)	3
Arany János kisebb költeményei (<i>Budapesti Hirlap</i> , 1856)	38
I. <i>Katalin</i>	39
II. Népmondák és népregék	65
<i>Dalids idők (Ország Tükre, 1862)</i>	98
<i>Buda halála (Pesti Napló, 1864)</i>	129
Petőfi Sándor	177
Petőfi Sándor újabb költeményei 1847—1849 (<i>Budapesti Szemle, 1858</i>)	179
Petőfi Sándor bemutatása a francziáknál (<i>Buda- pesti Szemle, 1860</i>)	237
Csokonai Dorottya (<i>Szépirodalmi Figyelő, 1860/1</i>)	255
Zrínyi a költő (<i>Koszorú, 1863</i>)	345

ARANY JÁNOS.

ARANY JÁNOS ÉS A NÉPIESSÉG.

1856.

Épen most kilencz éve, midőn mindnyájunk e kérdésre várt feleletet: ki az az ARANY JÁNOS, kit a Kisfaludy-Társaság múlt februári gyűlésén megkoszorúzott? Egyszerre megtudta a nagy közönség is, hogy az nem álnév, hanem egy ép oly ismeretlen egyén vallja magáénak, mint a minő e név volt, midőn a pályadíjt nyert mű a közönség kezére jutott.

Azon percz óta, hogy a *Toldi* czimű remekből néhány lapot elolvastunk, az embert, a költőt tökéletesen véltük ismerni, s neve kedves hangzátívá lett irodalmunkban. Eredetisége, újdonsága mellett is e műnek minden sora, egyes szavai, az eszmemenet, a beszédfordulatok oly ismertek s oly kedvesek voltak, mintha a soha nem feledhető édes anyai hang csendült volna meg, egész tisztaságában, egész varázshatalommal. Eszményileg, sejtelmünkben mintha már rég ismertük volna e

költőt és költészetét. Ki ne érezte volna, hogy ott népünk geniusa szólal meg egész nyugodtsággal, sokat mondó egyszerűséggel s még naivságában is erőteljes férfiasággal?

Annak, ki figyelemmel hallgatja az eredeti, tős-gyökeres magyar beszédet, lehetetlen nem gyönyörködni komoly, még kedélyeskedésében is nyugodt hangjában, azon művészetben, mely szerint a nélkül, hogy bőbeszédű volna, kereken, oly találó kifejezésekben mondja el a mit mondani akar, mintha gonddal válogatta volna szavait, pedig nagyon természetesek és keresetlenek.

Ha lelkesültünk azon költőinken, kik a nemzet lelkületének nem alapját, nem legszebb erényeit, hanem részben gyöngé oldalait képviselték, t. i. a föllobbadozó lelkesedést, a táblabíró lármás szónoklati szenvedélyét, a fiatal szív visszatarthatlan hevét (s ennek is meg kellett lennie), kérkedés nélkül mondhatjuk el, mily benső szeretettel, becsüléssel fogadtuk azon költőt, kinek észjárásában, férfias s közvetlen érzelemnyilatkozatában a magyar lelkület és gondolkozás tükrözi magát.

Igen, ARANY műve mindjárt megjelenésekor figyelmet ébresztett s nagy hatást tett minden olvasójára. És nem csalódom, ha a fennebbi rajzot hífnék veszem e benyomás jellemzésére. ARANYNAK azonnal legjelesebb költőink sorában adtunk helyet,

s művét igen sokan többször is egymásután gyönyörrel olvastuk végig.

Lehettek számosan és pedig épen a legműértőbbek közt, kik *Toldi*-t mindjárt megjelenésekor a legtökélyesb magyar műnek tartották, mely valaha iratott; de nem mondhatjuk el, mintha *Toldi* teljesen méltányolva lett volna, s számára kimutatva azon hely, melyre irodalmunkban érdemes. Ha nem ismernők az 1847-beli irodalmi viszonyokat (melyekről alább szólok), azt kellene mondanunk, olyanok voltunk, mint azon magyar gazda, ki azt sem tudja, mije van, és pedig nem mintha dúsgazdag volna, hanem mivel egész vagyonát rösteli számbavenni.

ARANY *Toldi*-ja egészben véve igen kedvező benyomást tett: — de csalatkoztak azok, kik csak az általános benyomást véve, azt hitték, hogy e művet és alkotóját ismerik, és érdeme szerint tudják becsülni. Épen az egyszerűség, a tisztaság szokott legcsalékonyabb lenni. *Toldi* megjelenése után nem sokára egy igen derék földbirtokostól hallám, hogy az a *Toldi* mulatságos, érdekes olvasmány, de ha neki adná magát, ő is tudna olyat írni. Már gondoltam magamban, mily kevés lehet az, mit ez az úr *Toldi* kitűnő oldalaiból fölfogott, midőn azt hiszi, hogy oly könnyen lehet utánozni; megcsalta e kristály tisztaságú mű, melynek fenekét oly közel képzelte állani a fölülethez.

Az olvasó közönség jobb része bizonyosan ennél mélyebben látott. De a mű, mint mondtam, nem lőn vizsgálva és hitelesen megmérve.

Ha annak fenn érintett összes benyomása legalább nagyjában elemezve, fejtegetve lesz vala, oly érdemét kell vala elismernünk, mety íróját a legnagyobb költők sorába helyezi. Kiderült volna, mikép az, hogy költészete közvetlenül népünk geniusától látszik venni a lelkesedést, nemcsak hogy legszebb érdeme akármely nemzet költőjének, hanem a legelső rendű művészi tulajdonokat föltételezi.

Legelső helyen áll e tulajdonok közt a bámulatos, mintegy ösztönszerű vizsgáló tehetség, mely csak nagy költők tulajdona, kik annak, a mi legmélyebben van rejtve, külső jeleit oly jól eltanúlták, hogy a legnagyobb hűséggel bírják kifejezni. A látottak, hallottak erős vonásokban nyomúltak lelkébe, s épen a legnagyobb költők azok, kik legfigyelmesebb vizsgálók. Innen van, hogy e nagy költők közvetlen környezetükből, azaz a nemzettől, a helyből és a korból veszik alakjaikat, képeiket és eszméiket. Oly eredetiség, mely semmit sem utánoz, merő képtelenség. Minden költőnek utánoznia kell, csak hogy a nagy költő a természetet utánozza, míg a kisebb tehetség a kisebb-nagyobb költőket; s az első az eredeti forrásból merít, az utóbbiak másod kézből veszik a tanulmányt.

Az eredetiséget nem a pathosz nagyságából

határozhatjuk meg. SCHILLER költészetében több a pathosz, mint GÖTTEÉben; LAMARTINEban több, mint BERANGERÉban, s melyik eredetibb költő? — Vagy ha e példák nem elegendők, vegyük HOMERT és VIRGILIUST. Ez utóbbinak hangja pathetikusabb, s meglehető jobban megragadja a fiatal képzelődést, — de lehet-e itt kérdés arról, melyik az eredetibb, midőn VIRGILIUS sokban utánózta HOMERT? Azon költő műve, ki a természet hí utánzója, sokkal egyszerűbb szokott lenni, s mondhatnók-e azért, hogy nem eredeti? A természet oly nagy úr, hogy követőit sem szabad szolgáltnak neveznünk. — «Ha szabad nagy dolgokat kicsinyekhez hasonlítani» — a természet oly uralkodó, mint Nagy Károly, kinek kíséretét is uralkodók képezték. Csakhogy művészetben e nagy uralkodó paladínjai nem szeretik a hiú ragyogást, egyszerűségükkel üznek fényt. — ARANY a leghívebb szobrászok közé tartozik, de a hűséggel meg is elégzik. Azon néhány vonással élénk rajzolt tájképek, alakjainak teljes plastikája mind oly dolgok, melyek fölüleges olvasás mellett igen természetesenek látszanak, s kivitelük nem lep meg, ha erre különösen nem figyelünk; azon gyakran elrejtett vonások, melyek népünk lelkületét, gondolkodása módját oly híven tükrözik, közvetlenül hatottak ránk, a nélkül, hogy e hatást elemeztük volna. Nem csoda, ha sokan a kevésbbé műértők közül

ARANY művében semmi rendkívülit nem találtak. Épen az, mi a mű remekségére mutatott, annak természetessége volt, s épen az, mi az írónál legnagyobb eredetiség volt, nem juttatá eszünkbe az eredetiséget.

Nagy író, mlnt KÖLCSEY mondá, nem volt és nem lehet a nyelv teljes bírása nélkül, s valóban a nagy költők ez oldalról mind kitünők. A nyelv ismerete hasonlíthatlanúl fontosabb az íróra nézve mint a színeké a festőre nézve; inkább olyan az, mint a zenészre nézve hangszere, melynek titkait tökéletesen kell ismernie, hogy abból emberi érzelmek hangját bírja kicsalni, oly természetesen, hogy ne a húrokat, hanem magát az érzelmet véljük megszólalni. Minél jobban feledjük a közvetítő eszközt, minél kevésbbé jut eszünkbe a mester kezeinek ügyessége, s minél inkább gyönyörködünk csak eszméiben, annál nagyobb a művész. ARANY nyelve oly természetes, annyira összeolvadt az eszmével, hogy az olvasók nagy része, könnyen feledte az eszközt s egyebet nem látott *Toldi*-ban, mint azt, hogy minden helyesen, talpraesetten van mondva s ez *nem tartatott* a legelső rendű költői tulajdonnak! ARANY nem készített új szavakat s régebb nem láttuk eléggé, hogy ez nagy érdem. Sőt, mindamellett, hogy a legelőbb, t. i. a nép ajkán élő, teljes épségében s eredetiségben fönmaradt nyelvet és régi irodalmunk maradványait oly bőven

használta föl, mint előtte senki sem, e kifejezések nemhogy megleptek volna különösségük által, hanem csak azt éreztük, hogy a költő eszméinek, képeinek valamelyik jobb, erélyesebb és határozottabb kifejezését alig találhatta volna. A valódi költőnek főczélja épen nem az, hogy nyelvészeti érdemeket szerezzen magának s a *nyelvet előbbre vigye*, hanem az, hogy minél tökélyesebb művet alkosson az egész nyelvkinés *fölhasználásával*. A valódi költő ezélnjén és tudtán kívül, vagy jobban mondva csak a mennyire művében szüksége van a kifejezésekre, viszi előbbre azon nyelvet, melyen minden eszméjét kifejezi. Azonban az ítésznek, hogy méltányos legyen, el kell teljes mértékben ismernie a nyelvre nézve mellékesen tett nagy szolgálatokat is. Míg ARANYNAK legelső műve is nyelv tekintetében olyan volt, hogy a nyelvész s az, ki a magyar nyelv szellemével bensőleg meg akar ismerkedni, tanulmányul s mintegy eredeti kútfőként használhatja: az, ki csak a műben akar gyönyörködni, minden sorában csak az eszmét, a képet látja oly szabatos-sággal s egész teljességében kifejezve, mikép a nyelv érdemeit az oly esalódásig híven előállított tárgy mellett feledi. A körrajz, az árny néhány erőteljes vonásban mesterileg van kivive. S esoda-e, ha addig, míg minden sorban gyönyörködtünk, e részben is feledtük bámúlni a mestert? — Feledtük elválasztani a tárgyat a nyelv-

től — azaz, nem fogtuk fel itészileg. Mert az itész kötelessége az, hogy a mi a művekben össze van forrasztva, azt teljesebb méltányolhatás és megértés kedvéért egymástól elválaszssa, s e tekintetben épen ellenkező irányú szellemi munkát mível, mint a valódi költő, kit főképp az jellemez, hogy mindig az eszme és annak kifejezése, azaz formája teljes összeolvasztására törekszik. Hiü kívánság azoké, kik az itésztől azt kívánják, hogy maga is költő legyen. Az elemzési és alakító tehetség két különböző dolog, a mint a tapasztalás számtalan esetben bizonyítja, egyik nagy tökélyre fejlődhetik a nélkül, hogy a másikat fejleszteni kellene.

De nemcsak az e műben uralkodó hang és nemzetünk jellemének erős alapvonalai, nemcsak a mesteri nyelv-kezelés tette meg hatását a nélkül, hogy róla számot adtunk volna, hanem a mű egésze, arányossága is kijátszta azon kor olvasóit, a melyben *Toldi* megjelent.

És ebben semmi esodálatos sincs. Az egész művelt világban a mai nemzetek olvasó tömege, maguk az írók, sőt az itészek nagy része igen keveset ád a mű belső és külső compositiójára. A tömegnél azon művek tesznek hatást, melyek valamely egy-két évig divatozó irányeszmet, egy *uralkodó szenvedélyt* képviselnek, a kisebb-nagyobb művészet, a compositió méltánylása csak kevesektől várható. Ha az angol és francia irodalomnak nagyobb

figyelmet ébresztő műveit vesszük, igaz, hogy azokban is látjuk a compositio bizonyos nemét; de a közönség e részben kevéssel szokott megelégedni. A francziáknál a külső, mintegy gépies, architekturai compositiót látjuk a drámákban és regényekben uralkodni. A személyek mintegy csupa gépekké válnak s az események képezik a főérdeket. Az angolok, a regényírók, egyéneket, alakokat állítanak ugyan előtérbe, s míg az egyesekben, a kisebb részletekben, nagy plastikai tehetséget látunk, az egészben ritkán van meg az egyöntettség. Az irányeszmék mind a francziáknál, mind az angoloknál nagy szerepet játszanak; csak hogy a francziáknál kevesebb művészettel, földoldozatlanul, míg az angoloknál többnyire megszemélyesítve szövetnek a műbe. Sőt az angol írók egyik legkitűnőbbike, THACKERAY, mintegy kerülve kerüli az irányeszméket, s habár compositio dolgában nagy terjedelmű regényeiben ő is választ bizonyos lélektani s költői eszmét alapul s mintegy összetartó kapcsúl, a külső compositióra ő sem figyel, s nem ad arányosan alkotott műveket.

Magát az itészetet is nagyrészből tévútra vezették az irányeszmék. A *Revue*-kben terjedelmes értekezéseket olvashatni egyes írók vagy egyes szépirodalmi művek fölött. (Ez utóbbiak többnyire regények.) A műveknek e nagy értekezésekben többnyire csak iránya van kimutatva, fejtegetve és sok-

szor vitatva; a többi részt az egyes alakok, egyes szép jelenetek és az események előadása képezi. Csak kevés ítész van, ki a művet művészi, költői szempontból veszi vizsgálat alá. Vannak PLANCHEOK kik a művészet alaptörvényeit soha sem tévesztik szem elől, bárminő ragyogók legyenek is a mellékes dolgok, a kinövések. Vannak SAINT-BEUVEÖK, kik az irodalom embezeit és tüneményeit magasb történeti szempontokból vizsgálják; s mindamellett, hogy az eszméket főfigyelemre méltatják, óvakodnak attól hogy a kisebb-nagyobb mértékben művésziellen irányeszmékkel foglalkozzanak. Csak azon szellemi összeköttetést mutatják ki, mely az író és annak kora közt létezett, s azon helyet az irodalom történetében, melyet az író mint a múlt és jövő láncszeme elfoglalt. Ez egészen különböző dolog azon eljárás-tól, melyet az ítészek nagyobb része követ, midőn az író lelkébe s művészetébe nem enged pillantánunk, hanem alkalmyszerű eszméit s illetőleg paradoxonait ismerteti. Az elsők úgy tekintik az író-t, mint a kor és irodalmi állapotok termékét, az utóbbiak úgy, mintha az volna a költő hivatása, hogy a költészet körén kívül eső tárgyakban is próféta s pártvezér tartoznék lenni. Az elsők a költői tehetségéből, a szellemi részből ismerik el a halhatatlanságot; az utóbbiak a mulandó anyagot mérlegelik.

Azonban mindamellett, hogy írók, közönség s az ítések nagyobb része a divatozó irányeszmék hatalma alatt áll, tapasztalás bizonyította tények mutatják, hogy az irodalmi művek sorsát a forma tökélyessége, a compositio és az alakításban tanúsított tapintat és ügyesség s az eszmének mind a kül, mind a bel formáival minél tökélyesebb összeolvadása szokta eldönteni. Maga a közönség is időmultán csak a formájára nézve tökélyesebb műveket tartja becsben, s azok, melyek a bizonyos kor- és helyhez kötött divateszméket használták fel csalétekül, az eszmékkal együtt kimennek a divatból, mint azon versek, melyek csak egy névnap megéneklésére gyártvák, mint azon alkalmoszerű bohózatok, melyek egy városi eseményre vagy helyi szokásra vannak alapítva. A különbség csak az, hogy míg ezek napokig, egy pár hétig mulattatják a közönséget, a csupán irányeszméi által ajánlott mű egy pár évig, s ritkán tizedekig, vagy csak bizonyos népnél olvastatja magát. A compositiójára nézve tökélyesebb mű örökre gyémántja marad egy irodalomnak, és a külföld is csak azokat fogja akármely nemzeti irodalomból becseseknek találni.

Lehet, hogy néha nem tesz oly rögtönös, pillanati hatást, mint a minden kedélyt elfoglaló irányeszmékkal teljes mű, de becse évről évre emelkedni fog, s az irodalomban, mely ily reme-

ket vall magáénak, folytonos példányul szolgálván, arra kiszámíthatlan befolyást gyakorol.

Toldi első részében a külső és belső compositio oly egyszerűen tökélyes, maga az adott anyag annyi tárgyilagossággal s művészettel van kezdve, mikép senki sem kételkedhetik, hogy irodalmunk ebben a legtökélyesebb művet bírja s mint valódi, csaknem egyetlen remekét mutathatja fel, melylyel csak a *Toldi estéje* versenyezhet. Emebben a belső compositio túluralkodó.

Toldi első részében, a dolog természeténél fogva, a külső. Elbeszélő költészetünkben nincs több, mely ezekkel, főleg compositio dolgában, versenyezessen. Megadom KISFALUDYNAK, VÖRÖSMARTYNAK irodalmunk történetében a kétségtelen rendkívüli érdemet, bámulom és tisztelen a lángészt és költői tehetséget; de a mű alkotásában íróink közt egy sem volt oly nagy mester, mint ARANY, mit *Kisebb költeményei* is számos példában bizonyítanak.

A *Szépirodalmi Szemle* képviselői, kik közt HENSZLMANNT és ERDÉLYIT kell mint főmunkásokat megneveznem, az ARANY föllépte korában *Toldi* több jeles oldalát emelték ki. Érdemük szerint csak az tudná méltányolni e férfiak rövid működését, ki irodalmunk félszázados történetének több tért és időt szentelne. Én itt csak nagyjában s a mennyiben tárgyammal összefügg, akarok egy-

két jellemző vonást kiemelni működésükből. A *Szépirodalmi Szemle* szerkesztői nagy erkölcsi erőt s belátást mutattak, midőn egyfelől meg merték támadni az úgynevezett irányeszméknek a költészetbe vitelét, s ezzel szorosán összefüggőleg, másfelől a műformák és compositio mellett emeltek szót; ők voltak, kik az álpathoszú dagályt meg merték róni még PETŐFI-ben is, kinek műveit méltányolták (*Szépirodalmi Szemle* első félévi folyam 298. lap), s a forma pongyolaságát verseiben is hibáztatták (ugyanazon folyam 279. lap). Általán véve pedig a PETŐFI által kiválóan képviselt irány a *Szépirodalmi Szemlé*-ben és a Kisfaludy-Társaságban sok pártolóra talált. Akkor ez irány *népiesnek* lőn nevezve. Én egészen más szempontból veszem a dolgot, s mindamellet, hogy a *népies* szót itt tévedésnek, helyenkívülinek tartom, a *Szépirodalmi Szemle* körül csoportosult *útszereknek* (kiknek e szót is köszönjük), korunkhoz képesti nagy érdemét akarom föltüntetni.

Irodalmunk időszámlálását előre és hátra KAZINCZY-n kell kezdenünk. A szakadatlan fejlődés éveit csak rajta innen számíthatjuk, az irodalmi «renaissance»-nak az ő neve képezi első betűjét. Egy nemzet életében szerfölött rövid ötven év alatt irodalmunk bámúlatos gyorsan fejlett ki és nőtt magasra. Mint az agave, mely pár nap alatt egy hatalmas belső erő következtében óriási virágzó

törzset hajt ki. Egy emberéletben lehetett fölsarjadzásának első mozzanatát és a virágzást látni.

Mint minden nép irodalma, úgy a miénk is utánzásra kezdődött; — átvettük az idegen formákat, mint mások, sőt a KAZINCZY és barátai közti viszony is némileg Weimarra emlékeztet. Másutt igen későn bontakozhatott ki az irodalom a külföldi formákból, — nálunk a kibontakozás példátlan gyorsasággal ment véghez. — Ennek egyik igen nevezetes s tán egyedüli okát könnyen fejthetjük meg magunknak. Mindnyájunk ismeri azon belső erőt, mely irodalmunkban esodát tön. — Irodalmunk újabb korának férfait csaknem kivétel nélkül a hazafiúság készítette tollhoz nyúlni. Látták, hogy nekünk mindenek előtt s minden áron irodalom kell — s lelkesült önfeláldozással nyúltak a tollhoz. Ugyanezen érzelem volt, mely költőink szakadatlan láncolatának mindenikét lelkesítette, s mely mindig hatalmasabban nyilvánkozott. Bármi különbözők voltak e férfiak tehetőség dolgában, mindenik örökség szerint vette át ez érzelmet, s megmutatták, hogy állandóan ható erők a szellemi világban épen oly esodákat mívelnek, mint az anyagiban. Igen természetes volt, mikép a költők, kik először megelégedtek azzal, hogy csak e munkásság által akarák kimutatni lelkesedésüket, később nem rejtették el azon érzelmet, mely őket írásra buzdítja. — Csakhamar BERZSENYI

szózata hangzott fel, s bár latin formában, az említett érzelem nyilatkozott «Romlásnak indúlt . . .» stb. dalaiban. Szintolyan természetes volt, hogy az idegen formában s még nem elég magyaros nyelvbe öntött eszmék a nagyobbkörű közönség előtt nem voltak élvezhetők. VÖRÖSMARTY egy lépéssel tovább ment. Csak a kétségbeesett költőhöz mondá: «Vagy zengj, de magadnak, örömtelenül!» Ő nem csak magának akar dallani: ő hatni akart, föl ügykezett szavával rázni, buzdítani a nemzetet a «régí dicsőség» iránti lelkesedésre. Ehhez neki egészen, magyarosabb nyelvre, kifejezésekre volt szüksége, s lángeszű szónokként találta el a hangot, melyen biztosabban szólhat a magyar közönséghez. Nyelve, hangja, keleties képzelme új, eredeti, gazdag s teljesen magyar volt; csak a forma volt még idegen, habár lángesze, szép nyelve varázsa alatt a csak másodrendű versmérték idegensége annyira elenyészett, hogy egy újabb költői nemzedék fedezteté föl velünk a forma idegenségét. De visszatérve az uralkodó eszmére, melynek irodalmunk oly gyors fejlődését köszönheti, VÖRÖSMARTYban és főként utánzóí és követőiben azon érzelem át is lépte volt már a költészet határát. A lyra, az eposz irányköltészetté vált. Lyránk mintegy arra érezte magát hivatva, hogy a szónoklatokat rímbe, mértékbe szedje; eposzaink s balladáink írói nem azt tartották szem előtt, hogy a

hősökben embereket állítsanak elénk, hogy az alakok, a szenvedélyek természetyszerűen mozogjanak és fejlődjenek szemünk előtt s egyszerű objectivitásuk által hassanak, hanem mondhatni, azon *föltett szándékkal* voltak írva, hogy lelkesítsenek, buzdítsanak.

A ma élő emberek nagy része ezen irodalmi generatio alatt élte le fiatal korát; — de — már az emléknél fogva is — bármí rózsaszínben lássa is maga előtt a kort, midőn minden költő egy-egy Orpheus akart lenni, ki azt hívé, hogy neki elől kell járnia s buzdító dalokat zengenie, be kell valla-nunk, hogy ez irányban költészetünk túlságra ment; — s egyszersmind csalódásnak kell nyilvánítunk, mintha a költő egy nemzetnél profétai szerepre volna hivatva. Tudjuk, Franciaország nagy költője, Hugo is e csalódásban él s azt hiszi, philosophiai és politikai eszmék fölvételével a költői név méltóságát emeli, — holott egészen egyébben nagy, ú. m. a családélet képeinek, érzelmeinek festésében. — VÖRÖSMARTY is, művészi szempontból, nagyobb néhány igen szép lyrai műve, mint némely eposza által.

Nálunk a VÖRÖSMARTY fölléptére következő korban az irányeszme, uralkodó érzelem, mely az egész közönségnél viszhangra talált, háttérbe szorította a valódi költészetet. — Azon költemény, lett legyen az eposz, ballada vagy dal, melyben ha-

zafias érzemek voltak megénekelve, bármi gyenge volt is a kül- és belforma tekintetében, mintegy sérthetlenné lett, — s alig kívántunk egyebet a a költőtől, mint azt, hogy ezen egy húrt pengesse szüntelen. — Minél kihívóbban s így többnyire kevesebb költőiséggel lőn megzengve az, annál jobban lelkesített s annál jobban szerették. Az eszme nagyságát, szépségét bármennyire elismerje is az ítéző, irodalmilag irányeszmének nevezhetjük mindazt, mely egy költői műbe beleszövetvén, annak a művészi szempontok alája vannak rendelve. Az eszme lehet a legmagasztosabb, lehet hazafiúi, sőt vallásos; de mihelyt annyira elfoglal mind irót, mind közönséget, hogy hosszabb ideig az irányeszme kedvéért feledjük a művekben a jellemzőt, az általános emberit, a műszerkezetet: tisztán irodalmi szempontból az irányt téviránynak nevezhetjük. Azon hit, mintha a költő jellemzésen, festésen, drámai előállításán kívül tanítói szónoki szerepet is tartozik vinni, irodalmunkban is megzavarta egy ideig a valódi költészetről fogalmainkat, s sokáig a dagályt, a deklamatori hangot fogadtuk el legnagyobb költészet gyanánt. Adjátok csak külföldi műértő kezébe az 1830-tól 1845-ig megjelent műveink nagyobb részét, s mivel rá nézve azon kor hangulata idegen, nem fog e művekben tizedrész annyi jelest mutatni, mint mi akkor találtunk; mert előttünk azok is nem mű-

veszi becsükért, hanem tárgyuknál fogva voltak érdeklők.

Maga PETŐFI is, kí művészet tekintetében sokkal magyarabb formákat választott, mint elődei, nem volt ment attól, hogy a költőt prófétának, legelső sorban járó buzdítónak higgye. Azonban költeményeinek nagy és becsesebb része jótékonyan hatott az irodalomra. Formáinak ú. n. népiessége kevésbé hatott, mint azon mesterkéletlen hang, mely merőben ellenkezett a szónoki feszes modorral, melybe hazafias dalaink, balladáink öltöztetve voltak, s melyekre a közönség is egyhangúságuk s részben álságuk miatt rá kezdett unni. PETŐFInek ez új hangja zavart idézett elő az irodalomban. A hang, a forma újdonsága mindenkit meglepett, s azon időben, midőn föltűnt, az ítészet is, mondhatni, kiejtette kezéből a kormányrudat. Itészetünk, mint GYULAI helyesen mondá, a múlt két tizedben nagyrészt politikai színezetű volt. Mit én úgy fejezek ki, hogy arra is elragadt azon kor uralkodó érzelme, vagy irodalmilag szólva, irányeszméje. Nem csoda, ha e szónoklatot szerető kritika végre kimerült, s midőn PETŐFI föltűnt, már alig létezett.

Ha most azt vesszük, hogy nálunk oly gyorsan követték egymást, vagy inkább oly gyorsan torlódtak egymásra az irodalmi nemzedékek: csoda-e, ha az ítészet oly nehezen tudta feltalálni

magút; esoda-e, ha az akkori jelen embere oly nehezen tudott történeti szempontra emelkedni?

Ha némi fogalmat alakítottunk azon irodalumni anarchiáról, mely egy oly hatalmas gyökeret vert általános irányeszíme elenyészte s az idegen formák végképi megbukása korában beállott, lehetetlen elismerőleg nem szólnunk azokról, kik az utolsó *Athenaeum*-okban s a *Szépirodalmi Szemlé*-ben oly merészen álltak síkra egyfelől az irányeszímek ellen, (bár nem egész általánosságban), másfelől a művészi *compositio* mellett.

HENSZLMANN volt főként az, ki a *compositio* mellett és a szónoki hang ellen szólalt fel. Azon cikksorozata, melyet VÖRÖSMARTYRÓL az *Athenaeum*-ban adott ki, párját keresi irodalmunkban. E munkában volt a *compositio* tán legelőször nagyban, gyakorlatilag megmagyarázva irodalmunkban. ERDÉLYI volt, ki az u. n. *népies irányt* szóval és tettel érvényesíteni törekedett, kimutatván egyszerűsmind, hogy az a népies irány, melyet PETŐFI költészetében látott, nem is új. S valóban CSOKONAI, KISFALUDY K., CZUCZOR és VÖRÖSMARTY is írtak népdalokat még PETŐFI előtt.

Mindamellettt azonban, hogy a nevezett ítések érdemeit teljes mértékben el kell ismernünk, most, csaknem egy tized múlva, nem elbizakodottságból, hanem irodalmunk tovább fejlése által feljogosítva veszek magamnak szabadságot némely tévedései-

ket kimutatni, mit csupán azért kell tennem, mert szorosan ahhoz tartozik, mit ARANY költészetéről részint elmondtam, részint még ezután elmondandó vagyok.

Teljesen menthető, mikép mindamellet, hogy a *Szépirodalmi Szemle* ítései sok, nagy lelkesedéssel fogadott költeményben részint a szónoki hangot, részint az irányeszmék föl vételét hibául tették ki; sőt a *Szépirodalmi Szemlé*-ben egy névtelen a politikai dalokról elmondá, hogy bárminő nagy sensatiót csináljon a bajor sörivók közt bizonyos rajnuántúli dal, még abból nem következik, hogy remekmű legyen: még sem emlékszem, hogy a balladákra, költői beszélyekre nézve tisztán ki lett volna mutatva, hogy azokról akkori költőinknek elég helyes fogalmuk nem volt; holott tán épen e költői nemek szenvedtek leginkább a szónoklási betegségben (hol épen legkevesebb helyük volt), azok voltak leghiányosbak compositio dolgában, azokban uralkodott az álpathosz, a dagály s azokban volt legkevesebb drámai s legkevesebb adag a valódi költészetből. Az ő koruk épen egy átalakulás kora volt, s a még részben fenmaradt romokat ők sem merték érinteni.

Meglehet s vannak is némi jelei, hogy tán e részben is tisztán láttak; csak nem volt tanácsos az irodalmi nagy többséggel s az általános közhittel s érzülettel homlokegyenest szembeszállani.

Maga a Kisfaludy-Társaság is, mely őket tekintélyével fedezhette volna, nagyrészen a már hanyatló irodalmi nemzedék elemeiből állott. Valószínű azonban az is, hogy az érdemdús férfiak félszeggel még mindig *csak* a német irodalomra tekintvén, UHLAND által igazoltnak s tekintélye által följogosítottak tartották elbeszélő költészetünk akkori átirányát.

Sokkal fontosabb azonban egy tévedésük, melyet akkor lehetett menteni, de ma már semmi sem ment, ha ugyanazon nyomba hágnak.

A mint a dolgot most egy tized múlva látjuk, tévedés volt PETŐFI és ARANY költészetét túlnyomóan a *népiesség* szempontjából fogni föl.

Először is azon időben s még tán maig is nemcsak szavakban, de viszonyainkban is KÖLCSEYnek e szava élt mindenki lelkében: «Nép és nemzet két egymástól különböző dolog». Tehát a közvélemény, az egész ország előtt két legnagyobb költőnknek mintegy alsóbb helyet mutattak ki az irodalomban. Tudjuk ugyan, hogy PETŐFI és ARANY műveit nem a ponyvairodalomba sorozták: ezt művelt szépirodalmi izlésüknél fogva nem tehették; tudjuk, hogy ők e szó alatt «népies» nem láttak valami megalázót; — de új műszavuk az irodalomban és a közönségnél közforgalomba jövén, válaszfalat képezett s önkénynt megkülönböztette mindenki a nemzeti költészetet a népies költészettől, s mintegy határ-

vonalat húzott egy irodalmi aristokratia és alsóbb osztályok között.

Ez azonban csekélység. Most vitatkozni a rangok fölött gyermekesebb volna, mint akkor volt, rangokat különböztetni meg. Sokkal fontosabb az, hogy a költészet, az æsthetika szempontjából a népies költészetnek kevés értelme van.

Midőn egy, akármely nemzetbeli műtész PETŐFI vagy BERANGER művét olvassa, nem az jut eszébe, hogy őket azon eszmék nagysága szerint ítélje meg, melyek csak *anyagát* képezik a műveknek; hanem magát azon művészetet, azon alakító tehetséget, teremtő erőt veszi mértékül, mely az anyagot a maga illő formájába tudja önteni; azon költői egyéniséget, kinek lelkében minden, a mi környezi, sajátos, eredeti fölfogás szerint nyomul be és megfelelő módon nyilatkozik. PETŐFI-nek költői egyénisége a legfeltünőbb mind egy ítész, mind a közönség előtt. Nagy hatását nem a népies forma fölvétele fejtí meg; hanem az, hogy mint valódi költőben, benne csaknem minden őszinte s mintegy önkénytelenül nyilatkozó volt. Igaz, e talajdon megvan a nép ismeretlen költőiben is; de ugyanez az, mi *a világ legnagyobb költőinek kiváló ismertető bélyege*. Ő mintegy pillanati lelkesedésre dallott; s habár művei közt több van, mely épen azért, mivel egy szeszélyes gondolaton épül, nem nevezhető költői műnek,

dalainak igen nagy része, oly egyszerre s oly önkénytelenül látszik születni a gondolattal, az érzéssel, mint egy felsohajtás. Ez őszinte ihlettségnek köszönheti lyránk igen számos műremekét. A forma mintegy egyszerre született az eszmével, s épen e kettő összeolvadásának mértékéből kell a művek fölött itélnünk.

A költészetben igen nagy s még az itészek közt is elterjedt tévedés azon eszmék szerint itélni meg a költőket, melyek életviszonyok és kor szerint különbözök lehetnek s csak történetesek. Hogy DANTE, MILTON a keresztyén hit dalnokai voltak, koruk s helyzetük hozta magával, s nagy tévedés volna e két nagy szellemet, azért mivel ugyanazon eszméket vették tárgyakul, egy osztályba sorozni s még ráadásul KLOPSTOCKOT, LUTHERT és CALDERONT is melléjük tenni. — Mint BRASSAI közelebbről igen helyesen fejtegette, minden valódi költő annyira önálló, mikép helytelen köztük osztályozásokat, iskolákat venni föl.

Forma tekintetében osztályozzuk-e őket? Így sem gázolnánk ki soha a zürzavarból. VÖRÖSMARTY a külső formában s némely más részben is a classikusokhoz volna sorozandó, míg az ú. n. romantika vegyületével is bírnak művei. ARANY a külformában nem classikus, de az ú. n. classikusokra emlékeztet művei szerkezete, plastikai festése, tárgyánál fogva pedig a romantikához tartoznék.

Hová tennők GÖTHÉT, kinek *Werthere*, *Faustja*, *Hermann és Dorotheája* bizonyosan nem sorozható épen a classikai osztályba.

Hát népies forma létezik-e? HOMER népies költő volt, de egyszersmind a classicismus ősapja; OSSIAN is népies költő, valamint a *Nibelungen* és a középkorból fenmaradt legendák és balladák szerzői; népies forma az arab regék szerkezete, a hindu és chinai elbeszélések, drámák és dalok; s már e roppant változatosságban mi az általános jelleg a formára nézve? Az, hogy mindenkben az érzelmek természetihven, egyszerűen vannak kifejezve, a kültermészet lelket, az emberi lélek testet, megszemélyesítést nyer, s hangban, nyelvben a tárgy összhangzó a százféle formával — az az mindenütt a valódi költészetnek azon nemét találjuk, mely minden oly valódi nagy költőnél is megvan, kinek nevét is ismerjük, s ki műveit *papyrusra, pergamentre vagy papírra írta le*, a helyett, hogy azok szájhagyomány útján maradtak volna fönn. A nép ajkán élő dalok, elbeszélések, melyek kötött formájuknál fogva maradtak fönn, egy-egy nagy költői tehetség művei, ki költői fölfogással birván, maga köréből, a látott, hallottakból, s az *elődeitől eltanult traditionalis s általa gyakran módosított formában teremtett új művet*. Azért látjuk, hogy azok nemcsak a költőt, hanem a nemzetet is jellemzik. Maguk köré-

ből vették a tárgyat, fölhasználták a legépebben maradt nyelvet, s a rá legjobban illő formát; — festették benne az emberi érzelmeket, szenvedélyeit, az embert — egyszerű hűséggel, azaz ugyanazt tették, mint azon költők, kik sajátkezűleg írták meg műveiket, s nagyobb költők voltak, mint számtalan azok közül, kik ívszámra kaptak honorariumot munkájokért.

Ha népies költőnek nevezitek azt, ki az alsóbb néposztály életét rajzolja, akkor miért nem nevezük GÖTHÉT «polgár» költőnek, midőn *Hermann és Dorothea*, remekműveinek egyike, aztán *Werther*, részben *Faust* és *Eqmont* s több más művei a polgári körben játszanak? Nem lehetlen, ha GÖTHE először *Hermann és Dorothea*-val lép föl, nyárspolgári költőnek neveztetik, s KLOPSTOCK-nál alsóbb rangot nyer vala; s ismét föltéve, hogy ez első és utolsó műve lesz vala, bármily remek is *Hermann és Dorothea* című polgári elbeszélés, valószínű, hogy azok, kik a tárgyakból s a rajzolt szenvedélyek nagyságából itélik a költőket, egy fokkal kevesebbre becsülik, mint *Don Carlos* íróját. Nem egyoldalúságra mutatna-e DICKENS-t, SUE-t a nagyvárosok költőjének nevezni, midőn oly óriási különbség van fölfogásukban, stíljükben, költői egyéniségük és költészetük közt, s midőn épen e dolgok azok, melyek szerint a költőket meg kell itélnünk. Miért nem mondjuk, hogy SAND

népies íróvá lett, miután közelebbi időben több regényeinek tárgyát a népeletből merítette s a nép embereit a nép nyelvén beszélteti? Ezen népies színezet a nagy tehetségű szerzőnőnek mi dicsőséget sem hozott. A francia kritika legkevésbé sem jött zavarba a «népies» szóra; hanem ezen műveit is teljesen a művészi szempontok, a jellemek kivitele és a compositio szempontjából vette bírálat alá; sőt pl. PLANCHE igen helyesen s igen tisztán mondá ki, hogy az által legkevésbé sem nyer egyik költői mű is, ha csupán a népies nyelv, a népies modor az, melytől szerzője a hatást várja. — Természetes, hogy a nép életéből vett elbeszélésben jellemzés végett *szükséges* a nép nyelvét megtartani, de azon egyes kis vonások, melyeket a nép nyelve ad, még nem elegendők arra, hogy összhangzó egész mű jöjjön létre — szóval az, hogy minő életkörből veszi tárgyát a költő, csak mellékes s kényére bizott dolog; — de az, hogy a költemény műegész, a benne fölléptetett emberek művészien előállított alakok legyenek, a jellem és a lelki tünemények külső jelekben határozottan, híven legyenek előállítva — az a mi nem mellékes, s ez az egyedüli szempont, melyben az elbeszélő nemből a költőt ítélni kell, s ez az egy az, miben ARANY *Toldi*-jára, s még PETŐFI-re nézve is az egykorú ítészet nem volt egészen tisztában.

Se tárgy se forma tekintetében nem látván a népies és nem népies költészet közt különbséget, nem marad fönn egyéb a népies költő jellemzésére, mint az, hogy ez nem írja le műveit, hanem elénekli, s a nép eltanulja tőle. Még az sem szükséges, hogy a dalnok épen a népből való legyen. Egy-egy költői fölfogással s a dalokra nagy hivatással bíró nemesnek dala épen annyira lehetett népszerűvé, mint az, melyet egy-egy jobbágy, falusi kántor, vagy juhászbojtár készített.

A *Szépirodalmi Szemlé*-ben *Toldi*-ra nézve e tételt olvassuk, mely a *Kisfaludy-Társaság* 1847-beli közgyűlésén e pályanyertes műre beadott jelentésben fordul elő: «Öt műbíró volt kinevezve. Ezek, mintha előlegesen összebeszéltek volna, fölolvastott véleményeik egymásután ugyanazon műnek ítelték a díjat, mely nemesak a jelen pályairatok közt hasonlíthatlanúl a legbecsesebb, hanem, mint egyik műbíró megjegyzé, a *magyar irodalom legszebb díszé*». Egyszersmind a kitűzött 15 arany 20-ra lőn kiegészítve. — (Minő esekélység egy örökbecsű műért.)

Látjuk, hogy a mű jelessége el lőn ismerve, sőt az elismerést nagy irodalmi nevezetességekből álló testület hivatalos magasztalássá fokozta.

Sőt a *Szépirodalmi Szemle* 1847-beli június-decemberi folyamának 2-dik számában röviden ugyan, de elég részletesen lőn kimutatva, mily

mesterien tudta fölhasználni ARANY a *Toldi*-ról szóló krónikát.

De a magasztalások, a művészi tökélyeknek ez elismerése daczára, ugyancsak a fönnebbi bírálatban ezt olvassuk:

«*E költemény (Toldi) legkitünőbb sajátága a népiesség, mely leginkább a fölfogás naivságában áll — e látszó (!) öntudat-hiányában, mely azon kor népköltőinél találtatik csak, midőn a tudomány s művészet a természet közvetlenségére olvasztólag még nem hatott, midőn a költő korának és népének szemléletét és érzetét, nem a művészetnek, melyet nem ismer, törvényeihez, nem ennek eszmélt céljaihoz szabja, hanem belső szükségből úgy adja, mint az benne, népének hasonmíveltségű tagjában visszatükörödzik; ki nem méveltségre hanem csak egyedi felsőbb adományokra nézve áll népe fölött. Ez a népköltő lényege s e tulajdonság tiszta foltatlan birtoka teszi ARANY J. művét ritka tüneménynyé az egyetemes műköltészetben, s egyetlenné a magyar irodalomban.*»

E bírálat, melyből idéztem, először is nagy tétovázást mutat, már annálfogva, mivel önmagával jön ellenkezésbe. Mint emlitém, először ki van mutatva az, mily ügyesen s nagy művészettel használta föl ARANY a megadott mondát, azaz *ön-tudatoságának* a legnagyobb bizonyítéka van fölmutatva; azután nyomban, mint az egész

idézetből látjuk, az öntudatosság van kétségbe vonva.

Toldi-nak mind első, mind utolsó része, mint szerzőjöknek azóta megjelent *Kisebb költeményei* oly nagy művészi öntudatosságot mutatnak, mely irodalmunkban egyetlen s messze kiváló tünemény. Nem tudom, hogyan lehetett *Toldi*-ból azt következtetni, hogy írója azon költők közé tartozik, vagy csak látszik is tartozni, «*ki nem a művészetnek, melyet nem ismer, törvényeihez*» szabja magát, tehát főként az jellemzi ARANYT, hogy lényegesen népköltő?

E tétovázó ítélet nagy költőnek ismeri el ARANYT s csak az magyarázza meg ezen (irodalmi szempontból) rendkívül sajátóságos ítéseti fölfogást, mikép a *Szépirodalmi Szemle* szerkesztőinek, s az azon időkben uralkodó irodalmi közvéleménynek a «népiesség» épen kedvencz szava volt.

Fönnebb kimutattuk röviden, miért volt oly nehéz az ítések legjelesbeinek is tájékozniok magukat, s mi a «népies» szót 1847-ben menthetőnek ismerjük el; de már 1850 és egynehányban nevetségessé válnánk a világirodalmi, azaz tisztán költői szempontú ítések előtt, ha tovább is e szót alkalmaznók azon két legnagyobb költőnkre, kik közül mindenik s főként ARANY sokkal alaposabban ismeri mind a magyar irodalmat, mind a külföldi

ó és új remekírókat, mint a «népies költő»-ről a *Szépirodalmi Szemle* föltevés.

Szünjünk meg hát PETŐFIT és ARANYT egyé-
nek, mint pusztán költőnek nevezni; se többet,
se kevesebbet nem érdemeltek, s ha az egyik ke-
vély volt e nagy címre, a másik szerénységében
nem kíván melléje epithetont, itt fegfőlebb a
valódi szót tartanám méltónak hozzá, ha fölösleges
nem volna.

ARANY J. igaz, ritka tűnemény; de nem azért,
mintha öntudatlan, hanem épen azért, mivel ön-
tudatos művész, nem azért, mintha népköltő volna,
hanem azért, mert költő, és a költők ritka tűne-
mények.

* * *

Midőn a fönnebbieken ARANY első művének
hatását, a művészeti fő szempontokat, akartam
leírni és kijelölni, melyekből azt meg kell vala itél-
ni, de melyekre nézve a mű egyszerűségénél fogva,
mind a közönség, mind az ítéset kisebb-nagyobb
tévedésben volt; s midőn csak futólag érintettem
azon uralkodó eszmét, mely egyfelől oly nagy len-
dületet adott irodalmunk kifejlésének, s azt az
idegen formákból oly hamar segíté kibontakozni;
másfelől ideiglenesen s kissé megzavarta a valódi
költészetről helyes fogalmainkat; végre a «népies»
szónak alaptalanságát igyekeztem kimutatni: — egy-

szersmind előszót írtam ARANYnak közelebbéről megjelent *Kisebb költeményei* bírálatához. Tudom, hogy későbbi ítések, mint b. KEMÉNY Zs. (a *Dívatcsarnok*-ban), GYULAI P. (a *Budapesti Hírlap*-ban) maga ERDÉLYI J. (a *Pesti Napló*-ban) ARANY *Toldi*-ját több oldalról ismertették s e költő nagy tehetségéről érdemlegesen s nagy méltánnyal szóltak. Nem akarok azon kelepcebe jutni, melybe csaknem mindenik kezdő ítésk közelebbi időkben jutott, miszerint elődeit s egykorúit merőben ignorálta s kritikánkat szánandónak mutatta, melynek árvasága csak szerény (!) jó akaratára s tehetségére szorúlt.*

* E megjegyzés alól kevés a kivétel. Elkezdve oly magasan, hol EGRESSY képzei magát (ki BAZZÁRÓL mitsem akar tudni, ERDÉLYI tán névről is alig ismeri, GYULAINAK megmutatja, hogy csupán SHAKSPERET kell ismerni az egész világirodalomból, hogy E. urat megérthesse), le azon névtelen ifjúig, ki nem rég a *Hölgyfutár*-ban ARANYnak előttem fekvő műveit akarván ismertetni, az ismertetés helyett egy ARANYT leczkéz — legnagyobb költőnkét akarja megtanítani arra, mi az a költészet — csaknem mindenik kimutatta, mikép a többi ítéskt nem tartja még szóra se érdemesnek. Szakférfiaktól hallám, s magam is többször tapasztaltam, hogy e hibát nem egyedül az ítésk követik el, hanem a mi tudósaink is, kik ha könyvet írnak, nem abban járnak, hogy műveiket az azelőtt ugyanazon nemben saját irodalmunkban megjelent művekkel kapcsolatba hozzák, s így a tovább fejlesztésen működnének, hanem

Midőn ARANY *Kisebb költeményei*-t fogom ismer-
tetni nem kérkedem azzal, hogy e nagy költői tehet-
séget minden oldalról kellően fogom jellemezhetni;
ehhez nagy jellemző tehetség kívántatik, melylyel
kevés ember bír. Oly költeményeket, minők az előt-
tünk fekvő gyűjteményben vannak, csak egy GÖTTE
tudna talán kielégítően ismertetni; — de köteles-
ségünk jeles költőinket minél több oldalról tanul-
mányozni, s a több oldalú fölfogásból mindenestre
határozottabban fognak felítetni mind költőink,
mind költészetünk iránya.

ARANY fölötti tanulmányom csupán tanulmány
s nem azon értelemben vett bírálóat, mintha itéle-
teket akarnék mondani az egyes művek fölött,
Az ítézés nevetségessé válik, ha ARANYT akarja ta-
nítani, neki ARANYTÓL tanulnia kell. Ez nálunk
tán szokatlan nyilatkozat; de meg kell gondolni,
mikép az ítézés nem ARISZTOTELESTÓL, SCHMIDT JU-
LIANTÓL tanulja a költészet törvényeit, hanem
egész tudományát a műremekekből meríti, s a
mindig egy, de többféle színben mutatkozó költé-
szet az a friss forrás, hova el szeret járni. ARANY
költeményeiben egy ily friss forrást találunk, miért

minden előd és egykorúnak mellőzésével, kezdőként
lépnek föl. Ez nem csak méltánytalanság, hanem az
ügyre is rossz befolyással van, s részenről belátván a
hibát, azt telhetőleg kerülni ügyekszem.

szégyeljem bevallani, hogy abból annyi tanulmányt akarok meríteni, a mennyire képes vagyok?

Hiú elbizakodás is volna egy kitünő költőről életében irodalomtörténeti szempontú ítéletet mondani. A jelen embere csak félig ítélhet történeti alapossággal. A múltból is csak annyi áll előtte, mennyit a még egészen ki nem derített közelmúlt homálya látnia enged, melynek elfogultságai s netaláni szenvedélyei is fenmaradhattak. A jövő pedig, melybe a jelenkori tünemények hatása esik, merőben ismeretlen, s mihelyt azokba kalandoz át az ember, nem történész, hanem jós akar lenni.

Elmondhatnók, hogy ARANY zárkövét képezi lyrai költészetünknek — elérte a tökély legmagasb fokát. De hát ha a jövődjő kijátsza ez állításunkat? Hátha bebizonyúl, miszerint az, mit mi zárkő gyanánt tekintettünk, nem egyéb szilárd alapkőnél?

Én e magas szemponton, honnan múltat, jelent és jövőt kellene áttekintennem, nem érezném magamat biztosnak, elszédülnék.

Az ítézet csak előkészítheti a jövőt, mennyire a költők műveiben nyilatkozó irányra az író és olvasó közönséget figyelmezteti. Megmondhatja, hogy bizonyos irányban tévútra fogunk jutni — egy másikon helyes irányt követünk; nem mondhatja meg, hol van a netovább.

Meg lehet elégedni közvetlenül a művektől elvont tanulmánynyal, s a helyesebb iránynak méltánylásával. Én csak biztos alapra szeretem fektetni a vizsgálatot — s egy-egy műszót soha sem tartottam biztos alapnak egy tárgy megítélésére, hanem a dolog természetét igyekszem szem előtt tartani. Így lőn, hogy mindenekelőtt a népiességet igyekeztem bemutatni, mint oly szót, melyen megindúlva tévútra jutnánk.

Azok, kiket a két *Toldi* meg nem győzött, miszerint ARANY jellemzésére a «népiesség» nevezet üres szó: *Kisebb költeményei*-ből teljesen meggyőződhetnek a felől, miszerint sem több sem kevesebb mint valódi költő műveit bírjuk ez új két kötetben is.

Lehetnek, kik e két kötetre azt fogják mondani, mily keveset írt ARANY egy tízed alatt! Más költő két-három annyit írt volna, s hajlandó lesz őt nem sorozni, mint mondani szokás, a *termékeny* írók közé.

E vélemény is csalódás. A mai költő, igaz, nagyon sokat ír; de általános szabályként fogadhatjuk el, miszerint minél több kötet sarkán tündöklik neve, annál kevesebb műremeket találunk azon kötetek belsejében. A legnevezetesebb írók bármily sokat írtak, csak kevés számú remeket hagytak fenn. Ha csak e munkájukat vesszük, melyekben lángeszük és művészetük együtt véve teljes fényben

ragyog, ARANY *Kisebb költeményei*, melyeket többnyire az utóbbi 4—5 év alatt írt, foglalnak magukban amyi példányúl felmutatható művet, mint a mennyit egy-egy jeles írónak számos művekben kiadott összes munkái tartalmazznak. E szerint ARANY épen a legtermékenyebb írók sorába tartozik, ha csak az örökbecsű, jó műveket vesszük tekintetbe.

E művek egy részét egy vagy más folyóiratban olvasta a közönség, de ezen művek azok, melyeket minél többször olvasunk, annál több szépet és újat fedezünk föl bennük, s ezekre kiálthatjuk legméltóbban irodalmunkban: «*nocturna versate manu, versate diurna!*» HO RATIUSNAK e HOMÉRRÁ MONDOTT SZAVAIRA EMLÉKEZVÉN, MEG LEHETÜNK GYŐZŐDVE, A MOSTANI ÍTÉSZEK SEM FOGNAK EGYEBET ADHATNI TÁRLÓZATNÁL ARANY MŰVÉRE NÉZVE, S LEGJOBB AKARAT MELLETT IS, MARADNI FOGNAK KÉSŐBBIEK SZÁMÁRA ELREJTETT KINCSEK.

ARANY JÁNOS KISEBB KÖLTEMÉNYEI.

1856.

Az e cím alatt megjelent két kötet nem egy könyv, hanem több önálló s egymástól sokban különböző művek gyűjteménye.

Azon nagyobb beszélek, melyek e két kötetben vannak, a balladák s több lyrai költemény megérdemlik, hogy külön-külön önálló művekként tárgyaljuk.

ARANY műveinél, melyek tárgy, felfogás, kivitel és forma tekintetében oly nagy változatosságot mutatnak, kétszeresen szükséges egyes műveket venni vizsgálat alá.

ARANY főként elbeszélő költészetünkben, beszélek és balladákban alkotott irodalmi korszakot, s megbocsátható lesz, ha ezikkeimben elsőséget adok azoknak.

Kezdjük *Katalin*-on, ARANY geniusának e talányán, mely elüt minden eddigi művétől, tárgy és forma tekintetében.

I.

Katalin.

Fátyolt kezembe
Az éj legsűrűbb fátyolát!

Ezt mondja a költő, midőn el akarja fedezni egy «jelenetnek iszonyát», mely a sötét műnek legborzasztóbb jelenete volna, s ha részletesen leíratnék, maga az olvasó mondaná: «Fátyolt reá!»

De nem csak e jelenet van fátyollal takarva: az egész művön végig vonúl az. Éjbe és ködbe van burkolva az egész beszély, s ebben is a költői felfogásra és a költői lélekre ismerünk. Mi lenne *Katalin*-ból, ha tárgya fényes napvilágnál, leplezetlenül adatnék elő? — Elvesztené varázsát s költőiségét — közönségessé, koptatottá válnék. A szenvedélyek oly erősek, az előforduló tettek oly mindennapiakká lettek a kezdők beszélyeiben, mikép a művészi földolgozás nélkül azt hinnők, hogy azok egyike írta, kik csak a nagy szenvedélyek túlzott festésében s a rendkívüli eseményekben látnak költészetet.

Az ősz Szunyog, a természetlen apa befalaztatja leányát Katalint vára mélyében egy üregbe, mivel egyszer egy titkos szerelmezt talált Katalin szobájában, ki kötélhágcsón ment föl hozzá. Szu-

nyog ez által meggyalázva látja a foltatlan családi becsületet. Katalin egyszersmind átlépte az apai tilalom korlátját; mert ő már el van jegyezve egy gazdag várúrnak — Jakusiesnak. Hogy Szunyog becsületét megmentse, s haragját kielégítse, befalaztatja leányát. Az apát e természetellenes bűnének öntudata annyira kínozza, hogy megőrül. Katalin szerelmese Forgács, kitől a leány meg volt tagadva, kiszabadítja a leányt börtönéből, lóra kapja s elszáguld vele.

Az atya örjögve veszi üzöbe, de az üldözött lova elvesz szemei elől. Midőn a lovag mentve hiszi mátkáját, akkor bukkan a vetélytársra, Jakusics-ra, ki Forgács-ot párbajban legyőzi. Forgács és a leány meghal. Emezt Jakusics főlemeli lovára, s azt híven, hogy él, várába viszi. Az örjögő apa megjelen Jakusics lovagvára alatt és követeli leányát. A lovag kiadja azt s így szól:

«Itt van leányod, ime nézd!
 Isméred őt Szunyog vitéz?,
 Itt a leány, szép mint előbb;
 Zordon apa, *temesd el őt!*»

Ime néhány alapvonásban így néz ki a mese a *napvilágnál*, mely egyébiránt távolról sem ad fogalmat e költeményről. E vázlatot csak azért adtam, hogy egyfelől kitűnjék az előforduló tettek rendkívülisége, melyek épen e tulajdonoknál fogva

lettek a gyöngé művekben mindennapiakká, másfelől jó, ha egy kis vázlatban látjuk a műnek mintegy perspectiváját.

Az előtérben, mint látjuk, nem Katalin, hanem az apa áll. Ő az, kinek lelkében oly borzasztó fejlemény megy véghez, s ő az, kinek vasakaratóból, vagy annak következtében történik minden. A nő két első szakában az apa van festve. Így a 6-ik szaktól a 12-ig öt szakon át az ő lélekállapotát látjuk — s végre az utolsó szakban is mint főérdekű személy jő elő. Katalin merőben szenvedőleges egyén. De alakja szolgál minden eselekmény központjául. Érette küzd a két vetélytárs, miatta örül meg az apa, s az anya is, kit fentebb nem is említünk — messze háttérben — érette szenved. Így a ezim, mi különben nem lényeges dolog, igazolva van.

Azonban, mint mondám, az apa áll az előtérben, s az egész műnek, mint alább látni fogjuk, az ő lelke adja az alaphangot, — mondhatni a belső és külső formát is. — A nélkül, hogy pedansul ragaszkodnám a külformákhoz, meg kell említenem, hogy a mű fentebbi *alaprajzában* aránytalanságot fognánk látni, ha a 2-ik és 7-ik közt eső négy szakaszt oda behoznál. Itt Forgács és Katalin találkozása, s főként szerelme van leírva. E jelenet arra való, hogy Szunyog ott találja Forgácsot, utána löjön s leánya iránt kiengesztelhetlen bo-

szúja kigyúljon. Így e jeleneten kezdődik mintegy a cselekvény s nagy fontosságú; de áradozása miatt hosszúnak kell találnunk az egészhez s a költő főczéljához képest. Ez által Katalin nagyon is előtérre van állítva, mi nem czél, s az apa csak mint kényszerítő hatalom, mintegy a «sors» lebeg a szeretők szemei előtt.

De ily áradozást elbeszélésben, hol a külcompositio többet enged meg, nem tartunk hibának, midőn főként a jelenet lényegesen a műhöz tartozik. — A külső compositióval s a műnek úgyszólván anyagával röviden megismerkedve, lássuk a mű finomabb — költői alakulását.

A vén Szunyog, e vad erőszakos apa «vas kényúri gögje», erős akarata, mindjárt a mű elején szépen van festve, ki ha alunni dől, az ör, ha vált, szóltan megy tovább, s a vár falai közt a többi nép, bár agyán bor gőze van, lassan beszél s lábhegyre lép. — E zordon férfi, lelkének képét viseli maga a táj, és vára, melyben lakik s melynek

*Rossz kedvet nem zavarja már
Harsány zene, csengő pohár.*

(T. i. a «küdözsölt» lakoma után). «Hasonló ő a zord fenyűhez, melynek tövén nem mer fakadni más növény.» Vén kopasz hegyormok környezik a várat,

Melyek mint törpe szolgálad,
 Bár fú, esik, villám szakad,
 Bár éget a déleesti nap,
Fedetlen főrel állanak.

Azon sivár büszkeség, mely az ősz Szunyog-ot jellemzi, a tájra is átmegy, sőt már itt kezdetben is, a «Vág örült kacajjal» rohan el a vár mellett; — a felhő, mely a völgylapályt sötét homlokkal járja be, palástja tág redői közt meg-megvilantja vakító fényű fegyverét, mint haragja jelét, s végre a fedetlen fejű hegyek — haljóslatú előjelei a bekövetkezendő örülésnek.

Az egész művön keresztül az erős szenvedélyek, melyek benne szerepelnek, mintegy *jelrényleg* vagy a tájban, vagy éji, tündéries tüneményeként vannak szemünk elé állítva. A szenvedélyek fürgetegébe maga a kültermészet is bele van sodorva. Az egész költemény nem egy kép, hanem mintha minden megmozdulna benne, mint *Macbeth*-ben a dunsinani erdő. A tájon át a holdvilágos éjben az árny átvonúl a vidéken, «a szükvölgyi út szabadulást remélve fut». A vögykebet a Vág, mint nagy pallos, két részre vágja, a kard megmozdul szögén a hüvelyben, a kalapács megszólal s visszaköveteli az élőt a sírtól. Ismét Forgács csolnaka alatt:

Dühében, mint szilaj csikó,
 Tajtékat lány a vad folyó,

Majd körbe fut, majd elrohan,
 Tombol, prütszög, mind hasztalan!
 Nyergét viselni kényszerül stb.

Mindenütt e mozgékonyság, az élő és élettelen tárgyak föl- és összekavarása uralkodik, úgy hogy a műnek nagy részét idézhetnők e tekintetben. E mozgalmas kép egy vihar képeként áll előttünk, melyben az alakok körvonalai csak egyes gyors megvilágításban tűnnek föl, főként onnan kezdve, hol a cselekvény, szűk mederbe szorúlva rohan vége felé, értem azon részt, mely a mű fő részét képezi, mindön az örült apa üzőbe veszi a tőle elrablott leányt. — E sötét viharban egy-egy perczre tűnedezik föl a fehér leány, mint az ind költő fehér galambja a fekete felhők közt. Csakhogy Katalin, mintegy akaratlanul sodortatik könnyű pehelyként az erős, egymással csatázó viharok örvényébe.

Távol, sötét bokrok megett
 — Mint gyors menekvő hold, mikor
 Felhők rónáin bujdokol —
 Mind távolabb, mind távolabb
 Feltűnik a futó lovag;
 Fehér lován fehér a hölgy,
 Sötét árnyékban ül a völgy.

Hátrább ismét, «mint villámlob», kapja meg örült szemét leánya fehér alakja:

Mert mielőtt homályba vesz,
 Felcsillámlik a női mez.

Azt hiszem, mindenki előtt ki *Katalin*-t olvassa, a mű főrészekint tűnik föl az, hol Forgács magával ragadva a leányt, szabadulást remélve fut (mi már korábban mondatik az erdei útról), s hol az öreg Szunyog-ot képzei folyvást utána nyargalni. «El, el!» mond a lovag, «El, el!» sóhajta a völgyi szél — «El, el!» ez a jelszó, ez a refrain a mű ezen részében. «El, el!» Ezt mondja előbb Katalin, midőn Forgács-ot várja, s a vár alatt elrohanó folyamra nézvén, a várat képzei haladni. «El, el hajó, akárhova!» stb.

A mozgalmasság, mely a mű főrészében látszik, a kül- és belvilágnak mintegy összekuszálása, az örülésig korbácsolt szenvedély mohósága, s a lángolón szerető fiatal türelmetlen heve, melyek, miután az elbeszélés cselekvénye megkezdett, pihenés, megszakadás nélkül viszik azt végkifejléshez: mindez önként megadta a műnek formáját is.

Gyors, minél szakadatlanabb menet lön szükségessé, hogy az megfeleljen a tárgynak. S ez elv híven van megtartva egész művön át, kivéve azon helyet, melyet a külcompositióban aránytalannak neveztem, hol e beszély, mely mint a Vág szűk völgybe szorúlva rohan, de a Forgács és Katalin találkozásakor, Szunyog leányának

Laktornya mély falainál
 Egy bérczfolyammal összevág,
 S miután ott örvényt csinál,
Sebesen fut tovább a Vág.

Igen, az elbeszélés is örvényt csinál itt, s csak azután fut sebesen tovább. Katalin, mint kihajló falszobor, kinek «kezei, mint kis hódarab, mely barna kősziklán maradt, nyugosznak a párkányzaton» a lehető legszebb álló szobor s azon szenvedélyes jelenet, mely közte és Forgács között lefoly, drámai ugyan, de a jelenetnek menete igen meglassúl, az alatt míg a költő maga veszi át a szót, s az 5-ik szakban azon «néma élvezetet», mely két szerető szívnek találkozásában van, nem annyira festi, mint általánosságukban kimagyarázni igyekszik.

A mű más részeiben, mindenütt a leggyorsabb, s mintegy sietős menetet látunk. Még ott is, hol az öreg Szunyog mint álló szobor festetik, midőn egy munkással azon üreget vágatja vára mélyében, melybe leányát s a léget meghalni zárátja.

A munka foly, tágul a rés,
 A kar hevül, a pöröly ég,
 Nyomán szikráznak a kövek stb.

A gyors munka is ily vonásokban van leírva.
 A tárgy, a cselekvény gyors menetéhez illően

van választva a külforma. A vers nem csak rövid sorokba van szedve, melyek a hatalmas rövid vonásokra s a gyors menetre alkalmasak, hanem a rímelés is mintegy arra van számítva, hogy az olvasó ne egy hamar találjon nyugvó pontot. *Katalin* nincs versszakokra (strophákra) osztva, a sorok keresztül-kasul, néha párosan, néha hármasával rímelnék, néha a negyedik sorig kell várunk a rím csattanására, s sokszor a csattanásnál sines befejezve a mondat értelme; hanem nyugtot nem engedve, tovább-tovább fűződik a mesterkéletlen lánczolat, s csak a szakasz végén lelünk alkalmas nyugvó pontot.

— Talán sikerült kimutatnom, hogy a bel-forma mintegy szükségessé tette a külső formát — a verselést. ARANY eléggé kimutatta a két *Toldi*-ban, s az előttünk fekvő *Kisebb költemények* nagy részében, mily tökéletesen alakúlnak nála a versszakok sőt sorok is, mennyire hatalmában áll a rímelés, mennyire érti a rithmus természetét, s azt nem állíthatja senki, hogy *Katalin*-nál csupa elhanyagolás volna a fűzős, nem szakokra osztott verselés. Lehetnek azonban, kik a verselés e nemét tán kísérletnek vagy szeszélynek tulajdonítják! — Annyi bizonyos, hogy *Katalin* verselését már ARANY két bírálója elválasztotta magától a műtől, s általánosságban szólván arról, *Katalin*-ban vadásztak egyes, nagyon ki-

vételes s ARANYnál tán csupán e műben előforduló hibákat. Így ARANY szabadságot vesz magának az és-t, az a-t a sor végén hagyni *Katalin* egy két helyén. Ez ARANY verselésbeli hibájának mondatik egész általánosságban. Egy másik bírálója *Katalin* egyik helyén egy összetett szó első felét a sor végén, a másikat a rákövetkező sor elején találta. Ez is ARANY egyik hibájaként említetik ott, hol egész általánosságban verseléséről van szó. Az mind igaz, hogy *Katalint* is ép úgy ARANY írta, mint azon verseit, melyben ily hibáknak nyoma sincs; de tévesztett eljárásnak tartom egy költő összes műveinek egyes oldalait vizsgálni, elvontan a külön-külön tán más-más természetű egyes művektől. Sokszor lehet elvontan, kiszakasztva hiba az, mi a maga helyén fel sem tűnik, s viszont lehet idézni gyönyörű helyeket egy műből, melyek a mű egészében hibák. *Katalin*-ban az általam kimutatott gyors menetben s nyugtot nem engedő lánczolatot rimelésben nem hiba az és-nek s az a-nak sor végén maradása míg *Toldi*-ban hiba volna. Már pedig mind az, mi a maga helyén nem hiba, az egyáltalában nem hiba. Hogy e kiszakítások, e sajátságos abstrahálások mennyire nem helyesek, mutatja ARANY egy másik itészének példája, ki különben igen szépen és philosophiailag elmélkedvén ARANY festéseiről és leírásairól, e két sorát hozta föl mint igen szép példányt *Katalin*-ból:

A könnyü sajka percz alatt
Mint egy szilaj pók átszalad

(t. i. a folyamon). Ha maga a költő mondaná e szavakat, megengednők annak szépségét; — de miután *Forgács* mondja, épen midőn gyors távozásra akarja kedvesét bírni, s miután a fentebbi kép épen egy magánbeszéd végén áll, melyet *Forgács* a helyzethez nem egészen illő bőbeszédűséggel mond a Vágról, melyen esolnaka könnyen áthaladand: azt festi kevésbé, a mit kellene, t. i. a lélekállapotot és a helyzetet. Bármily szépnek tűnik fel a hely külön — a maga helyén nem tartozik a kiemelendő helyek közé.

Azon szerelmes jelenet, melyből az utóbbi idézet van kiragadva, általában nem mutatja föl oly erős, oly határozott esetvonalásokban a két ifjút: Katalint és *Forgácsot*. Az ősz Szunyog, midőn előjön, mindenütt röviden, de élesen van körvonalozva, s lelki állapotát igen jellemző szavakban, s arczán és tetteiben mintegy megtestesítve látjuk. Katalin és *Forgács* találkozási jelenetében nem látjuk minden lépten nyomon e rövid, határozott körvonalú megtestesítést. A költő az adatokat igen határozatlanul állítja elénk, s maga vevén át a szót érzelmeik festésére, az általánosságokban tévedő merengés a szerelem fölött még jobban elfátyolozza előttünk az alakokat és lelki állapotjokat. Sőt midőn megszólalnak is azok, mintha nem

magok szólanának, hanem a költő, holott akkor, midőn a költemény minden más részeiben azt látjuk, hogy akármit hoz föl, mind vagy jellemző epithetont nyer, vagy egy-egy képben veszünk határozott fogalmat róla. Midőn ez alakok a darab egy részében ennyire előtérbe állanak s mintegy *szóvivői* annak: hiányt, ürességet érezünk azon részben, melyben velünk akarja a költő lelkünket elfoglalni. Igen, azon költő, kinek minden művén uralkodni látjuk Horácus e mondatát: «nil moliri inepte», itt nem fejezi ki azt, a mit várnánk, s ecsetelés helyett részint a szerelem abstractióiba téved, részint oly felettébb eszményíti alakjait, hogy azok, mint ugyanazon jelenetben mondatik Katalinról, «*elfoly*»-nak: Forgács

Átfogja a karcsu leányt,
De reszket ez; csaknem kihull
És foly érez karjaibul!

Azonban mi haszna volna annak, hogy ha a költeményben egyszerűen aránytalanságot rónánk meg, ha annak okát nem keresnők? Mi igazság volna benne, ha a részt az egésztől elválasztva ítélnők? A költő hibája csak akkor válik tanulságossá, ha a hiba és erős oldal között egybefüggést keresünk.

Tévedés volna, ha a fentebbiek után ARANYRA azon ítéletet mondanók, mintha a szerelmet nem

bírná festeni, hogy múzsája csak férfiakat kedvel, s a fiatal leánykák iránt nem tud részvétet érezni, hogy így a költő Katalin iránt sines oly rokonérettel, mint a könyezni és ábrándozni szeretők óhajtanák.

Hogy rövidbe foglalva határozzam meg a felhozott jelenet hibáját, ez abban áll, *hogy a költő a részt nagyon is föláldozta az egésznek*. Vagy az egész művet egy festvényhez hasonlítván, Katalin alakja nagyon légi, nagyon homályos, mi magában véve nem volna hiba, mert az egész költemény-nyel összhangzó; de légibb, homályosabb akkor is, midőn előtérben áll, mint közelsége megengedné.

Mind Forgács, mind Katalin a költeményben uralkodó s a költő hangján beszél. A költő az egész költeményen át fest, de ez alakoktól midőn megszólalnak, azt kívánnók, hogy főként magokat fessék.* Ezen alakokat egészen magába olvasztja az egész művön átvonuló hang, s e túlságos költői eszményesítés az, miből a hiba származik.

Miután Katalin annyira előtérbe van állítva, nagyobb hatást tenne a szóban forgó szerelmes jelenet, ha a leány és Forgács határozottabb alakok volnának, ha a szerelem *általuk* drá-

* Azon szép hely is, melyet például hozott föl ERDÉLYI, hol a leány az «Anyám! anyám!» kezdetű magánbeszédet mondja — magában igen szép, mint melylyel az anya van festve, de a leányt igen határozatlanul jellemzi.

maiabban, lángolóbb nyelven s több lelkesedéssel szólana a szemhez és szívhez, ha ragyogóbb színekben volna festve az, minden nagyobb hatású volna, s tán a fiatal olvasó az egész művet jóval többre becsülné; — de nem nyilvánvaló-e, hogy e ködös, sötét költemény ez egy helyen túl erős megvilágosítást fogna nyerni, s akkor a mű *egésze* szenvedne csorbát a *rész* szépsége miatt? — Nem tanúlságos-e azon, a mai költészetben oly ritka tünemény, miszerint a hiba abból eredjen, hogy a költő az *egész* kedvéért áldozza föl a *részt*, míg annyian vannak, kik a rész miatt áldozzák föl az egésznek összhangját? — Itt látjuk egyszersmind ARANY tehetségének azon oldalát is, mely szerint őt a tökéletes compositiókra nem hideg kiszámítás, hanem úgyszólva a költői ösztönszerűség vezeti. Ő az egészet tartja szem előtt, s nem tér el, hogy úgy mondjam, az alaphangtól még akkor sem, midőn a legesábítóbb alkalmak kínálkoznak, még akkor sem, midőn az epizódszerű kitérés több szabadságot engedne meg.

ARANY nem az ellentétek költője, melyeknek újabb korban annyi képviselője van s ezért, ha erős szenvedélyei s külformájáért *Katalin*-t byroni műnek neveznék némelyek, egy lényeges pontban tévednének. BYRON elbeszéléseinek nagy része az ellentéteken alapszik. A legpompásabb természet kebelében nagy bűnöket mutat föl; a

leggyöngédebb szerelem virága nyílik a legvadabb keblű rablók körében. Mintán a legragyogóbban, bujábban festi a keleti égalt bájait, ezt mondja végezetül a keletről:

Hol gyöngéd a lyány, mint rózsa kezében,
S kivére az embert oly isteni minden.
Ez a kelet égalt, a Nap hona ez,
 Hogy nézheti el mit kores fia tesz!*)

Azon keletet festi többnyire BYRON, melyben a «gerle bánata s a sólyom vérengző természete most fájdalmas dalba olvad, majd rögzött bűnné fajul». Ez ellentetés költészet elbájolja a képzeletet, s ragyogó színei által csaknem elvakít. Elismerjük jogosultságát, de épen oly nagy mértékben kell elismernünk a költészet azon nemét, melynek titka és varázsa az összhangzásban áll, mely nem vakító fényű világosság és annál sötétebb árnyékkal hat a képzeletre, hanem a mű minden részében mérsékeltbben osztja fel a világosságot, hol a világosság és a színezés csak a nuance-okig s nem a szembeszökő ellentétig megy.

Katalin-ban a setét háttér mindenütt szem előtt van tartva, s a mű egészét nézve, más kifogásunk nem lehet mint az, hogy egyes részeiben több világosságot, erősebb nuance-okat óhajtanánk. Ha a mű külső alkatában némi aránytalansá-

* The Bride of Abydos (Abydosi menyasszony).

got, ha a menetben meglassulást látunk is egy helyen, s ha ugyan e helyen az erő mintegy lan- kadni látszik: a költői összhang s a költői érzék ellen legkisebb kifogás sem lehet.

Bár némely tekintetben tévedés volna hát *Katalin*-t byroni műnek nevezni, vannak oldalai, melyek csakugyan a költői beszélek azon nemére emlékeztetnek, minő BYRON beszéleyeinek nagyobb része — s ezen oldal a lyrai elemnek összevegyülése az eposzival.

Újabb időben az ily lyriko-epikai költemények egészen divatosokká lettek. A költő ezekben rendszeren nagyobb, erősebb szenvedélyeket fest a közönségeseknél, hogy tárgya méltó legyen azon pathoszhoz, azon lyrai szárnyaláshoz, melyben műzsájának szabad tér nyílik csapongani, a határozatlanba, végetlenbe tévedni, az érzelmek fölött ábrándokba, elmélkedésekbe merülni és lelkesült szónoki fölkiáltásokkal indítani meg az olvasót. Ez azon ábrándos költészet, melyről a franczia azt mondja «ils font réver» (ábrándokba ringatnak). Annyira divatossá vált ez ábrándosságot, ez elmélkedést az érzelmek fölött, s lyrai elemet venni a költészet legmagasabb foka gyanánt, még elbeszélésben, sőt néha drámában is, hogy illő lesz e helyen ezen elemek jogosúltságáról az elbeszélő költemények terén, legalább röviden s általánosán szólani.

Senkinek sem juthat eszébe a lyrát a maga

helyén és ott, hol valódi érzelmeket fest, kitagadni a költészetből; sőt még nem a maga helyén, az eposzban is elismerjük, ha t. i. nem szorítja ki az epikai és az eposzban mindig otthon levő drámai elemet saját fészkeből. Azonban kereken tagadnunk kell, mintha a lyrai elem az elbeszélésben csak közel is volna oly művészet s a költőiség oly magas foka, mint a drámaisítás, az érzelmeknek, szenvedélyeknek megtestesítése.

A lyrában a költő főként saját lelkét és szívét tárja föl. Legyen az ábránd, legyen az érzelem, szenvedély, mindig a költő képezi annak tárgyát; — ámbár még itt is gyakran mestertiebb azon mű, mely a tárgylagost megközelíti. Saját gondolataink, érzelmeink oly közel állanak hozzánk, hogy ez érzelmeket, gondolatokat a legfinomabb mozzanatokig festhetjük a lyrában, s mind ez valószínű, ha az őszinteség bélyege van rajtuk. De még a lyrában is a valószínűség, azaz az érzés őszintesége felől való hitünk elvesz, mihelyt a költő azon igyekezete tűnik ki, mintha érzelmeit inkább elemezni, kimagyarázni, semmint a formában csupán megtestesíteni igyekeznék.

Ha az elbeszélő költeményben a költő vagy saját érzelmeit szövi közbe, nem a cselekvény személyeinek, tetteiben és szavaiban egyéniségüknek megfelelően testesítve meg; vagy igen kilátszik, hogy a személyek indulatait elmélkedve boncsolja

s tudni akarja, hogyan kergette agyában egyik gondolat a másikat, hogyan forrott vére, a helyett hogy a gondolatok az egyén szavaiban s a vér forrongása tetteiben, mozdulataiban híven s külsőleg állíttatnék elő, mind ez bármi szoros ismeretére mutasson az emberi léleknek és szenvedélyeknek, mint költészet örökké kevesebb becsesél fog bírni, mint a tárgylagos megtestesítés — s alig teendi azon erős benyomást.

Itt mintegy csak túlságait akarám fölemlíteni azon költőknek, kik az elbeszélő költészetet mintegy felolvasztják a lyrai elemben, s egyszersmind kimutatni azok tévedését, kik «poesis» alatt csak a lyrai elemet értik. Ezen fiatal urak csak akkor látják mily szép az ég, ha oly csillag tűnik föl, melynek üstöke van, s akkor is az üstököt s nem a csillagot magát tartják a földolognak.

A lyrai eposzok, vagy a byroni költői beszélyek lyrai szépségeit mindenki elismeri. Elbeszélés közben is örömet olvassuk a hosszú fenséges tájleírásokat, örömet elandalgunk a költővel egy-egy érzelm fölött, kivált ha maga a tárgy oly lyrai, finom természetű, hogy abban nem annyira tettek, egyének, hanem szenvedélyek és érzelmek szerepelnek, melyeknek ecsetelését tűzte ki az író főfeladatául. — A mű ilyenkor elvontabbá lesz, s az alakok határozott körvonalozását nem kívánjuk az erősebb érzelmek festése mellett.

ARANY *Katalin*-ját talánynak mondtuk bevezető szavainkban. Talánynak azért, mivel költőnk ily nemben több művet nem írt. Ez az egyetlen újabbkori értelemben vett költői beszélye, melyben a lyrai elem annyira szokott uralkodni.* Azonban *Katalin* olvasása, minden hatalmas esetvonások s a művészi kéz daczára nem teszi meg teljes mértékben hatását. A költő mintha érezné, hogy a lyra nincs egészen otthon az elbeszélő költeszethben, nem meri egészen átengedni magát esábjainak — az érzelmek elevenét nem igen érinti s a különben művészien kidolgozott kép inkább a képzelethez, mint a szívhez szól. Azon túlerős szenvedélyek s az ősz Szunyog valódi, de igen erős tragikuma csak elfátyolozva, homályba burkolva jelenik meg, egyes, futólagos villanatokban van időről időre földerítve.

Nem tudjuk mivé lenne ehhez hasonló tárgy eposzi nyugodtabb modorban dolgozva föl hol a költő tárgyat nagyobb világításban s az alakokat nagyobb objectivitással állítná elénk. Meglehet, hogy az egész oly kevésbé volna költői, hogy maga BYRON is, — a ki különben nem ijedt vissza a legborzasztóbb tárgyaktól sem, — habozott volna hozzá fogni. Annyi bizonyos, hogy sokkal kisebb szenvedélyek,

* Később megjelent *Toldy szerelme* című művében ismét sok tér van engedve a lyrai elemnek (1888-diki megjegyzés).

kevésbé megrázó tények közvetlenebbül hatnának, ha magok a szereplő egyének és tények beszélnének hozzánk nem annyira a költő, mint a magok hangján, mire ARANY művei közül számos példát idézhetnénk.

A lyrai elem behozatalának az elbeszélő nembe, tulajdonítjuk részben azt, hogy a költői beszédekben gyakran találjuk nem allegorikai egyénítésben, mint a mythologiai személyeket, hanem közbe-közbe megtestesítve figurálni az elvont eszméket, a lélek indulatait, érzelmeit — a félelmet, a titkot, veszélyt stb. mint pl. «a haragtól viselő titok», s a félelem egy «szál ideg»-hez hasonlítottik, az eszményi hajót «vágy és remény lebegteti.» Így észrevétlenül mintegy a lelkesült hangú képekbe magok a személyek is beleolvadván, ily abstractiókban beszélnek: pl. Katalin így szól Forgácsához:

S mely ég felé száll *tiszta-hűn*,
Oltáraink szent lángja bűn,
A szívnek üdve kárhozat.

Ismét, a leány anyjáról szólván, mondja «Boldog, ha rettegés ölé meg. Előcsatárja a veszélynek». — Hátrább: «A vaskényúri gög előtt fetrengett a hű szerelem». — Az ily lyrai, mint mondani szokás, magasb szárnyalatú költemények mintegy magukban hordják természetüknél fogva a költészet azon elemeit, melyek igen könnyen csapnak át dagályba.

Nem azért hoztam fel ezt, ismétlem, mintha kárhoztatni akarnám a költészet ezen faját, hanem csak mintegy ki akartam mutatni annak természetét, s egyszersmind éreztetni, hogy liiba volna csak a lyrai elemet, a lyrai szárnyalatot és lelkesedést venni valódi költészet gyanánt.

Éreztetni akartam, hogy a költészet magasabb neme az, midőn a természeténél fogva objectiv elbeszélő nemben a költő lelkesedése nem lyrai elemekben, hanem tárgylagos megtestesítésben s így mondhatni naivul nyilatkozik.

Toldi szerzője inkább otthon van a művészet ezen magasabb nemében, midőn elbeszél — s épen ez által teremtett újat irodalmunkban. *Katalin* mind tárgyra, mind formájánál fogva az őt megelőzőt irodalmi korszakra emlékeztet — s mintegy összekötő láncszeme saját költészetének az előbbi korszakban divatozott költészettel.

Noha csak akkor lesz helye *Katalin*-t párhuzamba tenni ARANY más műveivel, midőn az előttünk fekvő két kötet más elbeszélő művein egyenkint átmenendünk; * nem árt elegendesen is néhány szót szólnunk a lyrai s tisztán eposzi elbeszélésekről. A szenvedélyek és érzelnek hosszas elemzése, s a lyrai és szónoklati elemek túlnyomósága mindig elvontságokra vezet a költészetben. Magá-

* Sajnos, be nem fejezhettem. Salamon.

ban az, hogy külön elmélkedünk vagy ábrándozunk egy előforduló érzelem vagy lélektani igazság fölött, nem egyéb abstractionál. A költő vagy egészen feledi, habár csak ideiglenesen, az egyénitést, a cselekvény továbbvitelét; vagy az egész művet magasabb lyrai hangon tartván, az egyéneket annyira eszményíti, mikép igen közel járnak ahhoz, hogy csupán elvont fogalmak vagy alig valami személyességgel bíró érzelmek és szenvedélyek képviselői legyenek.

A költő így is tehet hatást, képei, leírásai ragyogása, a nyelv és a vers zenéje által; de nemcsak hogy az ilyenemű compositiót nem ismerjük el eposzinak, hanem oly hatásúnak, oly meghatónak sem tapasztaljuk, mint a minő a költészet azon neme, melyben maga a költő közvetően, s a szereplő egyének közvetlenül szólalnak meg; melyben a költő félrevonulván, hogy saját tehetségének bámúltatása által ne rontsa illusiókat, magát a fölvett tárgyat beszélteti ezen tárgynak egész *naivságával*.

A költő itt nem ömledezteti érzelmeit, nem áradoz ki pathetikus mondatokban, s maga az, hogy tárgyat illően beszélteti, nem engedi meg, hogy az abstractionók költeményében helyet foglaljanak. A költészet ezen neme végetlenül egyszerűbb lesz nyelv és érzelemnyilatkozatok tekintetében; de a hatás sokkal nagyobb, mert mintegy magát

az emberi természetet érezzük nyilatkozni szavakban és tettekben. Az egész költészet, sőt a művészet minden ága az emberi lelket festi; de mindenik bizonyos általánosan érthető jelvényeket, úgyszólván hieroglyphákat használ az érzelmek kifejezésére. Mindezen művészetek közt nincs egy is, mely oly hatást tenne az emberi szívre, mint az eposz és a dráma. Ezekben a jelvények az emberi cselekvények és az előállított egyének szavai. Mindezekben a költő csaknem oly tárgylagos, mint a festészetben, de ennél sokkal elevenebb, mert a mozgást, életet és szavakat is festheti és visszaadhatja. Minél jobban képes a költő magát a tárgyat, magát a természetet beszéltetni, a helyett hogy a zenével rokon lyrát közbeszólaltatná, annál bizonyosabb lehet a hatásról, mert művészete törvényeihez hű maradt.

Az egészen objectiv elbeszélő sokkal nehezebb feladattal küzd, midőn nem közvetlenül, hanem egy tárgy által közvetítve fejezi ki eszméit s az emberi lélek indulatait, érzelmeit; de egyszersmind sokkal érthetőbb s csaknem kézzel foghatóvá válik minden érzelme a *megtetesítés* és — ne feledjük — az *illusio* által, melyet az alakok és az elbeszélés valószínűvé tétele idéz elő épen a megtetesítés segédelmével.

Nem nyilvánvaló-e az előadottakból, miszerint *Katalin* és ARANY számos más költeményei

közt a különbség az, hogy *Katalin*-ba a költő több lyrai és szónoki elemet vegyített, s nem maradt azon objectivitás terén, melyen — s ez legnagyobb dicsősége — teljesen otthonos. Ez objectivitásra mondták aztán, hogy ARANY költeményei egy részét *naiv fölfogással* írta, míg *Katalin*-t a magasaját nem-naiv fölfogása szerint. Ez objectivitásra mondatott, hogy nem egyéb népiességnél.

A fentebbiek után nem tartom szükségesnek bővebben fejtegetni az eszmét, s kimutatni, miszerint az elbeszélésbeli teljes objectivításban, ha a «naiv fölfogás» mindamellett hogy egy kissé összezavarja a fogalmakat, még közeli rokonságánál fogva a naiv nyilatkozási modorral, megengedhető is: teljesen «népies»-nek nem nevezhető.

Katalin igen sok egyes szép helyeit idézni nem volna a maga helyén. Itt csak néhány általános eszmét akartam elmondani, melyet közvetlenül e mű olvasása költött föl. — Meg vagyok győződve, másokban is számos igen szép eszmét ébreszthet e mű figyelmes olvasása. Az ítéletnek, a véleménynek e mű, mint minden más mű fölött írt bírálatnak czélja az, hogy az olvasó a művek fölötti gondolkodásra ébresztessék, s ebből folyólag bírálataink többnyire csak akkor lehetnek teljes érdekűek az olvasó előtt, ha azon tárgyat, melyet a bírálat elemez, maga is ismeri. Hogyan szerezhessünk helyes fogalmat magunknak valamely ki-

váló művészi tárgy felől, ha saját szemekkel színről-színre nem látjuk. Ha bírálatunk célja az volna, hogy az olvasónak kellő és teljes fogalmat adjunk, pl. *Katalin*-ről, akkor az egész művet utolsó betűig kell vala közölnünk. A bírálat csak mintegy magyarázata lehet *a már látott* tárgynak; — de azért szükséges az minden irodalomban, hogy a könnyen romolható izlésnek útmutatójául, öréül szolgáljon, mert alig van a világon valami oly könnyen *ízt kapó*, mint az izlés tárgyai. Magának az erkölcsiségnek megvannak hajthatlan, pozitív törvényei, melyektől eltérni a «bűn» szó magában is elég büntetés; míg az izlés tárgyai csupán mulatságnak, fényűzési cikkeknek tekintetvén, a szeszélyes divateszmék örökös ostromának vannak kitéve, melyektől eltérvén, sem esztelenséggel, sem bűnnel nem vádolhat a világ. S e szabadság ellen senki sem szólhat józan észszel. De épen e korlátlan szabadság engedi meg másfelől azt, miszerint a kritika e tárgyban háborút izenjen a szeszélynek, helytelen divateszméknek s komolyan véve hivatását, figyelmet igyekezzen keltetni a jelesebb művek iránt, a szeszély helyett a gondolkodást törekedjék meghonosítani.

Lehetnek és vannak is, kik bálványimádással vádolják azon egy-két ítészt, kik oly bőven értekeznek ARANY művei fölött. — Ez is arra mutat, hogy irodalmunk még ifjú. Miért nem nevelték ki

az angolok csaknem kétszáz évvel ezelőtt ADDISONT, ki a *Spectator*-ban 17 cikket írt az akkori legújabb műről, MILTON *Elveszett paradicsom*-áról? Miért nem nevetjük ki a mostani angol ítéskéket, kik közelebről egyetlen költemény fölött minden lapban, *Review*-ben, minden irodalmi közlönyben értekeztek, úgy hogy az három hónapig minden lapban ismertette és bírálva lön.* Ha Franciaországban egy jelesebb mű jelenik meg, szégyen volna az irodalmi rovattal bíró közlönyöknek azt tüzetesen nem ismertetniök. Ez, uraim, az irodalmi morális állapot, s a helyett, hogy az új tüneményt kritikánk körül nevetségesnek tartanók, inkább óhajtsuk, vajha minden nagyobb műről tüzetesen értekezni módja és ideje volna a napi és heti sajtónak. Ide sorozván egész tisztelettel a néplapokat is, melyek nem tartják szükségesnek a népnek aesthetikai irányt adni. — A miben sajtónkat vádolni lehet, az épen inkább a kevés figyelm az irodalom nevezetesebb tüneményeire és kérdéseire. E részben inkább mentegetőzünk azzal, hogy a munkás kezek hiányával vagyunk, semhogy a jó irányban kezdődő mozgalmat, csupán eddigi szokatlansága miatt, helytelenek vagy nevetségesnek tartssuk!

* A *The Maud* című költemény, mely a háború erkölcsi előnyeit énekli meg a béke fölött.

II.

1856.

Népmondák és népregék.

1.

Ismertetésemnek nem akarok polemikus színt adni, de némely kimondott észrevételekre, melyeket nem tartok helyeseknek, alkalmilag kitérni tán kötelesség is. Méltányosság s az igaz földéritesének érdeke kívánja meg, hogy irodalmunkban egymást ne ignoráljuk.

Figyelemmel olvastam el azon czikkeket, melyek ERDÉLYITŐL ARANY kisebb költeményeinek tárgyában a *Pesti Napló*-ban augusztus végén és szeptember elején jelentek meg. Mint kritikánk érdemes veteránja, ERDÉLYI érdemei iránt teljes tisztelettel kell viseltetnünk; — de az igazságok világában épen a nagyobb tekintélyek által kimondott állítmányokat kell legnagyobb figyelemmel kísérni s legszorosabb kritika alá venni. A tekintélytől a közönség minden tant, akár helyes, akár helytelen legyen az, könnyebben fogad el, s ezért nem tartám mellőzendőnek, legalább rövidbe foglalt észrevételekben mintegy ellensúlyozni azt, mit ERDÉLYI czikkeiben túlhajtásnak láttam. Nem bíróként akarok föllépni, hanem meg-

győződést es tényeket állítani a meggyőződés ellenébe.

Erdélyi úr egyik nézetében a kritikának legtanulmányosabb, legszükségesebb részét látom veszélyeztetve. Azt mondja ugyanis, hogy különböző korok íróit egymással szembeállítani nem helyes. Ezt elismerjük nyelv, sőt némileg a *külforma* eredetisége és tökélye szempontjából; de hogy a költői tehetség szempontjából, mely alá az alakító és teremtő erő tartozik, ne volna helyes sőt tanulmányos a különböző korok *költőit* összehasonlítani, azt nem én tagadom, hanem a tények.

ERDÉLYI úr igen messze ment a történeti fejlődés vizsgálatában; annyira, hogy előszeretében csaknem mindent egyenlő fontosnak lát. Hasonlót tapasztalunk TOLDY FERENCZ irodalomtörténetében, hol a költői egyéniségek kritika nélkül vannak csaknem mind elötérbe állítva. E tévesztett eljárás sajnós, de érthető. A kedvencz theoriák, az előszeretettel üzött foglalkodás igen könnyen viszik a vizsgálót oda, hogy a mit maga érdekesnek lát, azt fontosnak is tartsa.

A kutatásokban elmerült geolog előtt nagyobb becsű lehet egy özönvíz előtti csiga burka, mint egy most élő majom csontváza; de ez előszeretettel mellett mindig megférhet azon kérdés, vajjon melyek tökéletesebb szervezetűek, az őslények-e, vagy a mostani generatiók?

Hozzá kell még ehhez vennünk, hogy a költői generációk nem követik azon tökélyesbülési rendet, mint az egymást követő özönvizek állati nemzedékei. Az irodalmakban igen gyakori tünetény, hogy a nagy lángeszek kora után gyengébb tehetségek korszaka következik be. Van-e például nem Angliában, hanem egész Európában SHAKSPERE kora óta tragoediaíró, kinek nevét csak egy órában is lehetne említeni e nagy költő nevével? Mit tud felmutatni a német költészet SCHILLER és GÖTTE után, mi azok műveivel ugyanazon egy könyves polczon helyet foglalhatna?

Vagy a művelt franczia csak *kegyeletből* a múlt iránt, becsüli-e többre MOLIÈRE komédiáit SCRIBE és társai csinálmányainál? S vétket követ-e el a józanabb franczia kritika, midőn e két különböző kor íróinak műveit szerkezetbeli tökély s költői erő tekintetéből összehasonlítja? Vagy tán azt mondja az irodalomtörténész, itt is fejlődést látunk: az irodalom hanyatlott? Azonban volt-e a francziáknak jelesebb lyrikusa, mint BÉRANGER, ki egy korban él SCRIBEbel?

A dolog úgy áll, hogy az irodalom történetében az esetlegnek jogait sokkal nagyobb mértékben kell elismernünk, mint a világtörténet eseményeiben. Az emberi szabad akarat a véletlenek befolyása alatt egyaránt ki van tagadva ERDÉLYI úr által az irodalom történetéből, holott a legnagyobb tör-

ténészek meg a világi eseményekben is elismerik nagy szerepöket. Hogyan születik, nevelkedik a költői tehetség, azt nem tudják, s azért e körül elméleteket állítani fel igen korai vállalat. Különben is az irodalomban az egyes költők teremtő erejét, tehetségét, műveik jelességeit vizsgálni a legtanulságosabb. A kritikának ez *fő feladata*. Mindegy akármelyik korban élt a költő, művét compositio, összhangzás, a tárgy és forma egysége szerint kell megítélnie a kritikusnak, s ha a külforma darabosságában, eszniei minőségében a művészet és koreszmék befolyásának engedményeket teszünk, minden tekintetben igazságosakvontunk.

Legyen hát szabad a különböző korok irodalmi férfait tehetség és költői képző erő tekintetében, a múlt és jelen kor műveit szembeállítunk. Elismerhetjük azért mindenkinek érdemeit. Ha Gyöngyösről van szó, ne vonjunk le semmit azon érdemből, melyek az irodalmunkban tett szolgálatokban, korához képest őt illetik; de kétkednénk-e kimondani, hogy Vörösmartyival összehasonlítva, s levonván azt, mi a korra rovandó, emennél sokkal kevesebb költői erővel volt megáldva. Ellenkezőleg, ha Csokonait, Tóth Endrét és Lisznyait hasonlító össze, kiket Erdélyi úr költői tehetséggel megáldott írónak ismer el, nem lehetne-e, — *még azt sem vonván le, mi a korra rovandó*, — szerényen elismernünk, hogy jelen-

korunk említett költői nem állják ki az összehasonlítást CSOKONAIVAL.

A kritika legelső s mindenekelőtt való teendője a műveket mint önálló egészeket, abstrahálva minden egyébtől, venni vizsgálat alá, s az azokban nyilatkozó költői tehetség érdemeit vagy tévedéseit kimutatni. E tekintetben az abstractio igen szükséges, nehogy azon hibába essünk, hogy a nem szépet csak azért mert régi, vagy csak azért mivel új, szépnek ismerjük el. Nem hiú, gyermekes osztályzás, nem üres magasztalásból történik, ha egyik író kiválóan jeles tulajdonait másoké fölött kimutatjuk, hanem azon indokból, hogy tanuljuk megkülönböztetni a szépet a nemszéptől, hogy helyesen tudjuk megítélni, melyek irodalmunkban azon művek, mik tanulmányozásra érdemesek, s minő tulajdonok azok, melyekért egyik költő érdekesebb a tanulmányra mint más, kiben e tulajdonok, — habár másneműekkel bír is — hiányzanak?

Így nem kétkedünk kimondani, hogy ARANY az elbeszélési nemet illetőleg versenytárs nélkül áll irodalmunkban. Nem vonunk le ezzel semmit KISFALUDY SÁNDOR érdemeiből, ki természetes könnyűséggel folyékonyan beszél el; de e mellett nem bír a részletekben oly idomító tehetséggel. Alakjai egész általánosságban vannak rajzolva s lyrailag éneкли meg regéiben az érzelmeket. E mellett természetes könnyűsége pongyolasággá

válik, VÖRÖSMARTY ragyogó képzelete az egyes helyek szépsége mellett feledi az egész arányosságát. PETŐFI lángesze rohanóbb természetű volt, senhogy az eposzi mértéket, nyugalmat meg lett volna képes tartani.

Azonban a részletes összehasonlításra nem levén terünk és időnk, térjünk át ARANY elbeszélői tehetségének egy-két jellemvonására, melyekkel csak rendre ismerkedhetünk meg.

Az ő elbeszélő költeményeiben mindenütt feltaláljuk azon első rendű elbeszélői tulajdonságot, hogy semmit sem mond csak félig és félszegül. Lelke sehol sem nyugszik meg, mint a teljesen adott, befejezett képekben és eszmékben. E tulajdon, mely a legkitünőbb írók sajátja, gyakran vonja magára, kisebb nagyobb igazsággal, a túlaradozás, a túlságos bőség vádját. WALTER SCOTTRA nézve, kit teljességben, plasticitásban egy regényíró sem múlt fölül, csaknem példabeszéddé vált, hogy igen hosszadalmas, igen körülményes, mi azonban néhány remeke irányában igazságtalan megrovás. MACAULAY, korunk e nagy történetírója, szintén teljességre törekszik, olyannyira, hogy e törekvés, még egyes tételeiből, mondataiból is kitérnek; s az angol kritika egy része, valószínűen más indokból, hihetőleg politikai ellenszenvből, őt túlaradozással vádolja. Az angol íróknak e csaknem általános teljességre törekvése

az, mi a francziáknál és a francia izlésűeknél nem talál rokonszenvre. Ezek a szakgatott, ugrándo-
dozó írásmódban találják a geniálitást, melyben
egyik eszme sem merítették ki. Ők azt szeretik,
hogy félszavakból értsék meg a dolgot (par demi
mots). Mindenesetre még kinövései mellett is be-
esesebb az angol írók említett tulajdona, mint a
francziák felületességre vezető rövidsége.

Azonban ARANYRA nézve, e teljesség mellett is,
alig juthat eszébe valakinek, hogy őt túlcsapong-
gással vádolja. A túlcsapongást egyedül a *Nagyidai
czigányok*-ban látjuk oly mértékben, hogy az fel-
tűnővé lesz, de itt a tárgy bohózszerűsége s a
hang tréfás volta felejteti velünk a kitérést. A czi-
gány vajdának fenyítéktelen csapata, a czigány-
természet könnyelmű bizarrságának képét viseli
mintegy maga a compositio is, úgy hogy e művel
is kis mértékben úgy vagyunk, mint a czigány nép-
pel, melyet gyengéi, rendetlenségei mellett is ér-
dekesnek, mulatságosan komikusnak találunk.
A mű látszó szeszélyessége alatt is feltűnő komo-
lyabb irányról nem szólunk, itt csak kivételes
áradozásról akarunk szólni, mi már csak azért is
célzatosnak tűnhetik fel, mivel írójánál kivételes
tűnemény.

A mit *Katalin*-ban kitérésnek mondtunk, az
más költőnél s terjedelmesebb költeményben föl
sem tűnik, csak nála látszott szokatlannak.

Azon írói erénye, hogy mindent, a mi útjában van, ki szeret kerekíteni, ott tán túlment az e költőnél tapasztalható fegyelem határán. Azonban *Katalin* is a teljesség mellett tapasztalható mértéktartásnak oly jeleit viseli magán, mikép, ha nem lett volna ismeretes előttünk ezen mű írója, mely annyira különbözik ARANY minden más műveitől, az említett tulajdonnál fogva ismertünk volna rá. Úgy látszik, hogy akkor, midőn egy műből meg kellene mondanunk, ki annak szerzője, leghamarabb s mindenek előtt az előadás menetéből ismerhetünk rá, valamint a tőlünk jó távol levő ismerősöket, bárminő ruhában legyenek, járásukból s mozdulataikból ismerjük meg csalhatatlanul. Így például a közelebbi vígjátéki pályázatnál elég volt egy-két jelenet menetelét látnunk, hogy arról a rejtett nevű szerzőt csaknem egész bizonyossággal felismerjük.*

ARANY oly különböző nemű elbeszéléseiben a mi hasonlatosság van, azt az előadás menetében s mintegy az elbeszélés ép mozdulatiban találjuk fel.

Ő mindig teljes képeket ad, kereken fejezi ki minden eszméit, s az egyes részek oly befejezettek, mint az egész mű. Nála a teljesség és arányosság nem jönnek ellentétbe, hanem ugyanazon kútfőből erednek, míg számos más elbeszélő költőnél a

* Szigeti József volt a szoros titokban tartott név.

részletek teljessége kinövéseket, idomtalanságokat szül. ARANYNÁL bár teljesek a részletek, alá vannak rendelve a mű egészének s megfordítva, bár az egész mű összhangzó, a részek is egészeket képeznek. Saját alkotó tehetségére nézve áll az, a mit oly szépen mond a napról:

Millió kis naptól ragyogott a mező.
Akárhová nézett, csak azt látta: ez ő!

— — — — —
Mindenütt, mindenütt, meddig szeme kilát
Láthatá a vén nap önnön iafiát.*

Ugyanazon alakító tehetség tükrözi vissza magát a részletekben mint az egészben. Minden, mit érint, mondhatni fénynyel és árnyalattal bíró idomot nyer; de minden oly szükségesnek, természetesnek látszik, hogy olvasásközben sohasem panaszkodhatunk hosszadalmasságról, mindamellett hogy az elhamarkodásnak, nyugtalan sietésnek még csak nyomait se látjuk. Elbeszélésében a lélek mintegy kéjutazást tesz, hol útközben minden nyomon szépségeket találunk s mégis folyvást bizonyos cél felé haladunk. Vegyük hozzá, hogy e haladás közben sehol sem éreznünk zökkenéseket, hogy míg a strofák s néha egyes sorok is kikerekítvék, azok a legtermészetesebb gondolatmenet szerint vannak

* *Toldi estéje* 10. lap.

egymás után lánczolva. Ezen tulajdonok mellett sohasem lehet műve nemhogy unalmas, hanem fárasztó sem, soha sem lehet az összhang mellett is egyhangúvá, mert míg a mű egy, a részletek igen változatosak, s mindenik részlet a maga konkrétségében állván előttünk, nem foly egészen össze, miből leginkább szokott folyni a halvány-ság, egyhangúság.

A természetesség, világosság és tömörség ezen ritka vegyülete, továbbá a helyes észjárásra mutató természetszerű eszmelánczolat. ARANYT nem csupán csak mint elbeszélő költőt teszik ajánlatossá a nagy olvasó közönségre nézve, hanem művei rendkívül ajánlatosak mint izlést és természetes gondolkodást fejtő lelki gyakorlatok. Ezért mindenekfelett ARANYT ajánlanók mint fiatalsági olvasmányt. Az egyszerűség mellett annyi tökélyvel bíró műveket találni, tán a hajdankorig kellene visszamennünk; de a hajdankor művei sok melékismeretet követelnek s így egyszerűségük mellett is nehezen érthetők a fiatalság által.

Azonban e mellékes figyelmeztetés ne térítsen ki útunkból. Én ARANY népmondái s regéi közül itt azokat akarom röviden ismertetni, melyek terjedelmöknél fogva közelebb állanak a költői beszély, semmint a ballada formájához. A fentebbiek előrebocsátása után, miket az elbeszélés tökélyére mondék, rövidre szoríthatjuk a mondandókat. Itt

e beszélekről szólok: *Szent László füve*, *A hamis tanú*, *Az első lopás* és *Jóka ördöge*.

Szent László füve címéhez a «népmonda» melléknév van csatolva. Mindamellet nagyon tévesztett eljárás volna az ítésztől, ha azt hinné, mintha e melléknévet a költő melegségül ragasztotta volna a címhez. Azért, hogy valaminek tárgya a népi észjárás, az elbeszélésnek népi kezelését parancsolja, a mű maga nem tarthat jogot arra, hogy a művészi szempontot a bírálóban elmellőzzük. A «népiesség» kedvéért eddigelé sokszor fogadtuk a bizarr eszmékkel tarkázott, összefüggés nélkül való műveket előszeretettel. Így, hogy többet ne említsek, a népdalok és mondák három kötetes gyűjteményében igen hajlandók voltunk sokat példányként tekinteni, mi legkevésbé szolgálhat példányul. Az egész gyűjteményben rendkívül kevés mű van, mely compositio tekintetében a kritikát kiállaná! A nagyobb rész a szeszély és valódi költészet egyes pillanatainak tarka vegyülete, s nyilván több egyes műből összetoldozott mozaik. De még a «népiesség» uralkodó divateszme volt, újdonságuk kedvéért e tarka-barka bokkrétákat hajlandók voltunk valódi költészet gyanánt fogadni el. — Hogy külforma azaz verselés, melodia és nyelv tekintetében e gyűjtemény megbecsülhetetlen, senki sem tagadja; de ideje volna népünk költészetének ez egyes virágaiban is a valódi szépet a költői

kinövésektől megkülönböztetni, s *nem csinálni népdalaink és mondáinkból a költészetben egy egészen másnemű s külön szabályok alá eső nemet.* Azaz emancipáljuk a népdalokat és mondákat is a költészetbe. Hadd nyerjenek *nem kiváltságokat,* hanem *egyenjogot*; hadd essenek azok is a szigorú kritika alá! — Kritikánk mezején temérdek a teendő; mert kritikánk csaknem egy évtizedig vesztegelt, roppant sokat mulasztott el, alig győzi a jelen tüneményeit számba venni, holott irodalmunk közel múltjában igen sok van, mi alapos fölfejtést követel. Így adós még kritikánk népdalaink terjedelmesebb, alaposabb ismertetésével — min legkevésbé esodálkozunk; mert alig van nehezebb feladat, mint ezen összekevert anthológiába csak némi rendet hozni is. — Pedig esupán e rendezkezés után lehetne azokat műtészileg bírálni.

Azonban addig is, míg e munkára vállalkozó akadna, semmi sem tartja vissza kritikánkat, hogy jelenkori költőink népéletből vett műveit ne ugyanazon elvek szerint bírálja, mint más költői műveket.

Szent László füré-ben kétféle elem adja mintegy az alaphangot. Egyfelől a népnek gyermekes kishitűsége, másfelől Szent Lászlóban a hit ereje van feltüntetve. A népnek csaknem együgyűségig menő egyszerűsége, babonája, egyes vonásaiban a

komikumot közliti meg, a legnagyobb levertség és gyász közepett; míg a vallásos érzelem, hasonlókép rendkívüli egyszerűséggel de egyszersmind magasztosan nyilatkozik. A pestis által megfogyatkozott, hitevesztett nép azt hiszi, a pogány ősök istene bünteti őket, miért hagyták el a keresztyének Isteneért. A királyhoz folyamodnak, állítsa vissza az elhagyott vallást, mert az új hit istene rajtok nem segít. Az összegyűlt nép megjelen a király előtt, s szószólója, a gyermekeségtől csak a józan okosság és higgadtság által különböző okoskodásban adja elő szép renddel az ország nyomorát s a nemzet közmeggyőződését, mely szerint a pestis megszüntetésére nincs más mód, mint a régi hit helyreállítás. Igen szép, költői s a vallásos hit természetének mély ismeretére mutat, hogyan czáfoltatja meg ARANY a királylyal a a népszónoknak okoskodásait, melyekre az összegyűlt nép helybenhagyását adja. A király nem czáfolja pontonként az előadattokat. Sőt nem is okoskodással felel, hanem

Összetette kezét, hogy reszketett belé,
 És nagy indulattal az égre emelé,
 Maga is felnézett; mindenik láthatta,
 Mert egész fejével őket meghaladta.

Buzgó könyörgésében arra kéri Istent, teremtsen csodát e nép vakságának kigyógyítására, mely csak

akkor hisz, mikor lát. Az Isten látást mutat a királynak a megnyílt égben.

A nép pedig bámul a kegyes királyra
Hamutól megöszült fedetlen hajára.
Nézi, nézi, hát csak azon veszi észre,
Hogy világosság szál a király fejére.

Megdöbbsent a mellük, hajuk felborzadott,
Egy szilaj hidegség a szivükhöz futott,
Térdre hulladoztak és ugy könyörgének
A *naggyhitű király* erős Istenének.

Itt igen szépen van felmutatva a vallásos érzelm természete, mely nem okoskodásokból születik, hanem hasonló érzelmek által indítatik meg. Az isteni kijelentés következtében Sz. László nyilat vesz elő, fellövi azt a nép szeme láttára, s midőn a nyíl a földre fűrődik, annak *kopótújja* alatt két fülevelet találunk. Ez a keresztfű, melyet ekkor Sz. László fűvének neveztek el, annak emlékére, hogy e gyógyfű elűzte a pestist a nép közül.

Az egész műben a király és nép között oly viszony van feltűntetve, mint apa és gyermek között, inkább azon patriarchális viszony, mely Izrael népe és prófétái közt létezett, mint a politikai. A tárgynak e felfogása kényelmes-e, vagy ugyane tárgyat lehetett volna-e más felfogással oly szépen vinni ki, azt nem igen nehéz eldönteni. Lyraibb elemekkel, phantastikusabb leírással e mű

kétségtelenül nem lesz vala népmonda, hanem legenda a német romantikusok ábrándos modorában, mely modornak nálunk is voltak képviselői. Annyi bizonyos, hogy azon patriarchalis viszony, melyet említünk, a nép naivitása, s a király áhítatossága, az egyszerű előadás nélkül elveszett volna. A műnek más színe, hangja s maga a mű egészen más lesz vala. ARANY épen nem könnyebb oldalát fogta a tárgynak, midőn annak oly egyszerű színezetet, hangot adott. Az egyszerűség összhangjával hatni épen oly nehéz, vagy tán több erőt követel mint zajos hangokban, dissonanceokkal, vagy kevert kirívó színekkel ragadni meg a figyelmet. A festészetben ép oly művészet az egyszerű compositiót, gyöngéd ecset érintéseket mesterien vinni ki, mint erős vonásokban rajzolni. Az általunk vizsgált mondákban a pestis leírása, a nép járulása a király elé s ennek vallásos buzgalma mind bevégzett részletek, de egyiken sem látszik meg, mintha a költő valamelyik részletre fordította volna kiválóan erejét az egész föláldozásával. Így a pestis leírását tehette volna ragyogóbbá, terjedelmesebbé; de e miatt az arányosság szenvedett volna.

Tudom, hogy sokan aránylag kevés figyelemre méltatják ARANY e művét, mivel tárgyában nem uralkodik valami erősebb szevedély, s általán az egészen nincsenek kirívó színek; — de a műben ki

van fejezve az, a mit az író akart, nemcsak hanem igen megfelelő módon van kifejezve, s ha nem mondom is, hogy annyi jeles művei közt az elsőkhöz közé számítandó, legalább föl kellett hívnom a figyelmet azon szerény szépség-ibolyára, mely e költeményben rejlik. A «monda» név az előadás menetének egyszerűségét igazolja, de a compositio kerektsége, összhagjára nézve semmi elnézésre, kiméltre sem szorúlt. — A mi az elbeszélést illeti, arra nézve áll jellemzésül az, mit előbb általánosságban mondtam.

Nem mehetek át e népmondáról másra a nélkül, hogy azon egy-két megrovást ne említsem, melyet ERDÉLYI ARANY nyelvére nézve tett. ARANY egyik legerősebb oldalról van megtámadva, ha nyelvében akarunk hibát találni. — Ő felhasználja mind a nép ajkán jelenleg elő, mind a régi írók által használt nyelvet; — s nagyon jól szét kell néznünk, mielőtt e részben egy vagy más kifejezést hibának mondanánk vagy benne különczködési hajlamot keresnénk. Épen *Szent László fűvé-*ből idéztetik, mint *szokatlan* e kifejezés:

De nem hallgatá meg a felséges Isten
Véres háborúban mivel *kedve nincsen*.

ERDÉLYI szerint a «kedve nincsen» helyet «kedve nem telik» volna helyes. Azonban nincse-joga ARANYnak ily ódon színezetű műben, mint melyről fentebb szoltunk, ódon kifejezéseket használni?

És nem használtak-e a «kedve nem telik» helyett régi íróink ily forma kifejezéseket, mint ARANY az idézett sorban? ZRÍNYINÉL (III. ének, 32. versszak) olvassuk: «Nem szakadsz el tőlem az mint vagyon hired, hogy állhatatlanságban van minden kedved». (E helyett «telik minden kedved».) — Ez egy példa elég volna czáfolatúl. Azonban, hogy kimutassam, mennyire nem volt régibb nyelvünkben a «kedve telik» kifejezéshez kötve a «kedv» szó s mily különbözőkép használtatott, még egy-két példát kell idéznem. RIMAINÁL (*A haldokló Balassa Bálint*) olvassuk: «Nemzetem szépsége, s holtom ékessége minden kedvem, szerencsém.» (Kedvem e helyett: «gyönyörűségem») «Isten félelmétől üres fejedelmek, kiknek állhatatlan mindenekben kedveik» (kik semmiben sem találhatnak állandó kedvet vagy gyönyörűséget). «Szép gyönyörű pázsit, mely ezer kedvet nyit.» BENICZKY P. *Biztatója*-ban: «Kitül áldást vehetsz és romlást is nyerhetsz, ha nem tetszel kedvének». E helyett: «ha nem vagy kedvére való», vagy «ha benned kedve nem telik». Ugyancsak BENICZKYNÉL olvassuk e nagyon szokatlan kifejezést «maga kedvét járja». Mindezeket épen szokatlanságuk miatt hoztam fel annak legalább éreztetésére, mennyi szokatlan fordulatot találhatunk régibb íróinknál, melyek szokottá tétele, illő mértékben s kritikával, csak gazdagíthatja, változatossá teheti nyelvünket. Ellenben nem ta-

áltam analógiát e kifejezésre: «De a hűség, a ráhallgatás a népre se őt (t. i. ARANYT) nem menti, se költészetét nem szépíti, ha *túlsággá* megy». E túlsággámenést én nem látom, mint ERDÉLYI úr s abból, hogy egy-két vidék tájszólását ismerjük, bajos azt mondani, hogy e vagy ama kifejezés a népnél szokatlan.

A *hamis tanú* egyike ARANY legerőteljesebb kisebb költeményeinek. Az esketés ünnepélyessége egész a megdöbbenésig van nyelvben, hangban, festésben elénk állítva.

Állj elő, vén Márkus, vedd le a süveged,
Hadd süsse a napfény *galambősz* fejedet;
Tartsd fel három ujjad: esküdjél az égre,
Átya, Fiú, Szent-Lélek hármas istenségre stb.

Ez utolsó sornak metszet (caesura) előtti fele egy szótaggal van toldva, mi az egésznek hatalmas lendületet ad, s e sort mintegy ünnepélyesen emeli ki, különös kivételkép a többiek felett.

Előállt Márkus s reszkető kézzel esküszik meg arra, hogy az a darab föld, melyen áll, ladányi és nem tarcsai birtok.

... Esküszöm, s ha hamisat szólok,
Se földben, se menyben ne lehessen boldog;
Föld kidobja testen, ég kizárja lelkem,
Ama sebes örvény hánytorgasson engem!

A kifejezés ereje, a hang önkénytelenül ragad meg — s itt is látszik, mennyire bírja költőnk

a jellemzés azon nemét, mely nem körülményes leírásban, nem a mindennapi szavakkal elmondásban áll, hanem a kifejezési modorban, a sajátságos szóhasználatban és a verselés hangjában *rejlík*. A fentebbi strófa után következik:

Lakoma Ladányban, muzsika, mulatság,
Ej, haj! dinom-dánom, miénk az igazság stb.

Az első sor alliteratiója, a másodiknak sajátságos lendülete mennyire festi a vigadást! — A második sor nem áll ugyan több szótagból, mint az első; de a szavalásban az «Ej, haj! felkiáltás bizonyos szünetet kíván, mi által e sor úgy hangzik, mintha ez egy szótaggal volna megtoldva, mint a fentebb idézett esküvési fellívásban. (Atya, Fiu stb.)

Márkus a lakomából:

Haza megy, komor lesz, szó kifogy belőle,
Sorvadoz, meg is hal az nap esztendőre.

Márkus talpa alá tett volt egy darab ladányi földet s úgy esküdt rá. — E hamis eskü büntetéseül sorvadoz és hal meg. Midőn koporsóját sírba akarják tenni, az:

Kivetődik a sír dobbanó partjára,
Ropogva szakad föl fedelének zára,
Megrázkodik a test és talpra ugorván
Szeme fehérelvel körülnéz mogorván.

Feltartott három ujjal «amaz örvény» felé tart,

Oda felé tart, hol kutat ás az örvény,
 Hol a forgó habok leszállván a mélybe,
 Fejüket befurják a parázs fővénybe.

(Hatalmas kép !)

Ezután Márkus az örvényben lakik, s mintrossz, izgága szellem kötekedik az élőkkel folyvást, e kérdést vetvén eléjük «oldjak-e, kössek-e?» S ha felelnek, vagy összeköti hálójokat, vagy hosszan oldja szét a habokban.

Ne feleljetek rá, kőrösi halászok!...

.....
 Halkan imádkozva ovezzetek itt el

S ne mondjatok esküt ha nem igaz hittel.

E monda szépségeit, bármily rövid az, mind nem idézhettük. Az erőteljes, valóban festő leírások s a kikerekítés s arányosság a legjelesebb költemények egyikévé teszik. Így nyomja ARANY a nép ajkairól, vagy a kronikából vett mondákra saját tehetségének erős bélyegét, s e bélyegek közt első az, hogy mindenből kikerekített egészset alkot.

Ámbár csekélyebb terjedelmű, itt lesz helye szólanom *Hatvani*-ről, mely hasonlókép népmonda után van dolgozva. Hatvani, debreczeni tanár, a monda szerint megigérte a gonosz léleknek, hogy székét átengedi. A tanár maga is csodákat művelt physikai szereivel; — de egy éji leezke-órán, midőn a fiatalság borzalommal várja a babonás tudományt hirdető tanárt, annak képében

Asmódi jelen meg. A hallgatóság néma borzalommal várja a csodákat, miket látni fog. Az astrologia titkait magyarázza.

Sok görbe szám s abrakadábra
Firkáitól hemzseg a tábla,
De a mint egy gonosz planétát
Rajzolna, elejti a krétát,
Egy kis deák (röstebb a nagyja)
Utána szökken és feladja.

Az ifjú elsáppad, «Lóláb» sutogja borzadva, s e szó végig fut a teremben. A tanulók egyszerre vallásos énekhez kezdenek — s erre a sátán eltűnik. Igen szépen van leírva a fiatalság hitteljes éneke, melynek növekedő erejét mintegy hallani véljük:

S egyszerre mint vihar zúgása,
Dördül az ének harsogása,
Merész hangon, őszinte hitben:
«Erős várunk nekünk az Isten!»

És mind magasbra szárnyal a szó,
Üvölt a *discant*, búg a *basso*,
Miként ha Luther lelke szólna:
«Ha a világ mind ördög volna!»

Mindezen három vallásos műbe vallásos érzélem vegyül kisebb-nagyobb mértékben. — Művészetben nem tartjuk fődolognak ugyan az érzelmek minőségét vizsgálni; ez legalább a művészi oldalhoz nem tartozik, legfeljebb a költő egyéni meggyő-

zódéseire vet világot. Hogy a vallásos érzelem ARANYBAN erőteljes, azt láthatjuk nevezett műveiből; hanem fődolog művészetére nézve azt tekintenünk, hogyan van kifejezve. ARANY elbeszélő művében az érzelem nem nyilatkozik közvetlenül, hanem többnyire szeliden hatja át a tárgyat. Megragad, meglep és meghat a nélkül, hogy az eszme mindennapi szavakban ki volna fejezve. Lehetnek fölületes olvasók, kiket főleg első olvasásra nem ragad meg a rejtett, mintegy lappangó érzelem, mely nem mutatkozik külön választva, hanem a tárgyat egészen és elválhatlanul hatja át. Ez áthatás, e penetratio okozza, hogy ARANY művei többször olvasásra nem hogy vesztenének varázsukból, hanem néhány ismétlésre mindig nagyobb hatással vannak ránk. ARANY nem szokott erős kitörő szenvedélyeket, érzelmeket festeni. Nála ott is, hol erősebb érzelmeket énekel, nem azon hirtelen meglepő kitörő hangokat halljuk, melyek pl. hogy minél ismertebb példával éljek, SHAKSPERE és PETŐFI sajátjai, hanem erősebb hangjainak is bizonyos lágytságot, inkább, átható, mint megrázó jellemet ad.

2.

Az *Első lopás*-ban egy ember erkölcsi átalakulásút festette ARANY. Gazdag Imre, az elszegényedett nemes vallásos nyugalommal várja, hogy a

sült galamb a szájába repüljön. Ha atyjától, ki mindenét elpörölte és itta, mit sem örökölt, anyjától örökli a vallásosságot.

Melyet a hév nem bánt, az eső el nem mos,
Melynek aratása mindenkor bizonyos.

Ez az ember nem szeret dolgozni, s vallásossága annyiban félszeg, mikép azt hiszi, hogy az Isten segít azon is, ki magán nem segít. — Imrének a nyomor s büntudat iskoláján kell átmennie, hogy emberré és becsületes emberré váljék. Első és utolsó lopását alig hajtja végre, midőn azt megbánva, a lopott jószágot vissza akarja vinni; ekkor tetten kapták. Így nem rögzött bűnös, a börtön és az erkölcsi szenvedések megtérítik, s mire kiszabadul, munkás emberré lesz.

«Ki magán segíté, megsegítő Isten!»

Az idézett sor, ha nem mondatnék is el, az egész mesének mintegy irányeszméjét képezi.

Ez erkölcsi iránynyal, melynek egyébiránt az egyénítés s a cselekvény és elbeszélés érdeke nincs alárendelve, egyez némileg maga a költemény hangja is; igen komoly s némileg tanító modorú.

Azonban e hang egyszersmind költői elemeket is tartalmaz. A költő mintegy szánva s távolról alagyaihoz hasonlító modorban szól, mely olykor szelíden gunyoros vagy komolyan szigorú jellemet ölt.

A költői hang e sajátságos vegyülete, kisebb

változatokban az egész művön át meg van tartva; de úgy tetszik, mintha olykor maga a tárgy nem alkalmazkodnék eléggé ez uralkodó hanghoz. Így pl, (II. kötet 163. lap) ott, hol Imre nejének kisebb nyomorát panaszoltatja el a költő, ki ünneplő ruháit kénytelen viselőbe fogni, nem érezzük a részleteket eléggé megegyezni a költői hanggal.

Az erőteljes népi kifejezések és képek e műben is a tárgyhoz illők — miért is némelyek e költeményt is népiesnek nevezhetnék, annyival is inkább, mivel mint maga a költő a mű végén mondja, azt a hősnek tulajdon elbeszélése után írta meg. A felfogás pedig mindenesetre népies volna, miután ARANYNAK egy költeményéből sem tűnik ki annyira, mint ebből, hogy a néphez fordul s annak beszéli GAZDAG IMRE történetét.

A mi a naivitást s az egésznek naiv felfogását illeti, e műben nem látom. Van ugyan ebben is naivítás, de ily mértékben minden költői műben föltaláljuk azt.

A valódi költőnél a mindennapi jelenetek is mintegy új színben tűnnek föl bizonyos primitív fogékonyság, gyermeki romlatlanság, naiv érzület következtében. E naiv felfogásnak köszönheti a költő, hogy oly tényeket, melyek egyszerűen elmondva mi hatást sem tennének, nagyhatásúakká képes varázsolni olvasójára nézve is. Mi hatást

tenne pl. a kedélyre, ha egyszerűen elmondanám azon tényt, hogy Gazdag Imre a nyomor által kétségbeesésig szorítva, egyik szomszédja üszőjének ellopására indul, s bár tudta, hogy rosszat cselekszik, mégis lopni ment. De a költő, miután hosszabban írja le IMRE nyomorát s állapotát, meg is sajnáltatja velünk, úgy hogy nem csodálkozunk azon, midőn ezt mondja «Imre lopni indul», a rákövetkező sorban egyszerre így kiált fel:

Nézzétek a tolvajt! ahol megy, ahol megy.
 Karimás kalapját a szeméro húzta ;
 Azt gondolja, látszik homlokán a bűnjegy,
 És hogy lesben fekszik kétfelől az utcza.

A lelki állapot festése, mély felfogása, mely e sorokban rejlik, nem mutatja ugyan legkevésbé is, mint ha a költő tudatlan értelemben vett naiv embert játszanék. A szemes, már gyakorlott tolvaj még kiemelné kalapját, hogy annál jobban széttekinthessen, nem lesi-e valaki s nem fogják-e tetten. Nála csupán az értelemmel párosult félelem működnék; míg Imre a szemére húzza kalapját, mert őt nem annyira a félelem, mint a szégyen bántja. Nála a bűntudat túlsúlyljal bír a félelem felett. A fentebbi négy sorhoz járúl e kettő:

És a mint hevernek a setétlő házak,
 Meg-megriad olykor mintha mozdúlnának.

E két sorban egyszersmind az oly természetes, oknélküli riadozás van festve. A költői naivitás

azonban az idézett hat sor elsejében rejlik, melyben a költő a bűn undoksága által mintegy önkénytelenül s egyszerre felriasztva kiált föl, mint oly gyermek, ki először pillantván meg a fűben haladó kigyót, borzadálylyal vegyült kíváncsiságát fejezi ki e szavakban: «Nézzétek! . . . ahol megy, ahol megy!»

E naivitásra a legtragikaibb művekből is idézhetnénk példákat s hogy az *Első lopás*-ból is az idézetten kívül még többet is hozhatnánk fel, tán nem is kell mondanunk. Összefoglalva az eddig mondottakat, e műre nézve áll, hogy nem uralodik benne oly költői elem, mely a tárgyat egészen magába olvasztaná, mit különben ARANY más műveinél tapasztalunk. A mindent megelevenítő szellem e műben is mutatkozik. Erőtéljes ecsetvonásokat, ép kifejezéseket találunk ezen műben mindenütt; de az egészen érezzük, mikép szerzője nem azon meggyőződéssel írta, hogy jelesebb művei egyikét alkotja. Minden jelesebb költő művei közt több ilyen találunk, melyek talán csak kísérletképen íratlak s sok kitünő oldalaik mellett sem teszik azon benyomást, mint mesterműveik. HORÁCZ azon mondatát, melyet egyik itészünk általán ARANY műveire alkalmazott, én az *Első lopás*-ra alkalmazva mondom:

«Ast ubi plura nitent.»

Ha az *Első lopás*-t *Jóka ördögé*-vel összehason-

lítjuk, ez utóbbiban a részleteket magukban sokkal kevésbé ismernők el aethetikaiakúl, mint az *Első lopás* részleteit, s mindamellett *Jóka ördöge* olvasásakor alig juthat eszébe valakinek e részleteket prózaiaknak találni, míg az *Első lopás*-ban helylyel-közzel azok nem tesznek kellemes benyomást. Ez onnan van, mivel *Jóka ördöge* erősebb költői elemekben van föl-olvasztva, melyeknek a tárgy mindig megfelel. Ha azon költői elemről fogalmat adandók, azt mondanók, hogy *Jóka ördöge* «népies» költemény, azzal nem sokat mondanánk. Igaz, a költő nemcsak hogy népi tárgyat dolgozott fel, hanem előadásában is a nép elbeszélő kifejezéseit, nyelvét, sőt modorát is használta; — de nem ugyanezt követte-e az *Első lopás*-ban is, melyet *Jóka ördögé*-vel egy kalap alá csakugyan nem tehetünk?

Megengedve azt is, hogy *Jóka ördögé*-t szórul-szóra egy pór regélte legyen el: ugyan volna-e valami fogalmunk a költői fölfogás minőségéről?

De ha elmondom, hogy az a pór elbeszélő, vagy pedig az az ARANY, *ki a néphez száll le*, minden mondatára mintegy mosolyogni látszik, mintha azt mondaná, a mi csodákat elbeszélek, nem kell mind betűszerint venni; ha elmondom, mikép az elbeszélő ezélja az, hogy embereim, előadásán mosolyogjunk és ne vessünk: akkor több fogal-

munk lehet az egész műben uralkodó hangról. E mű tárgyát a legépebb komikum s a burleszkbe átmenő humor teszi költőivé, s szeretném tudni, miben különbözik e népies humor és komikum a nem népiestől!

A humor, a meghasonlás e költészete, a kedély e dissonance-a az egybe nem illő dolgok által szokott hatni. A humorista vagy a nagyot, fenségést, és kellemest vegyíti kicsinyessel, köznapival és rúttal, vagy megfordítva. Sőt annyira is megy, hogy a valót valótlannal vegyíti, midőn tudatosan követ el anachronismusokat. Valamint THACKERAY-nél, DICKENS-nél, úgy a népi tárgyú költeményekben is lehet különböző fokozatú humor, s e fokozatkülönbség a költői egyéniségtől függ. — *Jóka ördöge*, melyet a «népiesség» védője par excellence népiesnek fogna nevezni, naivnak mondhatná az itt idézendő hellyel *Jóka ördögé*-ből, én azt humorosnak mondom. Midőn ARANY, a pórrege hőse *Jóka* türelmének kimerülését festi, így szól:

Ánde nincs oly hosszú a világon semmi.
A minek végére ne lehetne menni!

E bölcselkedés után így folytatja:

Lám a kerékvágás milyen messze szalad,
Hortobágyi kompnál mégis ketté szakad
A kemény cserfát is összetöri a szű. . . .

Aztán e komolyabb hasonlatra e sor rímel:

A kolbász is elfogy, akármilyen hosszú,
 Szijmadzag nem állja ha erősen húzod,
 Új boeskor lyukas lesz, ha örökké nyúzod stb.

Megengedem, hogy ez egy népi elbeszélő szá-
 jába illik; de általában e sorok által előidézett hatást
 elemezvén, nem abban fekszik-e azon hatás, mikép
 az elbeszélő itt a hőskölteményírók modorát s
 saját tanítói komolyságát, mintegy paródiázza?
 Az együgyűség szenvelgése s a paródiázás más
 neme is gyakran fordul elő a humoristáknál, s a
 nép elbeszélőinél. Ha a fentebbi helyhez hasonló-
 kat beszél el a faluk és puszták egyszerű emberei-
 nek a mesélő, mindig megteszi a kívánt hatást s
 a hallgató azt nem is veszi komolyan, s valóban
 nem is fogta fel az elbeszélő czélzatait, ha azt
 komolyan vette.

A mi az anachronismusokat illeti, azokat a
 humoristák egyik nevezetesebbje, THACKERAY nagy
 mértékben használja. Így pl. a középkorbeli ke-
 resztes vitézzel lovaglás közben fentartatja *eser-*
nyőjét, s útításkájára egy vasuti czédulát ragaszt,
 melyre «Jeruzsálem» van nyomtatva. Egyik na-
 gyobb regényében, mely e század elején foly le,
 már olvassák SUE párisi titkait stb.

Mit mondanánk már arról, ki mindezekről
 azt vélné, hogy az író komolyan akarja vétetni
 olvasójával? Mit mondanánk az oly olvasóról,
 ki pl. a *Rajnai legendá-t* mint komoly, sentimen-

talis művet olvasná végig? Azt, hogy a költőt egyáltalában nem fogta föl.

Ha a nép embere mesélés közben egy királyról beszél, s közbeszúrja, hogy e király szüre csak egy kicsivel volt kopottabb, mint az övé, vagy e király fővárosa csaknem oly szép volt, mint a szomszéd Déva-Ványa, hallgatóinál nem téveszti el a hatást, melyre élezével számít; mert azok nem hallgatják komoly naivitással a pompásnak ily vegyítését azzal, mi annak ellentéte.

Jóka ördögé-ben egyik király levelet ír a másiknak, melynek elég végső sorait idéznünk:

Minden jót kívánunk mind közönségesen.
Köszönti kelmedet a szegény hitvesem,
Köszönti kelmedet a napam asszony is,
De még (bár eszén nincs) szegény leányom is,
Az öreg kanász is, meg a szolgáló is,
Meg, a ki a háznál legalábbvaló is.

Nem világos-e, hogy az, ki e levelet komolyan képes olvasni, nem fogta fel a költőt?

A szoros értelemben vett humor, mi a burleszket, bohózatost is magában foglalja, oly költői elem, mely természeténél fogva nem csak hogy több mindennapias részletet enged meg, hanem azt meg is kívánja, s így *Jóka ördögé*-ben mind azon részletek, melyekről azt mondtuk, hogy ma-

gokban véve kevésbbé æstetikaiak, mint az *Első lopás* részletei, sokkal inkább helyükön vannak.

Jóka bátya lelkiismeret-furdalása így van leírva, midőn ennek ördöge, a feleség a kásásfazokkal együtt a dugaszban rejlő kútba esik, melyre a férj jónak látta őt nem figyelmeztetni:

Furdalá azonban a lelkiismeret,
 És ilyen szavakkal mardosá a férjet:
 Boldogtalan ember, hajh mit cselekedté!
 Mily nagy bolondságra, bünre vetemedté!
 Hogy te nem sajnáltad az Isten áldását,
 A mit Juezi hozott — a tepertős kását?

 Ugy kell, ne az aszonyt nézted volna magát,
 Hanem a kezében ételes fazokát.

A kásásfazék nagyon prózai dolog lehet, de itt a Jóka lelki furdalásait akarta a költő paródiázni, mennyiben azt gyomorbeli furdalássá szállította le.

A mi a komikumot illeti, e műben legvalódibb komikumot találjuk, habár a mű csak *pórrege*. Lehet-e a férj gyávaságát találóbban festeni, mint azon helyen, midőn Jóka felteszi magában, hogy életében egyszer ő is ki fog Juditon, a feleségén, s épen tervet koholván, így szól:

Neki ereje van, nekem meg van eszem,
 Legyek én akármí, ha csuffá nem teszem.

Szép dicsekvés egy férjtől! — De ez nem elég. A költő azt teszi hozzá, hogy ezt sem mondá fenhargon, hanem csak magában gondolta.

De hogy ezt gondolta, már az is sok tőle,
A ki őt ismeri, nem hinné felőle.

Igen részletesen van leírva Judit asszony dühe, ki átkozódva kél és szitkozódva fekszik, s ki mindig újabb-újabb kifejezéseket talál férje korholására. A valódi komikum nála épen e rendkívül találó s mintegy válogatott vonásokban kivitt jellemzésben van.

Ő nemesak plastikailag s mondhatni szobrászilag képzei maga előtt alakjait, hanem őket mozdulatról mozdulatra élénk figyelemmel kísérteti olvasójával, s e mozdulatok, valamint egyéneinek szavai híven festik a gondolatokat, a lelkiállapotot. E hű előállítás az alakoknak, a népi elbeszéléseknek nem kizáró s nem is mindig velük járó tulajdona, de a valódi komikumra, mely a jellemzésen alapszik, nélkülözhetlen tehetség. Tudjuk, hogy ugyanezen tehetség kell a komoly, sőt a tragikai művekhez is; de épen ezért látjuk, hogy a valódi comikai tehetséggel bíró költők, jó tragikai, és a tragikusok jó komikai műveket képesek teremteni. *Jóka ördöge* elején a házaspár két kitűnően festett komikai alak, később bohózatossá lesz e mű, habár Jóka az marad, a ki volt.

Jóka ördöge csak az alakok naiv előállítása által ébresztett komikumnál fogva hasonló *Toldi*hoz,

s nagyrésze hol bohózatossá, burleszkké, humorossá válik, egészen más jellemű.

A mű meséjébe és részletekbe bocsátkozni igen hosszas volna. Itt röviden csak költői oldalának egy-két jellemvonását akartam feltűntetni. A mesével nem szükség fárasztanom az olvasót, s sajnálom, hogy az egész compositióról sem szólhatok, melyre egyébiránt azon mű figyelmes olvasóját nem szükség figyelmeztetnem.

DALIÁS IDŐK.

1862.

I.

A valódi eposzt minden nemzet legszebb dicsőségei egyikének tartja. Lehetnek egy nemzetnél nagy philosophok, mély vizsgálók és mély érzelmű lyrikusok; de nagyobb nyereségnek tartom a philosophnál a nagy történetírót, a lyra virágainál a monumentalis eposzt és drámát, egy-egy theologiai értekezésnél, sőt ezer lelkesült imánál a strassburgi Münstert. Az emberi jellemet és emberi tetteket ábrázoló költészet a mellett, hogy az elme nagyobb világosságát, az érzelem egészségesebb voltát s többoldalúságát tanúsítja, egyszersmind a lelkesedés szabályozott energiájának szüleménye. Az a nemzet, melynek kitünő époszírói vannak s hol az époszra nagy fogékonyság mutatkozik, jelleme életrealitásáról győz meg.

Fel-felhozták elleneink s pirúlva ismerék el többször barátaink, hogy a magyar népnek őskori,

naiv éposza nincs, sőt még balladákat sem igen tartott fenn népköltészetünk: néhány haramja-mondán kívül népdalaink szerelmi dalok. Feleletünk e vádra leginkább abból áll, hogy mint krónikáink kétségtelenül bizonyítják, naiv époszaink voltak még Mátyás király idejében — s csak abban vagyunk menthetetlenek, hogy el engedték veszni — írásban és nyomtatásban nem állandósítottuk őket.

Felelhetünk azonban egyebet is s többek közt, hogy az eposz iránti előszeretet irodalmunk történetében csaknem állandó. Az irodalom és a nemzeti szellem nagy elhanyaglása koraiban, valamint diadalmas föléledéseiben az époszt látjuk első sorban. Ha a XVI. század első hatvan évében élt íróink költőnevet érdemelnének, TINÓDI és LOSVAI nem volna más, mint éposz-költő. A XVII. században, midőn a vallásos polemiák új lángra lobbantják a hitet, gondolatot s általuk nyelv és irodalom életet nyer, egy a szó magasb értelmében veendő eposz, a *Zrínyiász* fejezi ki a hit, hazafiság s írói lelkesedés elemeit, mintegy a fénykor befejezéseül. Nem szólok a GYÖNGYÖSIEKRŐL, GVADÁNYIRÓL. Az e század elején hajnallott nemzeti és irodalmi ujjaszületés kezdetén BERZSENYI ÉS KISFALUDY SÁNDOR lyrai tehetsége mellett egy eposz-írói tehetség is feltűnt CSOKONAI-ban. 1825-ben a politikai föllelkesedés poezisa nem a sokkal későbbi *Szózat*-ban, hanem *Zalán futásá*-ban s mel-

lette csaknem egész sereg más hőskölteményben található fel.

A szónoki korszak is époszformában hagyá fenn monumentumait, s az éposz tevé azon hatást közönségünkre, melyhez hasonlítható nem volt még azelőtt irodalmunkban. Nem volna-e hát esoda, hogy a későbbi magyar romantika, azaz a népköltészet csak PETŐFI lyrájában nyilatkozzék? Ha csodának nem, rendhagyó tüneménynek lenne nevezhető. PETŐFINAK költészeti forradalmat hirdető lantját kísérte nemsokára a népies eposz hatalmasabb, mélyebb zengésű hangszere, s a magyar naiv költészet *Toldi*-ban érte el tetőpontját.

Hogy a meddig a nemzeti költészet írott emlékein visszamehetünk, minden korban a kor saját szellemében és színezetében az eposz más nemekhez hasonlítva mindig képviselve van, s legtöbbször ebben kulminál nemzeti költészetünk, nem bizonyítja-e, hogy a mi a nemzeti szellemben költői rész, kicsinyli a lyra szeliden andalgó, sőt a komolyabb óda magasztosb szárnyalását, mely utóbbihoz azonban már nagyobb vonzalommal viseltetik férfias jelleme: nagyobb mérvet, szélesebb látkört kíván, s ha nem is a földgömböt, az emberiséget, de a hazát és egész nemzetet kívánja magába ölelni. Nincs oly alpesi magaslata, mint DANTÉ, nincs meg a tenger mélysége és végtelene, mely MILTON nyugodt fenségében tükrözdik; de vannak

méltóságteeli Kárpátjaink, s tenger gyanánt ott vannak az alföld síkjai. Lehet ez másodrendű, de azért nem középszerű. Valamint történetünkben sűrűn találjuk a szerencsétlenség között is a nagyság vagy a nagyságra törekvés példáit, úgy irodalmunk történetének néhány fényesb szakában is látjuk azon nagyobb mérvekre törekvő hősiséget, mely eposz-írásra buzdítja és ösztönzi; mert ösztönnek, a nemzeti jellem ösztönének tarthatjuk.

Lehetséges-e, hogy az eposzra való hajlam, mely annyiféle korban s megannyi formában mindig felüti magát irodalmunkban, épen csak a nyomtatás behozatalán kezdődjék? — Lehetetlenség nincs benne, de kalandozó észjárás kell hozzá, hogy a nemzeti költészet e nyilván veleszületett hajlamát három századon át különféle okokból ismételt véletlenségnek tulajdonítsuk. Nem inkább hihetjük-e, hogy mindez csak utóhangja a korábbi századok költészetének? hogy a nemzeti jellem, mely sok egyebekben oly sokszor ismétli magát, a költészetben is csak megtartá fajbeliségét?

Maga azon elfajzott, száraz krónikává aszott éposz, mely a mohácsi vész századából fenmaradt, egy korábbi virágzás megodvasodott fájának férges, fonnyadtan született gyümölese.

TINÓDIN, LOSVAIN csak végződhetik, de soha sem kezdődhetik a költészet egy-egy korszaka. Volt és lenni kellett elejétől fogva magyar éposz-

nak. Mint ARANY kimutatja, már a honfoglalás nagy eposzát énekelniök kellett az első pár század dalnokainak; első krónikáink nemcsak említik, hanem részeket vesznek át belőle, melyek az idegen prózán keresztül is hősköteményi formációra mutatnak. Később, midőn a keresztyén özönvíz a pogányság minden emlékeit romba dönté, előállott a romantikus, a pogány helyett a keresztyén világrend, az epopoea helyett a romantikus eposz, és igen hihetően a ballada; a táltosok hitregéje helyett a magyar troubadourregéje: mindkét korszaknak tárgyilag különböző, de nemre nézve egy kiváló költői formája volt — az eposz. A térítési buzgalom kiírhatta a bevándorlás kora után közvetlenül keletkezett dalokat de a költői szellemet ki nem írhatta. — A kisebb dalok vadvirágai, a balladák gazdag bokrosa mellett valónak képzelhetjük még Mátyás korában is az eposzok cserfáit és bükkjeit, sőt egész bükkösét. S mindez ép oly naiv költészet volt kétségkívül, mint a honfoglalás nagy epopoeája, melyről nem tudjuk volt-e HOMÉRJA, ki a számos epizódot rendezze, vagy pedig csak HOMÉR előtti rhapsodiákban vala ismeretes. Íme a bizonyíték, hogy Mátyás alatt nemesak epikai költeményeink, hanem épen naiv eposzunk vala: GALEOTI, Mátyás király udvarának egyik tudósa írja a magyar hegedősökről. «Vannak, úgymond, zenészek és hegedősök, kik a *vitézek tetteit* honi

nyelven az asztalnál lant mellett éneklik. *Mindig valamely jeles tett a tárgy*; nem is hiányzik az anyag.» Ez utóbbi szavak bizonyítják az ének tárgyainak, az eposzoknak, sokféleségét és gazdagságát. S az eposzok nyelvére nézve ezt írja GALEOTI: «a magyarok akár nemesek, akár parasztok, majdnem ugyanazon szavakkal élnek s minden különbség nélkül szólanak; ugyanazon kiejtés, ugyanazon szavak, ugyanazon hangsúly mindenütt. . . . Innen van, hogy a magyar nyelven szerzett ének parasztnak és polgárnak, közép- s alrendűnek egyformán érthető». Más szókkal az az ének, melyet Mátyás király asztala mellett mondanak a hegedősök, a nép költészete volt.* Elég ennyit tudnunk, hogy a naiv lelkesedés, az ösztönszerű költői oktatás, az a hatalmasan megtestesítő nyelv, az a természetes, eredeti észjárás, ép érzelem, keresetlen báj, egyszerű nagyság elképzelése fájdalommal töltösn el, hogy mindez elhangzott örökre, s csak homályos sejtelem, lappangó érzés alakjában szállt az utókorra; mert még az sem vész el teljesen, a mi régen elhangzott. A legrégebbi nemzedékek szokásai, erkölcsi, tettei és művei ha elenyésztek is, ha még a monda sem tartá is fenn a feledékeny

* GALEOTI e helye bővebben magyaráztatik a *Szepirodalmi Figyelő* I. évi folyama 2-ik számában. Ugyanazon értekezés folytán van kifejtve, mi világos nyomai vannak krónikáinkban ősrégi eposzainknak.

utókor számára, s az egész mintegy tenger alá süllyedt világnak látszik, tovább él öntudatlanul is, s nincs egy uralkodóbb szenvedély, egy kiválóbb jellemvonás, egy általánosabb érzelem, melynek régi története ne volna, mint van házi eszközeinknek, dolmányunknak és süvegünknek. A nemzeti lélek fő tulajdonságainak látható történeti folyama megszakadhat, nyomát veszíthetjük, mint a sziklák alá tűnő pataknak; de kiüti magát néha százados rabszolgaság után is a tett- és kitartásbeli hősiség, bizonyos hajlamok, képességek, indulatok és érzelmek.

Nem lehet ugyan iker, a mi nem egyszerre születik, de a családi hasonlatosság igen szembeűnő lehet az ősök és unokák között; a századok nem ismétlik ugyan magokat, de ugyanazon nemzet életében gyakran variálják ugyanazon egy themát, s ha még az egyes nemzetek küleseményeiben, dicső tetteiben és katasztrofáiban is van bizonyos hasonlatosság, mennyivel inkább megvan az a szellemekben: az irodalomban és művészetben, melyek a lélek legbelső sajátságainak tükröi!

A magyar költészet több század után ráakadt ismét azon gazdag bányára, melyből az egykori hegedősök annyi rég elveszett kincset fölhasználtak, a népi költészetre. A trobadourok annyi ideig megszakadt traditiója kiüti magát a jelenkorban ismét, s a hegedősök nemzeti naiv eposzá-

nak rokoni hasonlatosságot kelle mutatnia az újabbkorival.

Miután századunk költői annyi kísérletet tőnek újra konstruálni a honfoglalás őskori epopocáját s majd minden traditio nélkül az egyéni képzeletből teremteni újra annak mythológiáját, a mi már magában felette kétes sikerű nagy vállalat, de még kétesebbé válik a klasszikai formák követése miatt. ARANYban maga a naiv eposzköltői szellem támad föl újra. ARANY nem a pogánykor hőskölteményeinek elvesztéért akar kárpótolni, hanem hegedőseink lovagi balladáióért, históriás énekeióért és romantikus eposzainkéért, melyekben aligha voltak már pogánykori makhinák. Tárgyukra nézve amaz elveszett énekek lehetnek különbözök, a kor és a költői egyéniség színezete lehetett más, mint az ujkori eposzköltő műveiben; de a költői elfogás és szellem rokonságát megalapítja a köztük nemcsak a külforma, hanem az, hogy teljesen magyar és naiv költészet volt mind az új, mind pedig a régi.

És mintha magában a magyar közönség lelkében is egy lappangó homályos traditio élt volna az elveszett lovagkori eposzról. Midőn ARANY *Toldi*-ja 1847-ben megjelent, minden, ki magyar anyától tanult beszélni s öröklé a magyar lelket, e művet olvasván, önkénytelenül felkiáltott: «ez az valahára! ez aztán valódi magyar nyelv, hang,

kedély, gondolkodás, ép lélek és észjárás, melyet ily valódiságában írva nem ismerünk». Merőben új tünemény volt minden ismerhetett előzmény nélkül, s mégis oly ismerős, mintha rég élt volna sejtelmekben, mintha már gyermekkorunkban vagy álmainkban hallottuk volna e hangokat, ismertük volna e formát, láttuk volna az egésznek arczulatját.

ARANY elbeszélő művei mint az egykori hegedősökéi, palotában és kunyhóban egyaránt érthetők és élvezhetők lesznek: az ép érzelmű népnél szintúgy, mint a valódi művelteknél. Nincs irodalmunkban mű, melynek oly valószínűséggel jóslhatnánk örök életet, mint ARANY eposzai. Nem lesz kor, nem lesz irodalmi változás, mely képes legyen feledtetni. Az irodalmi divatok majmai szaladhatnak más-más szoknyába öltözött frivol múzsa után; de a közönség zöme, a nép, középosztály és valódi értelmiség örök időnkig belső élvezettel fogja olvasni ama műveket, míg a magyar magyar lesz. Kivált a népnél el nem avulhat. Igen régi tündérmeséinket s oly krónikáinkat, minő «fölemelte Kádár szemeit az égre» ma is árulják ponyvájokon a nép könyvárusai. Nyelv és izlés sokkal nehezebben változik a tömegnél, mint a felsőbb körök *gourmand*-jainál.

ARANY a *Toldi*-féle nagyon töredékes, formátlan és száraz mondából már két mesterművet, két

monumentalis eposzt alkotott. Egyik Toldi Miklós pályája kezdetét, másik élete alkonyát mutatja fel. Mindkettő befejezett egész, de mintegy csak két szárnyát teszi egy óriásiabb épületnek, s a mint a még el nem készült központi épület látott részeinek arányaiból kivehetjük, a közbelső rész domináló nagyságban fog kiemelkedni a két *szárny* felett: *Toldi* ezen második részében a lovagkori elbeszélés egy rendszeresebb hősköltemény alakját ölti.

Toldi itt nem paraszt fiúból lett ujoncz vitéz többé, s még nem halni készülő zsémbes öreg. Élte delén van. Hősiségének is szélesebb tér nyílik, nem párbajok, hanem csaták vannak készülőkben. Nagy eseményekre hangol a három első ének: a harezi játékok helyett hadjáratot rendez Lajos király.

A költő homéri részletességgel és egyszerű nagyságban tünteti szemünk elé azon százezernyi hadsereget, mely a nagy király egy lábapantására sereglik össze, hogy boszút álljon a Nápolyban orozva meggyilkolt testvérért. Ilosvai mondája nem ad többé anyagot az énekhez, a költő a történet nagy férfiainak egész seregét hozza elénk, s az első rész idylli, az utolsó rész humoros hangulatai mellett már az első énekek a magasabb tragikum hangjait hallatják. A lovagkor ariostói változatosságban és tömegességben kezd

feltűnni előttünk; méltán választá e második résznek a költő külön czímet s épen rá illik a *Daliás idők* czíme.

II.

A mit a *Daliás idők*-ből ismerünk, habár magában ép darab, csak darab és nem egész. Azonban a phidiaszi sorokból csupán egy fej, vagy derék meglepőbb és becsesebb, mint egész gipszfigurák. Eszmét, életet önt a teremtő lélek a mű minden részébe, míg a kontár egész művei is holtak. — Nem is kicsiny a töredék, mely előttünk áll. A *Daliás idők* három első éneke oly hosszú, mint kevés lap híjján az egész *Toldi estéje* s mint tíz ének *Toldi* első részéből.

És e három hosszú ének elejétől végig szakadatlan szépségek láncolata, a gyönyör meg nem szakadó hadmenete. Feltaláljuk ezen új énekekben is azon mindenütt elbájoló férfias hangot, mely folytonossága mellett oly határozottan artikulált változatokban halad a nélkül, hogy az átmenetekben legkisebb erőltetés volna érezhető. A változatosság mellett fokozatosabb az emelkedés az első énekből a másodikba, a másodikból a harmadikba, mint a már ismert két testvér-eposzban. Feltaláljuk azon meglepő és erőteljes vonásokban festő ecsetet, mely minden új meg új sorban szemünk láttára elevenít meg minden tárgyat, mely alól a

kép mindig befejezett kerekdedséggel és jellemzetes élethűséggel kerül ki. Nem fordul elő tárgy és élő lény, melyet egy-egy színező tulajdonnal, egy-egy mozdulattal egészen ne képzeltetne velünk.

Ez a természetes hang s e szemléltető rajzolási képesség adja azon homéri érdemet az eposzoknak, hogy a költemény alakjai s egész világa a legbizalmasabb közelségbe hozatnak az olvasóhoz. Feledjük egészen, hogy a mese tündéri szinpadán foly a történet: minden oly teljes illúsiót okoz, mintha mi is ott volnánk a lejátszódott jelenetekben. — *Toldi*-t említvén az olvasó előtt, annyi, mintha már egy közletről ismert családot említnék, melynek körében otthon éreztük magunkat s annyi örömet élvezünk: a hol oly vidáman mosolyganak, őszintén, jóízűen nevetnek, a hol a fájdalom s a köny is egyszerű nyilatkozásában a mennyire meglhat, ép oly jó érzést okoz, mint minden ép és egészséges érzélem. Ez ismerős családdal s ezen ismert érzelmekkel találkozunk ismét.

A *Daliás idők* első éneke a legotthoniasabb magyar kép, melyet valaha festének, összeszöve egy kedvelt nemzeti mondával, mely a szeretett dicső királyt álruhában utaztatja népe közt. Lajos király, már *Toldi* első részéből ismert alak s ismeretes népszerűsége és népe iránti szeretete is. — A *Daliás idők* első éneke kezdetén béke van. Lajos unni kezdi puha párnaszékét. Elmegy, szélyel néz,

mert hiszen ő volna az ország számadója. Kopott ruhában egy rossz lóra ül, kötőféket vet vállára, mintha elveszett lovait keresné. Így hallgatta ki:

Merre mi panasz van? mi a népség terhe?
Hogy teszik a törvényt a szegény emberre?

Három nap bolyong. Harmadnap estenden megáll egy falu végén, hogy pihenjen. A falu végén egy nemesi ház kútjára ment Lajos király, hogy lovát megitassa.

Nyitva volt a kapu, azaz nem is nyitva,
Hanem a sarkából messze kihajítva.

A gazda vendégszeretetének ezen jelét követi más. A szegényes öltözetű idegent először a házikisasszony híjja, aztán a gazda parancsolja be. Ott nem a kis, hanem a nagy házba mennek s a vendéget asztalfőre ültetik. — Vaesora alatt, mely mint tudva van, a legderültebb kedélylyel foly, végre a gazda pohárköszöntés közben kérdi a vendég nevét. Lajos király Csuta Györgynek nevezi magát s egy mesét mond, melyben van némi igazság is. Elbeszéli, hogy most ugyan Csuta György a neve, de apja (I. Károly király) azt vitatta holtig:

Azt vitatta holtig szegény jámbor öreg,
Hogy a nemzetségünk Árpád vérből ered
Lány ágon, s neheztelt hogy nem hitte senki...
Lánczhordtát nagy uram, csak ne nevéssen ki.

A gazda azt mondja rá: de mondasz valamit:

«Szemed járásából mindjárt kiláttam azt,
Hogy ha nem vagy is úr, nem vagy épen paraszt».

Azután a gazda is bizalmasan elmondja, mi az ő bújja.

Elpanaszolja, hogy egy leánya van, ki egyetlen öröme, de mi haszna? mert egy új törvény szerint a birtok leányágra nem szállhat.

«Ez az én keservem, ez az én bánatom,
Renyhe fog czivódni sok szép birtokomon,
Idegen rokonság, kinek életemben
Egy pohár borát, egy jó szavát se vettem.»

Az öreg Rozgonyi örömet oda adná leányát akármely szegény, de vitéz nemesnek, csak vagyónát ráhagyhassa. A királynak mindjárt kedvenc testőre Toldi Miklós jut eszébe, s felteszi magában, hogy fiusítja a leányt, a mi mindaddig ismeretlen intézmény vala Magyarországon.

A király hát éji vánkosa alatt hágy egy levelet, melyre pecsétjét is rányomja s ebben Rozgonyi Piroskát fiusítja, oly feltétellel, ha apja közelebbi pünkösdi napján harezjátékot tart falujában, Kesziben. A győző a leány kezét fogja nyerni pályadíjul. A királynak saját nevével aláírt levelét eltávolozása után Piroška megtalálja a vánkos alatt. S mennyire elesodálkozott rajta apa és leány!

Azonban pünkösd közel volt s a harezjátékra nagyban készülnek.

Ez foglalatja az első éneknek, mely néhány évvel ezelőtt egészen megjelent a *Losonczy Phoenix*-ben. A vendégszeretet, családiasság ezen hű és egyszerűségében megragadó rajzát, melyet egész terjedelmében kell olvasnunk, hogy kellő fogalmunk legyen róla, sokkal élénkebb, változatosabb jelenetek és emóciók váltják fel a második énekben.

Ennek tárgya a harezjáték, melyben Toldi Miklós győz és nyeri el Rozgonyi Piroskát.

Mennyi szép változása és jelenete van e fölvozásnak! Minden versszak új meg új tableaut foglal magában, melyek a legtermészetesebben követik egymást, s a költő mindezen változatoknak saját hangját mennyire eltalálta!

Toldi Miklós többé nem a bizonytalan kalandókra induló paraszt fiú, ki előtt a világ s az élet merő homály, s kivel főkép a dícsvágy, hogy legalább közvitéz lehessen, mondat búcsút az édes anyának, szülői háznak s kedves ökreinek. A király testőre, s meg van elégedve sorsával — még házasodni sem vágyik: — hiába biztatják:

Özvegy édes anyja pedig mennyit kérte,
Csuda, hogy ez egyet meg nem teszi érte.

Most is hallani sem akar róla, hogy Keszibe

menjen a harcziátékra Piroskáért víni. Minek neki asszony és kölöncz egy falca, hogy utána ríjon, mint az ajtósarka! — Miklós azonban ugyanazon egyéniség. Naiv egyszerűsége, hol megindító bensőséggel, hol némi humorral vagy komikus színben tűnik fel. Még megtermettsége és óriási ereje is humorral van színezve olykor. Most is, midőn a király hitta a harcziátékra:

Fejét rázta Miklós, mintha talán a szót
Ki akarná rázni a füléből s nem szólt.

Ezen hatalmas ifjúnak minden mozdulata, tette és szava ily vaskos vonásokkal van jellemezve. Mikor már Kesziben a harcziátékra készül mindenki s ő boszankodik, hogy minek is jött ide, hogy meghúzza magát egy ebzugba? — mert víni nincs kedve, barátja így szólítja meg:

«Mi bajod levente, hogy oly *nagyokat lépsz?*»

Végre beleelegyedvén a harcziátékba, midőn mindenkit legyőzött, a harcziáték bohózatában is részt vesz. A parasztok villával, bottal kezdenek víni vagy birkózni. Miklós korábbi félpaszt és athletai multságaihoz kedvet kap s cséppel áll ki a térre. Azonban Miklóstra új sors vár, még tán nagyobb mérvben felkölti részvétünket, mint eddig s némileg új színben jelen meg előttünk.

A vitézi harcziátékba keveredése úgy történik,

hogy unván a tétlenséget, de másfelől feleséget sem akarván díjul nyerni, azt találja ki, hogy kenyeres pajtásával, egy másik testőrrel, cserél ruhát s minthogy az balog, csak balkézzeel fog vívni. Nem is ismertek rá, mert mi szükség Toldinak balkéz harcrolnia? — De így is legyőzte ellenfelét s nem bánta meg : mert a mint új ellenfelet várva, körül léptetett lovával, szemébe akadt a gyönyörű Piroska, kiről el se vette könnyen. Mindjárt megbánja, hogy álöltözetben tolvajharcot vítt, s mint az útjavesztett embernek, nagy sóhajtás fakadt ki pánczélos kebléből. Piroska is csak Toldit kereste szemével s félrehajtá fátyolát, hogy jobban lássa.

Ekkor esett az, hogy Toldi és Piroska
Együvé gondoltak, ketten egy dologra.
Együve gondoltak, együtt sóhajtottak,
A miről maguk is tán semmit se tudtak.

Ekkor esett az, hogy két ifiu eseléd,
Szive szerelmének fonta már kötelét,
Kötelét halálos, örök szerelemnek
Én uram istenem, add jó végit ennek!

A harcjáték leírása igen érdekes magában is. A történeti hűség és részletesség mellett nagy élelvenséggel foly le. Fölváltja a nagy ebéd mesteri rajza, melyet a költő kivált a király népszerűségének kiemeléseére szán. Ő az, ki először gyémántos nyelvű késsel a tálba márt, iszik a népért, a nép meg

jó királyáért, szóval részt vesz mindenben, mint előbb mondja a költő róla :

Mert a népe kedvét úgy szerette nézni,
Mint az apa játszó gyermekeit nézi.
Addig-addig nézi, hogy közékük vegyül,
De azért kilátszik az apróság közül.
Ugy tett Lajos épen, játszott is, ivott is,
De azért nagyobb volt, — király volt ő ott is.

Az ebéd után következő táncz több nemei a toborzó, páros és párnatáncz, a mint régen divatozhatott, szintoly részletesen van leírva, s elevennél elevenebb képek követik egymást, melyek közül elég legyen csak a még 1848 előtt is jól ismert, s a *csárdástól* különböző, toborzó leírását felhoznunk :

Majd a tárogató, síp, dob a mikor szólt,
Kezdenek az ifjak daliás toborzót,
A szép sátor alatt körbe' karikába,
Kiséri a nótát a vitézek lába.

Pengett a sarkantyú, mind egyszerre pengett,
A fehér kócsagtoll mind egyszerre lengett,
Táncz közben a melles, tomporás vitézek
Délczegen egymással farkasszemet néznek.

A páros tánczot a király kezdi meg Piroskával. «Illett a magyar táncz az első személynek.» Mind elevenebb lesz a táncz, míg végre Toldi forgatja meg Piroskát, mint vihar a pelyhet. Táncza is egészen athletai és hatalmas, sőt még csókja is az. A párnatánczban szokás volt, hogy a leány egy

vánkost vitt a férfi elé, arra letérdelt s a férfi tartozott egy csókkal fogadni a felhívást. Toldi is megcsókolja a tánczosnőjét:

S mint borisza ember meghuzott kancsóba,
Szeme, szive, lelke oda lőn egy csókba.

A táncz után a jutalomosztás következik s a végső s fő pályadíj a fényes gyűrű Piroska kezén. A költő így biztatja Toldit:

«Eredj Toldi Miklós, eredj oda vedd el!
Te vagy arra méltó sok vitézi tettel,
Bajnoktermeteddel, szerető sziveddel —
Eredj oda Miklós, a tied az, vedd el!»

Így jegyzi el Toldi Rozgonyi Piroskát:

«Az összes nép előtt és a király előtt,
És ki mindent jól lát, a nagy Isten előtt».

S így végződik a második ének, melynek elején Toldi hallani sem akart leányról, házasságról. Kicsiben egy dráma és befejezett egész, tömeges jelenetekkel, derűlt és megindító változatokkal kiszínezve és folytonos emótióban tartva a hallgatót. Toldi Miklós régi ismerősünk; de mint szerelmes, új ember az énekben. S a költő ép oly megindulásig gyöngéd ez érzelem iránt, mint *Toldi* első részében volt a fiui szeretet iránt. Mindig a legőszintébb, legkomolyabb naivsággal érinti ez

érzelmet — s azon fenebbi fölkiáltás! «Én uram istenem, add jó végét ennek!» — az eposzírók szokott jóslata, mely e viszony szomorú végét sejteti. Az első ének nyugalmas jelenetét, mint csak fentebbi nagyon halvány előadásomból is kitűnik, a másodiknak tömegesebb s nagyobb emótiókat ébresztő jelenetei váltották fel. A mű nemcsak haladt, hanem tárgyban és hangban emelkedett s mintha erősebb pathosz szólana igaz zengésű stropháiban.

Még nagyobb emelkedés a második énekből a harmadikba. A színtér még nagyobb mértékben kiszélesedik s az elevenen színező ecset még nagyobb képeket tár fel előttünk. A változatosság még nagyobb, az előbbi érzelmek valamennyiéhez számos, egészen új vegyül, a pásztori szelíd dallamon kezdődő symphoniában a karnak csaknem valamennyi hangszere megszólalt most.

Mit ér e szép harmoniából, ez épen folytonosságában és természetes de határozott átmeneteiben legszebb dallamból egyes accordokat kikapni? Mit ér, ha a szél töredékesen hoz felénk egy-egy ütemet? Minél inkább megragad csak néhány hang is, s minél inkább ráismerünk a töredékből is az egész szépségére, csak annál kellemetlenebb a megszakasztás. De az olvasó képzelete a hallottból mégis vesz némi fogalmat s képzelete önkénytelenül kipótol némely elkapott részt.

III.

A harmadik ének egyszerre váratlan gyászshirrel lepi meg a királyt, s az előbbi ének végén oly derült jeleneteket a fájdalom első rohamának leírása váltja fel. Még kora hajnalban egy futár veri fel álmából Lajos királyt. Endrét, Lajos öcsését megölték Nápolyban s tulajdon hitvese is részes e dologban. — A nagy bánat a királyt ismét egészen embernek mutatja. A legegyszerűbb, úgyszólván gyermeki észjárásnak tetszenék e siratás olyan előtt, ki egészen hideg tudna maradni: de épen ez egyszerű a valóban megható benne. A fájdalom és bú dialektíája szerfölött keveset különbözik a felnötteknél és gyermekeknél, a nép legegyszerűbb emberénél s a leghatalmasabb és felvilágosultabb királynál, férfinál és nőnél. A különbség csak egy, hogy egyik jobban tudja titkolni, mint a másik s jobban tud uralkodni bánatján. — Alapjában minden ép érzelmű ember hasonló viszonyok közt ugyanazon képeket látná maga előtt, ugyanazon érzéseken menne által. Feltűnnék előtte a bucsú percze, midőn a két gyermektestvért egymástól elválasztják, kik nem is tudják, hogy örökre válnak meg; mert midőn két gyermek a játszást elhagyja, mindegy neki, csak egy perczre vagy örökre válnak-e meg egymástól. Aztán fel-

tünnék a testvér szende mosolygása, ő volt a jámborabbik; emlékeznék «szavára, szőke szép hajára, fekete szemére s tetszetős megára».

A király is így gyermekké lesz egy pillanatra képzeletében, aztán ellentétül elképzelet, hogy e kedves testvér, kinek kis leányt ígértek játszótársul és aztán királyi trónt, most talán temetetlenül fekszik! Oh ez iszonyú bűn felkiált az égig! Nem is kard, hanem zsineg vetett véget ifjú életének, nem is nappal, hanem éjtszaka, orvul — s egy búcsúkiáltás zárja be a fájdalom kitörését. A költő hozzá teszi:

Így önte ki Lajos, hogy tudtára esett,
Fájdalma teljéből csupán egy keveset,
De azért a szive tele maradt szinig;
Soká lesz az, mikor bánatja megszűnik.

Ezen siratást méltán lehetne felhozni példányul, mint lehet a mély érzelmet sentimentalismus nélkül kifejezni, a gyermeki kedély mellett, mint maradhat férfi és király a hős, s a lélektani valóság mily egyszerű naivsággal nyilatkozik, a mikben Homéért utánozhatlannak tartják.

Mielőtt a király kimondaná határozatát, híre futván a néptömeg közt a gyász hírnek, maga önkényt kikiáltja a háborút, kikiáltja, *hogy élni, halni kész, uráért Lajos királyért*. A király iránti lelkesedés itt egy nagy tényben igen szépen fel van

tűntetve ismét. A nemzet önkényt es a szeretet önfeláldozó, maga feledő készségével rohan a király szívéen ejtett seb megboszulására. — A történetírók szigorú ítéletet mondhatnak Nagy Lajosra, hogy az ország hadi erejét oly kalandos lovagi hadjáratra vitte, minő a nápolyi séta volt; a költő azonban beleéli magát a korba s a király nagyságának jeleként veszi e készséget. A költőnek politikai szempontból is inkább van igaza, mint a netán igen szigorú történetírónak, mert nevezetes tény politikailag is a nápolyi hadjárat, melyre oly ösztönszerű egyértelműséggel megy a nemzet. Még oly nagy király, mint Mátyás alatt is mindig volt kisebb-nagyobb pártoskodás és viszály, míg amaz emlékezetes hadjárat ritka kivételes példaként áll feljegyezve krónikáinkban.

A had összegyűlése Sz. Jakabra kihirdette, a készülétek nagyban folynak s Lajos fáradhatlan tevékenységet fejt ki. Már a budai vérmézőn készen áll a királyi had egy dandárja, mely előcsapatúl van szánva, s várja az indulót Hédervári Kont Miklós vezérlete alatt. A király lejön Budavárból, hogy bucsút vegyen e csapattól. Leírja nekik az utat, megnevezvén a tartományokat, vizeket és városokat, a hol át kell haladniok, míg Nápolyba érnek.

«Nem járatlan út az, ismeretlen vadon,
Hová nektek, ugymond, indulástok vagyon:

Mentek Sztiriának és Gyulavásárnak,*
Hol vitéz szomszédim nyilt karokkal várnak.

A merre ti jártok, azon földet ott a
Magyar had, fiaim, másszor is tapodta:
Hova ím e struczczok mostan vezérelnek,
Ott lengett turulja dicső nagy Etelek.

Értek Udinéba, Etele halmára,
Most is áll a tetőn mesés régi vára;
Bal felé a tenger, s Akviléja marad,
Eszötökbe hozván a jósló madarat;

Akkor vette magát a mocsárok népe,
Hol ma ugy fenhéjáz, vizi Velenczébe:
Kerüljétek, mondom, e mocsárt s lakóit,
Viznek és száraznak kétszinű csuszóit.»

Azután Paduán át, Miláno, Mantua, Verona
társége jobbra hagyásával küldi őket a király, min-
denikre mondván valamit, előszámlálja Ferrárát,
Faenzát, Riminit, s lelkőkre köti, hogy min-
denütt úgy viseljék magokat, hogy koronájára
szennyet ne hozzanak. Így küldi el a Tronto vizéig,
hol nápolyi földre ér a dandár.

«Ott a sötét zászló kibontva dagadjon,
Melyen irva öcsénk halálképe vagyon....
Vitézek fiaim: bízom tibennetek!
Isten vezéreljen! jó utat, menjetek!»

* Forum Julii, vagy Friaul.

Míg az indulási készülétek történnek, Visegrádon a királyné udvara mély gyászban van. A költő elsiratja itt Visegrád akkori pompáját, melynek ma romjai sem állanak, s ezen elsíratás közben írja le az akkori palotákat, a királyi kastélyt, vadaskertet s végre a királyné fájdalmát, ki imával s kegyes jótékonysággal tölti napjait; de estve eléje tűnik Zách Feliczián rémes képe, a mint kiáltja: «Gyermekemért gyermek!» — s ezen helyre készült a költő szép balladája *Zách Klára*, mely ide van beigtatva. A költő mesterien fogá fel nápolyi Endre halálát, úgy mint a sors boszúját a Zách nemzetségen elkövetett kegyetlenségért, melynek Lajos anyja, Erzsébet királyné volt okozója. Most Endre fia halálával támad föl benne a lelkiismeret.

Azonban Lajos nem bűnös e tenyben, s folytatja boszúálló készüléteit.

A visegrádi tragikus képek után ismét a tábor leírásánál vagyunk, mely a Rákoson sereglik össze. — A költő egészen a történet adatait használja fel a hadsereg leírásában: — nemcsak, hanem maga a leírás egészen a kor szellemében történik: — minden vezér és csapatja a zászlóján hordott czímernél fogva mutattatik be.

E leírás oda illik a legnagyobb eposz-írók hasonló helyei mellé. A roppant sokaságról és a csapatok változatos különféleségéről, a hősök egész

seregéről világos képet festeni a képzelet elé nem könnyű sikerű munka. Hogy az egész száraz adathalmaznak s üres névlajstromnak ne tűnjék fel, hanem mindenütt elevenen foglalkoztassa a képzeletet és ébren tartsa az érzelmet, csak nagy mestereknek adatott. Találunk HOMÉR-ban, MILTON-ban helyeket, melyek nem egyebek látszólag hosszú névlajstromoknál, lelkiismeretes aprólékos-sággal előszámlálva az elsőtől utolsóig, s melyek még sem kevésbé szépek a többi helyeknél. Ilyen itt is a hadak és hadvezérek leírása. Néhol a költő négy-öt nevet elmond egy sorban, s közülök egyet kiemel, igen világos fogalmat adó epithetonokkal, másutt a címernek jó jelentést ad, harmadik helyen ismét egész stropha van szánva, negyedik helyen egész egy hosszabb rege valamely család eredetének, mit címeréről olvas le a költő, s ez utóbbira nézve igen szép episod a Forgácsok címerének tündér regéje. — A költő az előszámlált nagy sokaság ellenére előre szabadkozott, hogy sem ideje, sem helye a vitézeket mind előszámlálni, csak épen futólag érinti őket; s utoljára is hozzá teszi de ki győzné ezeket lajstromba venni?

Nagy erdő ez együtt: ennyi sok családfa
 Viruló diszóben mind egyszerre látva.
 Emez fiatal még; az terepély immár,
 Sudarán sas fészkel, barna felleg himbál;

Csonkitva, lenyesve hajt amaz uj ágat :
 Mai nap is élő számos unokákat.

S még csak ezután kerül a sor a vármegyék hadainak, habár rövidebb, leírására.

Ezen érdekes leírás egyik igen nagy érdeme, hogy a magyar családok heraldikájához híven van elénk állítva. — Emlékeztet e részben CAMOENS *Luisiad*-jára, a hol Portugalia történetét krónikási hűséggel beszéli el a költő, csak néhol szépítvén oly költői episóddal, minő *Inez* tragikus episódja ; emlékeztet még inkább HOMÉR *Ilias*-ának második énekére, hol a Trója alá ment görög vezérek és népeik vannak még hosszasabban s kevesebb változatossággal, leírva, mint itt találjuk a rákosmezei képben. — Azt mondják az *Iliás* e látszólag hosszadalmas lajstromáról, hogy a görögök ezt tanúlták meg legjobban könny nélkül. — HOMÉR itt híven írta meg minden görög főnök lakhelyét, birtokait, s későbbi időkben e leírásra, mint a birtokviszonyok rendezésére szolgáló történeti okmányra hivatkoztak. Csaknem hasonló történeti hitelességet igyekezett adni ARANY is azon heraldikának, melyet oly fényes és változatos színezetben tár fel előttünk. A Nagy Lajos korabeli nevezetesebb magyar családok egyesítve vannak e rajzban.

A király jár-kei a tábor körül s hadgyakorlatokat tart vele a Rákoson, s a sereget így írja le :

Hej, micsoda szörnyű óriás madár ez!
 Roppant szárnyaival csak a földön jár ez.
 Kiteríti néha, mint valami héja,
 Mérföldet kanyargat egyszeri karéja.
 Majd meg' összecsapja, mint a könnyű fecske,
 Ugy buvik előre hosszú, vékony teste:
 Kanyarodik, szélt vesz, ritkul, összeforrad
 — Mintha egy élő test volna az egész had.

Mintha egy élő test: földön csúszó sárkány...
 Mintha báránfyelleg, színes szép szivárvány;
 Lendül a sok zászló magafogta szélben,
 Majd egymásután, majd ezer is egy szélben.
 Sárga lován Lajos maga úgy cikázik,
 Mint midőn a gyermek tükörfénnyel játszik,
 Futkos a had előtt, mint egy futó csillag,
 Ragyogó sisakján hosszan úszó tollak.

Már az egész tábor is kész az indulásra. Csak Toldi hiányzik még (kinek Lajos a nélkül, hogy kérte volna, hosszú szabadságidőt engedett). Miklós Rozgonyinál van mindig s felejtí a harczt. Fölteszi magában, hogy ha e most induló hadjáratnak vége, csak Piroskájának fog élni. Egy egész hónap csak egy napnak, s e nap egy órának tetszett. — Legyen szabad még csupán azon jelene-tet idéznünk e mindenütt egyaránt szép énekből, melyben Toldi Miklósnak Rozgonyiéktől való bucsúja van leírva:

Hogy aztán a hajnal tetszett indulóra,
 Megáll jegyesével a leány egy szóra, —
 Azaz el se hagynák azt az egy szót soha,
 De nyerít a Miklós nyughatatlan lova.
 «Paripám nyergelve, lábam a kengyelbe, —
 Isten veled atyám és szívem szerelme!...»
 «Áldjon meg az Isten, kedves fiam téged:
 De várd meg legalább a kenyérebédet.»

Megfogadta Miklós, elkelt az ebéd is,
 Beszéltek, beszéltek, több volt hátra még is;
 Jött azután Toldi fegyveres szolgálja,
 Hogy nem áll a Pirkó, a földet kapálja.
 «Paripám nyergelve, lábam a kengyelbe, —
 Isten veled atyám és szívem szerelme!...»
 «Áldjon meg az Isten, kedves fiam téged:
 De várd meg legalább a déli ebédet.»

Megvárta, megevők azt is együtt délben,
 Jó soká maradt még Toldi menőfélben;
 Ehol jön azonban a fegyveres szolgálja:
 Nem kell-e bekötni a lovat az ólba?
 «Paripám nyergelve, lábam a kengyelbe —
 Megyek édes atyám és szívem szerelme!...»
 «Hordozzon az Isten, jó fiú, de már ma
 Ugyan hová mennél ilyen éjtszakára?»

Végre azonban a bucsú és válás megtörténik:
 tovább sehogy sincs maradása Miklósnak, hogy
 eddig maradjon, bizony azt se hitte!

«Isten hozzád szívem édes szép szerelme!
 Addsza kicsiny kezed, borúlj az ölemre;
 Hadd szakasztok rózsát gyenge rózsafádról —
 Egy csókot az útra, piros két orczádról.»

Toldi a szülői ház felé tart, a hol anyjánál tesz bucsulátogatást. Ismét egy legszebb családi, kedélyes kép, közben bohózatos, derült jelenettel keverve, melynek részleteit azonban mellőzzük. Ezen látogatás fejezi be ezen több mint 90 versszakból álló nagy éneket.

És ezzel befejezem én is közleményemet a *Daliás idők*-ről, ezen, ha befejeztetik, kétségkívül legszebb magyar eposzról. Habár csak legkisebb részben némi halvány fogalmat adhattam egyes szépségeiről, elértem célomat. Azon kedvtelési munkáim közé tartozott ez, melyekre az ember saját ellenállhatlan közlési ösztönéből vállalkozik: előszeretetem és bámulatom e töredék iránt azon tán elfogúlt eszmére vezetett, hogy másoknak e mű csak némely része is hasonló örömet okoz. Munka közben mind inkább éreztem azonban, mennyire nehéz ez elejénte könnyűnek tetsző vállalat, s mily csekélység az, a mit a szépségek e gazdag gyűjteményéből adok.

Ez énekekről csak egész terjedelmökben egy végtében olvasva nyerhetünk fogalmat. E mű fő varázsa a szépség élvezetének teljességében és szakadatlanóságában áll, s épen e teljességnek és

szakadatlanságnak kell az enyémhez hasonló közleményben hiányoznia.

Nem tudjuk azonban, mikor jelenhet meg a mű vagy nagyobb töredéke — lehet, hogy hosszú idő múlva — s ezért sieténk némi kisebb gyöngyszemeket mutatni fel belőle, hogy legalább némi nyoma legyen ez énekek fölolvadásának az egykorú időszaki sajtóban.

BUDA HALÁLA.

1864.

I.

A hunokról szóló mondák, melyekkel ARANY termékenyíti a magyar költészetet, majd használatlanul heverték ez ideig. Újkori történetírásunk a maradandó államot s állandó hazát szerzett Árpádon kezdi a nemzet történeteit, nem pedig Attila tán rokon, de a magyarral nem azonos hunjain s mülékony államán. Történetírásunknak mentségei vannak rá. Ott kezdi a tulajdonképeni magyar nép fejlődésének és viszontagságainak elbeszélését, a hol történelmi az alap. Kevesebb oka volt a nemzeti költészetnek, hogy az époszban csak a honalapító dicsőítésével keresse saját dicsőségét, míg a nagy hunt nem eleveníté föl eddig a hősi lant. — Igaz, hogy Attila története nem oly közvetlen áll kapcsolatban a magyar nemzettel, mint Árpád, a nemzet első rendezője s a haza földének meghódítója, — ennél fogva *régi dicsőségünk* megéneklé-

sére nem oly közvetlen tárgy; de ha a történetben nem, a mondákban Attila elválhatatlan Árpádtól. Utóbbi az előbbinek egyenes örököse. Költőink a történet nyomán nem fogadván el eme szárnyaztatást, nem látták alkalmas tárgynak Attilát a magyar eposzra. A jelen évszázad első felében a nemzeti költő, valamint a lyrában a hazafias bánat kifejezését, vagy a hazafias lelkesítést tartá főfeladatának, úgy az eposzban kiválóan oly tárgyat vett, s oly modorban dolgozta fel, mely legalkalmasabbnak látszott egy-egy hazafias elegiára vagy serkentő buzdításra. Lyrai emelkedés és lelkesült szónoklat volt a fő elem: minden, a mi csak költői rege, a mi romantikus elbeszélési tárgy, vagy valódi tragikus themát adott kevésbbé buzdító dalra költőinket. Nem hibaként említem ezt, csak a kor jellemzéséül, s némi magyarázatául annak, miért maradtak használatlanúl a magyar Attila-mondák.

ARANY sem állítja eddig Árpádot és magyarjait Etele és a hunok egyenes utódának, csak rokonnak, s mégis, mondáinknál fogva, joggal helyezi vissza őt a magyar költészet hősévé.

Alig marad fenn kétség, hogy Attila egyik főhőse volt azon nemzeti énekeknek, melyekben a régi magyar vándordalnok tartá fenn egyszerre a magyar történetet és magyar költészetet: valóság és képzelődés egyaránt alapúl szolgálván dalaiban,

hogy későbbi krónikásoknak is sokban elsőrendű historiai forrásul szolgáljanak.

Kétségtelen, hogy ha ama hajdankori eposzok megvolnának, vagy csak nagyobb töredékei maradtak volna ránk, többet bírnánk bennök irodalomtörténeti curiosumnál vagy csupán nyelvészeti tanúlságnál — minden feljogosít azon hitre, hogy egyszersmind a magyar költészet remekei közé tartoznának, s tán első helyet foglalnának el. A nemzetek gyermekkorának költészetében a naiv közvetlenség, a képzelet minden felett uralkodó ereje oly mértékű, minő soha sem többé a műveltebb társadalmakban. Az egy költészet az, miben a gyermek mestere lehet a férfinak, a népeknél. — Azonban, fájdalom, régi eposzaink vagy rhapsodiáink elvesztek; őskori dalnokaink s velök dalaik lánczolata megszakadt, mielőtt írásban örökítették volna az élő szóban nemzedékről nemzedékre fentartott hagyományokat, habár amaz ősi dalok, amaz ősi eposz nem veszték el nyomtalanúl. Épen mivel a régi krónikások a pogánykorbeli hagyományok iránti minden ellenszenvök mellett is, ezeket forrásul használták olykor, egyes töredékek maradtak ránk. Ha szinte a költői előadásból, sőt az eredeti magyar nyelvből is kivetköztetve, vázukban is magukon viselik a költői alkotás alapvonásait. Így mutogatá ARANY egy-két évvel ezelőtt, hogy lenni kellett őskori naiv magyar eposz-

nak. Legnyomatékosabb okai közé tartozik, hogy régi krónikáinkban, a névtelen jegyzőnél, KÉZAY-nál, THURÓCZIBAN, egy-egy episód, mint *Lehel halála*, *Botond kalandja* oly jellemű, hogy nem lehet egyéb a dalmokok ajkáról vett s latin prózában előadott részletnél. — A mit ő éles költői érzéssel felfogott, azt állítja az avatott és élelmű történész, THIERRY AMADÉ is. Senki sincs jobban meggyőződve, hogy egy nagyszerű hármas eposz kötése össze Attilát, Árpádot és Szent Istvánt, a magyar nemzet hajdankori költészetében.

Hogy a mondák történetírásban sem megveendő részletek, azt szinte THIERRY könyve eléggé bizonyítja.*

Nagybecsű s reánk nézve kétszeresen érdekes műve eléggé bizonyító példa. Azonban a valót kereső történettudomány épen korunkban legkevésbé hajlandó a tények elbeszélésébe regéket szőni. Vagy külön választja a történetet a mondától, mint THIERRY teszi, vagy épen elveti az utóbbit s gyakran azon hibába esik, hogy a történeti adatban is csupa regét akar látni. Még azon esetben is, ha összeségökből valami történelmi tanulságot akar elvonni, épen köntösüket veti el.

* *Attila mondák*. Írta THIERRY AMADÉ. Fordította (jegyzetekkel) SZABÓ KÁROLY. Pest, 1864. Kiadta Pfeiffer Ferdinánd.

De bármint járjon el a történész, a költő épen a mondákat keresi legnagyobb előszeretettel. A mit a történeti kritika külön választ a tények elbeszéléséből, a mit felesleges díszítménynek tart, azt kapja fel a nemzeti költészet. Épen mivel a költői alkotás kisebb-nagyobb mértékben előhaladott stádiumban találja az elbeszélt tárgyat, jobban lelkesül rajta, mint a száraz tényeken. Nem hogy elvetendőnek, hanem ezt tartja valódi gyöngyszemnek a régi krónikákban.

Ha az Attiláról szóló magyar mondákban sok van, mit nem veszünk történeti ténynek, másfelől sok van, mi hajdankori mondáink, ősi naiv eposzunk és nemzeti regéink magvát tartá fenn az utókornak, s a mi, úgyszólván, kész anyag a nemzeti költészet számára. Ha Attilát nem vallja magunkénak a történet, s legfőlebb a *rokonságot* ismeri el a hun és magyar közt, a nemzeti hagyományoknál, a legrégibb magyar költészetnél fogva Attila teljes joggal a miénk.

Továbbá Attila, mind a történet, mind a mondák Attilája, legméltóbb tárgya egy hőskölteménynek. A történet maga is világhősnek ismeri el őt. Nagyszerű hódításai roppant események voltak. Ezenkívül élete, halála, sőt a halála után bekövetkezett események oly nagy katasztrófákat képeznek, minők elő nem fordulnak Árpád életében és a honfoglalásban. Habár mind ez utóbbinak dicső-

ségére válik s a magyar nemzet életrealóságára mutat, oly hatalmas tárgyat és motivumokat nem ad készen a költőnek. Innen van talán, hogy a mondák Attilája jóval szélesebb területet hódított meg, mint a történeté. A történet Attilája elmondhatta, hogy Európa nagy részét lóháton bejárta s meghódította; de az Attiláról szóló regék messze túl terjedtek a roppant hun birodalom határain. Spanyolországból az éjszaki jeges tengerig több száz éven át volt ő a dalnokok főhőse az egész germán világban, hol, ellentétül a román népek fel fogásával, Etele nagylelkűnek, nemesnek, sőt, — elég csodálatos! — néha békeszeretőnek van feltüntetve. THIERRY szerint alig volt világhős, ki oly számos és oly különböző mondákat hagyott volna magáról, mint a húnok királya.

A hun király és hun birodalom gyors emelkedése és bukása hihetőleg nemcsak politikai fontosságánál fogva érdeklé a nemzetek dalnokait, hanem épen azon költőiség által, mely katastropháiban csaknem készen szolgálta a tragikumot.

ARANY jelen művét mindenekfelett a mondákra s ezenkívül a történetre építé, s úgy hiszem, nem kevesebbet tön arra, hogy viszont a nemzeti monda által szerezzen új hírnevet az újkor magyar költészetének. Nagy kegyelettel volt az anyag iránt, s az bámulatos engedékenynyé lett a művész alkotó keze alatt, hogy oly szép idomot öltön, oly egysé-

get nyerjen, mely legjobban biztosítja az enyészettől vagy feledéstől. A költészet és művészet kiváltsága, hogy alakjai jobban benyomódnak a képzeletbe, mint a való történet rajzai. Fogja fel és magyarázza bármiként a történetíró Attila jellemét és Buda esetét, alkalmasint el nem fogja homályosítani azon képet, melyet ARANY Eteléje és Budája hágy a képzeletben. Meggyőz, hogy az Attila-mondákat egy költő állíthatja össze legmélőbban, nem pedig egy történetíró.

Költőnk, mint valódi költő, nemcsak eleven rajza által akarja megnyerni illuziónkát, hanem kerül mindent, mi zavarólag hathatna képzeletünkre. Számba vette nemcsak a mondát, hanem a való történetet is: költött Eteléje félig a történeté is. De felhasználta a külföldi mondákat is, némi kiegyeztető módosításokkal, a nélkül, hogy feltétlenül elfogadta volna. A német mondakörből, mely magasztalólag szól Eteléről, elfogadá Krimhilda mondáját, míg — természetesen — más alakká teszi Etelét, mert a német monda Eteléje, kivált a *Nibelungenlied*-ben, nagyon is tétlen, s csaknem a tehetetlenségig jó ember, mi történetileg valótlan. Így azon olasz mondát, mely szerint Etele a hódolás jeléül azt kívánja egy várostól, nyisson kaput, hogy seregével csak épen átvonuljon rajta; így az Isten ostora czímet, mely római eredetű monda, s később jött át a magyar mon-

dákba is. — Általán véve az Attiláról szóló idegen mondák felhasználásával nem esett csorba a magyar mondán; mert mint THIERRY is megjegyzi, a legrégebb magyar krónikákon meglátszik itt-ott a Nibelungen-féle monda nyoma is. Így műve nemcsak azokban kelt illusiót, kik keveset tudnak Attiláról, hanem kétszeres illusiót és élvezet okoz annak, ki részletesebben ismeri azon mondák anyagait, melyekből a mű építve van.

Költőnk világhősnek tartván és festvén Etelet, s felhasználván czéljához kisebb-nagyobb mértékben az idegen mondákat is, ha műve sikerül, egy európai közérdekességű művet alkot, melynek hőse oly sok európai nép mondáiban él s melyből kisebb-nagyobb rész mindenik előtt ismeretes.

Igen messze vezetne, ha nyomról-nyomra párhuzamba akarnám tenni, miként vett át költőnk egyet-mást a történelem adataiból s a mondákból. Elég legyen e helyen a költemény meséjének történeti alapjáról szólanom, főleg THIERRY-t véve kalauzul.

Miután a hunok a Duna mellé telepedtek, az *első ötven év alatt nagyon békésen viselték magokat*, mond történetírónk.* Hátrább ismét: Krisztus születése után a 434. vagy 435-ik évben Rof (Attila nagybátyja) meghalt, trónját két unoka-

* THIERRY Attilája SZABÓ ford. 34-ik lap.

öcsésének, Attilának és Budának hagyván.* Továbbá: Attila testvér-öcsese volt Budának; de bár közösen uralkodtak, *a kormány tetteleg az ifjabb kezében volt.* Említi a történetíró, hogy *Attilának számos ellensége támadt,* különösen a királyi törzs tagjai között, kik minden alkalommal ellenszegülést mutattak.... Belekeveredett-e Buda a cselszövényekbe?.... vagy egyedül személye volt-e a gát nagyratörő testvére előtt, ki magával egyenlőt ismerni nem akart? nem tudjuk. A történetírás elrejtje előlünk, mond THIERRY, azon borzasztó családi tragödia részleteit és bonyodalmát, melynek csak katastrophját tünteti elénk. *Attila megölte Budát esellel és orvúl,* mondják a történetírók, s egyik állítja, hogy e testvérgyilkolás csak előjátéka volt az emberi nem gyilkolásának.

THIERRY fentebbi előadásához tegyük hozzá SZABÓ KÁROLY jegyzetét KÉZAY s több más magyar krónikás előadása nyomán. Attila a mai Ó-Budán ölte meg öcsését saját kezével. E testvérgyilkosság okául azt adják, hogy Buda áthágta a két testvérterülete közt mért határokat. Béla névtelen jegyzője szerint Attila építteté fel az egykori Aquincumot (a mai Ó-Budát) s míg ő odajárt egy hadjáratban, Buda bitorképen a maga nevére nevezte el az öcsese építtette várost.

* U. a. 38. 1.

Maga költőnk is jeligéül KÉZAY krónikájának azon szavait választja, melyekben mondatik, hogy Attila (Ethela) saját kezével ölte meg testvérét, mivel az át merte lépni a köztük megszabott határokat.

Ime néhány töredékadat, melyet költőnk a mese alapjául használt s melyek egy részét a történetírás sehogysem bírja kapcsolatba hozni vagy megfejteni. ARANY költeményében mind ez úgy van felhasználva, hogy egyéni indokokra vitetvén vissza a száraz tény, lélektani következetességgel egymásból folyó lánczolatban válik egységgé.

ARANY költeményében nagy súly van fektetve arra, hogy a hunok *erős* népe sokáig (a történet szerint 50 évig) puha békességben élt. A harcziás nomád nép többségének ingyére nem lehetett a tétlen élet. Következőleg egy vállalkozó király feltüntét, minő Etele, nagy lelkesedéssel üdvözölte. Költőnk továbbá Budát tevő a békehajlam megszemélyesítőjévé. Bár ketten együtt országoltak, mond a történetírás, a kormány nem Buda, hanem tetteleg Attila kezében volt, a ki *ifjabb* Budánál. THIERRY szerint Attila 35 s tán valamivel több éves lehetett, midőn az uralkodásban az osztály történt, következőleg Buda még idősebb. A költő élt szabadságával, s rajzából Etele tán fiatalabbnak tünik fel, mint a történeti alak, Buda pedig már elvénült ember. Ez a költői szabadságnak

igen csekély mértéke, ennél jóval több megengedhető, kivált itt, hol oly kevés a pozitív adat.

Ez a korbeli különbség sokkal elevenebben tünteti fel a két testvér jelleme közti ellentétet. A dolgokat mentökre hagyó Budát s a lánglelkű erélyes Etelét, a korbeli természeti különbség határozottan szembe állítja. Nagyon egyszerűen és természet szerint van ezzel kapcsolatban az, hogy Buda osztja meg a kormányt, mintegy az országolás terheitől kifáradtan, maga és fiatal öcsese közt, kinek befolyásától, mint költőnk fölemlíti, a vén király félni kezdett már. E lélektani valóság kedvéért elengedjük ama különben ingó alapú történeti tényt, hogy Rof, a nagybátya, osztja meg az uralkodást.

Buda, ki feltében osztja meg királyságát öcsesével, mindjárt az eposz első jelenetében hajtja végre az ünnepélyes tényt, a szokásos esküvel s rákövetkező áldomással. Ezen osztályon való bánata vonúl végig az egész mesén, ebből alakúlnak a cselekvény változatos fordulatai, s ez az, a mi Buda halálát okozza, melyet a történet nem bír indokolni. Hatalma féltése bírta őt a hatalom megosztására; de hatalma féltése nőttön nő, a mint látja, hogy a nemzet előtt tevékeny, nagylelkű és erélyes öcsese mindinkább népszerűvé, maga pedig árnyékká lesz.

Buda mellé van adva egy oly személy, ki leg-

természetesebben élesztheti féltékenységét: ez egy nő, tulajdon neje, Gyöngyvér, ki különben is uralkodni látszik a határozatlan jellemén. Etele neje a mondák traditionalis Krimhildje vagy Hildája, vagyis Ildikója. Budáné személyes gyűlöletét Etele iránt igen természetesen az Ildikóval való versenyzés éleszti: e nő irigysége és férjére való hatása nevezetes és természetű szerepet játszik a cselekvényben. Van más is, ki a tette nehezen bírható gyöngé Budát sarkalja; ez Detre, a gótok fejedelme, ki a hunoktól legyőzve, alázatos híve a hun királynak, de csak színből. Ő az, ki mindenként visszavonást akar előidézni a hun királyi házban. A magyar mondák említik a veronai Ditríket, vagy Detrét, ki a czezimori csatában megsebesült.* Itt úgy van feltüntetve, mint a ki a hunok vazalja, s népével együtt várja a járom alól való felszabadulás óráját.

Buda addig ingadozik, míg végre tette szánja magát. Pártot igyekszik gyűjteni magának. Sokan vannak, kik Etele nagyságától megdöbbennek. Míg Buda országolt, ki-ki kedve szerint cselekedett és sokak tanácsát kérte s hallgatta meg a gyöngé fejedelem. Attilában nem szeretik az uralkodói határozottságot és önállást; — vannak, kik a békét

* TURÓCZI szerint őt a magyarok hallhatatlan Detrénnek nevezték.

megszokták, vannak végül, kiket a tömérdek kincset bíró Buda aranya veszteget meg.

Míg a gyöngébb király mind jobban tette tüzei magát, Etele tűr és vár, s szemet húny bátyja eselszövényeire. A történetírás is kiemeli benne a tűrni tudást, történeti tény az is, hogy ezen időtájjban megy a görög birodalom azon részének hódítására, melyen a mai Szerbia és Bulgária terül el. Míg Attila oda jár, történik krónikánk szerint, Buda nyílt pártütése Buda-várában.

Budavárának felépítése ARANYNÁL szintén lélektani indokokra van visszavive. A pártütő testvér retteg öcsese boszújától, s érzi, hogy pártja gyengébb, hogysen Etele hadával mérközhessék. Elhatározza, hogy kerített városba települ s odahagyja síktéri táborhelyét. A hova vonúl, az egy romba dőlt római város volt, melyet Aquincumnak s később Sicambriának neveztek a rómaiak. Buda kiépített rongált falait, árkot vonat körébe s bele vonúl hadával, s onnan vél bizton daczolhatni öcsésével. Így adja elő ARANY, lélektani természetességgel a krónikák zagyva meséjét Buda vár építéséről.

E vár építését nyomon követi a történet által nyílt kérdésnek hagyott Buda halála. Utóbbi megszűnt végre ingadozó ember lenni. Hősnek érzi magát, mint midőn fiatal éveiben vitézül s győzedelmesen harczolt volt a gepidák ellen. Bátorsága

annyival nagyobb, mivel időközben ellopatta magának Eteletől *Hadúr kardját*, melynek győzhetetlenséget tulajdonítottak, s melynek regéje a magyar mondákból ismeretes. Azonban e kardnak nemtelen elorzása által ingerlé fel legjobban maga ellen öcscsét, s idegeníté el tőle pártjának nagy részét úgy, hogy már csak azok vannak mellette, kik Buda vára közé szorúltak.

Buda elég botlást követett már el arra, hogy a boszuló Nemesis utolérje. Maga vonja magára a a halált. Etele pedig, kire a történet minden enyhítő körülmény nélkül mondja ki a testvérgyilkos nevet, sőt hozzá teszi, hogy orozva gyilkolta meg bátyját, ezen költeményben nem veszté e tett által alakja nagyságából, habár sejtetve van e miatti bűnhődése.

ARANY így adja elő a végső katastrophát (rövidbe foglalván fényes előadását): Attila roppant haddal érkezik Budavár alá s fenyegető üzenetet küld bele: adja ki Buda a szent kardot, nyisson kaput, hogy népével egyszer átvonúlhasson a városon s akkor kegyelmébe fogadja ismét, különben nem kíméli senki életét az ellentáborban. — Sem kaput, sem kardot, felel Buda. De ha Etele személyesen *maga* megy be kegyelmet kérni, megnyeri azt. Különben Etele csak bátyja holttestén át vonúlhat a várba. E szerint úgy látszott, nem maradt fenn egyéb, mint az

összecsapás a két sereg közt. Ez az, a mit Etele meggátol. Bátyja üzenetét véve, nyomban indul *egyedül* a vár felé, tanácsosainak ellenzése daczára. A kaput megnyitják előtte. Buda elré-
mült s környezete megdermedt e vakmerőségen. A két sereg helyett a két testvér vív meg szemé-
lyesen. Buda hasztalan bízik Hadúr kardjában, mert az csak Attila kezében csodatevő hatalmú, az övében közönséges aczél. Buda azonban hősi-
leg vív most, mint egykor fiatal korában. Vivás közben Attila kiüti bátyja kezéből a kardot, s ez hátat fordít, hogy elfusson. Ekkor döfi át indulata hevében a magán uralkodni nem tudó Etele saját testvérét. Ezen, hátulról való szúrásban van elég téve a krónika azon szavainak, hogy Attila orozva gyilkolta meg bátyját.

Ime nagyjából (mert még az indokolásból is némely mellékes erősítő vonást kihagytam), a mese történeti és mondai alapja, az a művészeti eljárás, melynél fogva költőnk oly természetesen szövi be, indokolja s egészíti ki a monda és történet részleteit. Nem mozaik művet alkot belőlök, mint pl. THIERRY, midőn a mondákat összeállítja, hanem teljesen és szilárdan összeolvadt egész, melyben minden a legtermészetesebben foly egymásból.

A fentebbi vázlatból is látjuk a valódi költői eljárást a történet és monda feldolgozásában. A költő minden eseményt szeret egyénekre vinni

vissza. A szereplők hajlamaiban, szenvedélyeiben s egész jellemében keresi a megfejtést, s a száraz esemény így lesz világosan érthetővé s így nyer lelket az oly adat, mely a történetben pusztán tény; szoros összefüggést azon töredék, melyben a történész nem bír kapcsolatot mutatni ki. A költőre nézve ezen eljárás nemcsak eszköz, hanem ebben találja fel a célt is; mert célja: a meg személyesítés és megtestesítés által kelteni illúziót. Épen a jellemek és szenvedélyek hű festése által kell hatnia, a cselekvény lélektani fejlesztésével fokozni az emotiót, s egy végső megoldásban fejezni ki azon morális igazságot, mely az egész felett uralkodik és az egész lélektani fejlesztésből következetesen foly.

Külsőségnek, a költészet inkább mesterségi mint művészi oldalához tartozónak látszhatik, hogy ha egy költő tiszteletben tartja a történetet és hagyományokat, sőt lehet valaki azon felületes véleményben, hogy minél szabadabban bánik a költő a történettel és mondákkal, s minél többet tesz hozzájuk tulajdon képzeletéből, annál nagyobb teremtő és képzelő erővel van megáldva. De én azt hiszem: az utóbbi vagy a tanulmány vagy még inkább a valódi tehetség hiánya, azt mutatván, hogy a költő nem képes magát beleképzelni s némileg beleélni abba a korba, melyből tárgyát veszi. Már pedig a valódi teremtő költőnek

egyénei is csak akkor sikerülnek, ha egészen helyökön és jellemökben tudja képzelni magát, mennyivel inkább egy-egy egész eseménynek jelmei és cselekvénye.

Csak ezen átérzés által érhető el az is, hogy az, a mit a költő kiegészítésül hozzá tesz a krónikai adatokhoz, ugyanazon természetű és összhangzó legyen. A külső történeti hűség, melyet ARANY költeményében fentebb vázoltam, biztos jelül szolgálhatna magában az is, hogy igyekezett a primitiv kor szellemébe is behatni, s a siker, melyet elért, egyik legkétségtelenebb jele hatalmas képzelő erejének, s azon alakító tehetségnek, melylyel rajzai az olvasót is mintegy új világba bővölik át.

Ősi mondáink, ősi eposzaink szellemébe hatolt be, hogy a magyar őskori költészet maradványai-val termékenyítse az újkori költészetet. Nemesak tárgyat merített belőlük, hanem inspiratiót és színezést. Költőnk régi dicsőségünk egyikének, az őskori eposznak töredékeiből meríté közvetlenül lelkesedését.

II.

A hun, bár a civilisatio nem minden eleme nélkül, mint tudva van, nomád nép volt. Pásztori vándor életében a primitiv egyszerűség az ural-

kodó jellemvonás. Szokásai és foglalkozása híven vannak visszatükröztetve ARANY költeményében. Hasonlatai a pusztáról, lóról, nyilról vannak véve legtöbbszörre, vagy minden időben használható természeti tüneményekről. Különösen a beszélgetett egyének szeretnek hasonlattal élni, — nem mint szóvirággal, hanem a nép embereinél tapasztalható hajlamból, mely szerint okoskodásaik megérzékítése végett *közmondásszerű* képeket használnak.

Így, midőn Buda megosztja a királyságot öcsésével, s előadja azon álokoskodásait, melyek végén azt bizonyítja, mily üdvös dolog, hogy két király uralkodjék egy nemzeten, az uralkodás bajait így panaszolja :

Nyilat is ellőjük — minden napi példa,
Szél veri utjából, nem jut soha célba.

Gonosz egy ló a tett: fölveszi gazdáját,
Hagyja előbb fékkel igazítani száját;
De neki bogárzik minden kicsiségre:
Viszi tűznek, víznek lehajítja végre.

Egyet tud ő, úgymond, hogy emberi dologban
legjobb az igaz mérték :

. . . . Ez folyamok partja
Mely rohanó tettek árját visszatartja.

Másnap Detre, az ármányos tanácsadó, körül-
fogván Budát, megfordítja az okoskodást, de ha-

sonló közmondásos képekben. Minő helytelenség volt, úgymond, hogy a *fék egyik szarát más kezébe adta*. Aztán így szól:

Mert vajjon egy lóra két nyeret teszünk-e?
Két lovas egy nyergen tud-e ülni szinte?

Tagot is embernek párjával az Isten,
Ada csupán egy főt, úrrá egész testen.
Egy daru ék csucsán a falka vezére,
Méhraj is indul csak egy anya röptére.

Azután intve, így folytatja:

Ketten uralkodtok: ő annyi, miként te,
No hát ne legyen több, vigyázz, elejénte;
Szinig ugyan tartja folyamot is partja,
De ha nő egy újjnyit, messze kicsap rajta.

Atyafi jóságból, puha békességből
Oda ne is engedj semmit a tiédből;
Mert mikor az ijznak enged egyik szarva,
Félre rug a másik noha nem akarja.

Maga a költő véve is át a szót, ily hasonlatokat használ. Elég legyen megemlítenem azt a nagy, s egész egy leírást magában foglaló hasonlatot, melyben a forradalmat előre érző nép nyugtalanságát a vihart érző ménes nyugtalantségéhez hasonlítja.*

* XI. ének 206—207. l.

Továbbá a művébe szőtt némely saját képzeletéből teremtett nagyobb jelenet is oly egészen bele talál a korba, mintha hagyomány szolgálna alapjául. Ilyen a hadgyakorlat, melyet Etele tartat katonáival; a Mátra hegyében rendezett vadászat, változatos jeleneteivel; ilyen a magyarok behozatala a költeménybe, kik, mint lovag rokon nép, egész egy vadménest terelnek, üzve és hajtva Ázsia pusztáiról Etele magyarországi udvarába ajándécul.

De a műben előforduló egyének felfogása és festése is egészen ama naiv korba illik. — Az indulatok, szenvedélyek meg vannak minden korban, s a századok nem változtatnak lényegökön. Csakhogy egyszer több, máskor kevesebb s különböző nemű korlátjuk és fékjök van. A hitben gyökerező morális erő, a hitek és korok szerint egyszer hatalmasabb, mint máskor, s a társadalmi szokások is korlátozzák a szenvedélyeket. Átalán a primitív társadalmakban egyszerűbbek, természetesebbek, de erősebbek is lehetnek a szenvedélyek. Különösen pedig a népvándorlás nemzeteinél, a történet tanúsága szerint, a bűnök és szenvedélyek némi nagyságban, óriási szabásokban nyilatkoznak. A frank, burgundi, német s más barbár királyi házak férfi és nő tagjai, nagyobbára valódi szörnyetegek voltak még azután is sokáig, hogy felvették a keresztyéniséget. — A *Nibelungenlied*,

ama kor költészetének monumentális emléke is hű képe amaz idők féktelen s büntudatot alig ismerő vad szenvedélyességének.

Midőn ARANY Etele udvarát választá epicus költeménye színhelyéül, nagyon messze tért volna a kor valódi szellemétől, ha a nemzeti erények és hazafiság gloriájával környezi harcziás hőseit. Nem lehet nagyobb anachronismust képzelni sem, mint római «virtus»-okkal ékesíteni a népvándorlás hőseit, mert nincs szembeszökőbb ellentét, mint volt egyfelől a római szellem és társadalom, másfelől a barbár szellem és társadalom közt. S a Brutusok és Scipiók honának költőit, kik hőskölteményeikben ezeket választák mintaképtül, egy középkori tárgyra alkalmazni, semmivel sem igazoltabb eljárás, mint volt a XVII. századbeli francia dráma- és regényíróké, kik a hajdani Cyrust, a középkori spanyol Cidet, a török szultánt mind egy stilben rajzolták, mind egy nyelven beszélgették: a versaillesi királyi palota salonjainak parókájában és nyelvén.

ARANY erős szenvedélyeket s nagy összeütkezéseket fest *Buda halálá*-ban, s a nyelv, melyen a szenvedélyek nyilatkoznak, a legegyszerűbb, naivabb. A primitív társadalmakban, hol az illem és conventionalis kifejezés szabályai nem fejlettek ki, az indulatok több szabadsággal és természetességgel nyilatkozhatnak; a sírás, nevetés hangosabb

lehet, s a felnőtt ember érzelmei nyilatkoztatásában közelebb állhat a gyermekhez. A szenvedélyek hű festésében leginkább van korlátozva a conventionalis illem szabályainak nyűgöbe annyira bonyolított költő, minők a francia klasszikusok valának, kiknek kötelékei közt tán maga egy SHAKSPERE sem volt volna képes kifejteni erejét, s legkevésbé van a naiv társadalmakat naiv felfogással rajzoló költő. Valamint a festészet igyekszik visszamenni oda, a hol az emberi test, a természet e legszebb idomú mintája, izléstelen ruháztól el nem ferditve tüntethető fel, úgy a költészet is gyakran igyekszik megközelíteni a természet egyszerűségét, hol a legmagasb rendű szép található fel.

Azon primitiv társadalomban, azon naiv nyelven, melyen ARANY azt elénk állítja, mintha gyűlölet, szerelem, boszú, fájdalom őszintébb, erőteljesebb kifejezést nyerne, mintsem másnemű költeményekben.

Két királyné vitáját más korból nem úgy festené a költő, mint Etele korából; a francia klasszikusok, sőt a klasszikai époszírók, minő TASSO, CAMOENS, ZRINYI, VÖRÖSMARTY, kizárták volna azt a néhány gyönyörű rajzot, melyet költőnk Etele nejeről és gyermekéről s Gyöngyvér és Ilda vitájáról ad. Az ily rajzokra csak az *Ilias* és *Nibelungenlied* mutatott példát.

Buda neje, Gyöngyvér, nemesak azt irigylí Etele nejétől, Ildikótól (más néven Hilda és Krimhild), hogy Etele hatalmasabb és népszerűbb, hanem irigylí tőle Aladárt, a szép kis fiut; mert Gyöngyvérnek nincs gyermeke. Ez titkos ellensége a szép Ildikónak, s egy csekélységre egész hévvel kitör ellenséges indulata az ifjabb királyné ellen kit régiesen öcscsének nevez.

A Mátrán tartott vadászat alkalmával a királyi férjek nagy vad üzésére mennek, feleségeiket az aljban hagyják, hogy solymász vadászattal mulassák magokat. Vadászat közben Buda egy bölény miatt odavész, ha Etele meg nem menti életét.

Mi történt ez alatt a nők között így adja elő a költő:

Ím azalatt Gyöngyvér s Ilda között ujság,
Történt semmi okon, csuda háboruság,
Mindenik a sólymát gilicze-madár-ra
Egyszerre bocsátá levegő utjára.

Buda királynénak szépen eredt sólyma,
Mintha idegről lőtt nyíl vesseje volna;
De nem ugy a másik: ez alig hogy vesz rést,
Gyöngyvér madarának esik ereszkodvést.

Úzi, el is fogja odafenn körmével,
Szórja meleg tollát csepegő friss vérrel,
Hallani vijjongást; a csata nem látszik:
Fényes levegőn egy pontocska ezikázik.

Egyszer ihol sólyom esik agyontépve
 Buda királynénak majdhogy az ölébe ;
 Felvette, sokáig nézte símogatván,
 Végre nagyot jajdúlt, bő könnye fakadván :

Ilda, kaján Hilda, kegyetlen Krimhilda !
 Sólymomat a sólymod ime legyilkolta ;
 Ám nézd ! — s odatartá. De öcsese kaczagván
 Kiüté kezéből s szólt, rája tapodván :

Madarat madárért adhatok én százat :
 Ennyi csekélységen zajt ütni gyalázat !
 Piha ! kinek egy csöpp esze van, nem tenné.
 Nem csendesül ezzel a fejedelemné :

Kell is nekem, így szól, madarad, ha eztet,
 Drága Turul sólymom újra nem éleszted !
 Mert se fiam nem volt, se szeretett lányom :
 Ez az egy madár volt — e sincs a világon.

Lobbot ezen arca vete Ildikónak,
 Szép homloka tetszett vérrel elegy hónak :
 Ne kiabálj örült ! — éles szava csenge —
 Nem vagy mai gyermek, se leányzó gyenge.

Sohse vénezz engem ! — szólt erre Budáé —
 Lassabban előttem, kegyelem-királyné !
 Azt se tudom, mellyőnk korosabb egy nappal !
 Vagy azt se : magánál ki beszél rutabbal !

Igy szóllakozának, ketten is egyszerre,
 Etele Budával jöttek ilyen perre ;
 Gyöngyvér pauaszát csak nehezen vevék ki,
 Mire felindulván, mond az ura néki :

Asszony! a patvarnak vége legyen hallod!
 Mert keserű kínját, bizony Isten! vallod;
 Etele halálból uradat most menti:
 És mit cselekosztek azalatt ketten ti!

Oh! keserű kínját én érzem előre
 Fekete bánatnak — így sír Buda nője;
 Mert soha nem érek, tudom azt, jó véget,
 Soha én ez asszony, sem az ura végett.

Etele másrészről, lebocsátva hangját,
 Édesgeti berzent, haragos galambját;
 Adja önön sólymát — noszolá — Gyöngyvérnek,
 Kedvesiért kedvest: így együve férnek.

Látszott is az asszony hajlani szép szóra;
 Madara megjött volt az arany zsinórra:
 Veszi harmat kézzel, s ágya felé lépve,
 Kitekeri nyakát, úgy dobja elébe.

Nagy bajjal a két hős bírt annyira menni,
 Hogy e csekélységből ne legyen több semmi;
 De mégis a pörnek vetik aztán végét,
 Összeöleltetvén egymás feleségét.

Ámde, mikép sirást ha gyerek elhagyja,
 Sajog a két asszony szíve indulatja;
 Mosoly ül a szemben, csevegés a szájon:
 De nem óhajtják, hogy odabent ne fájjon. —

A gyermektelen nők valamely kedvencz állatot
 ápolnak, s Gyöngyvér Turul nevű sólyma elvesz-
 tésén keseredik el, s mily természetesen van össze-

kötve, mily világosan kifejezve e motivumnak amaz erősebbel való kapcsolata, hogy «se fia nem volt, se szeretett lyánya!»

Maga Etele mindamellett, hogy túrni-várni is tud, könnyen lobbanó természetű, s néha meg is tudja bánni, vagy visszavonni hirtelen kiejtett szavait, habár mindig a rossz és aljas, vagy a gyöngelkűség ingerli fel. Etele alakja fenségben van elénk állítva. Keveset és nyomatékkal szól, mintegy keze intésével országol. Minél többet beszélnek e műben a nők és agg férfiak, annál feltünőbb Etele kevés beszédűsége, ki annál serényebb és határozottabb a tettekben. De az alak minden fensége mellett is, a költő naiv egyszerűséggel tudja némely természetes hibáját feltüntetni, — szerelmében némi részrehajlás látszik, mi mutatja, hogy neje némi részben uralkodhatni fog felette; nem hallgatja el a költő, hogy midőn a görög követek, az ő szabadkozása ellenére, Etelét, és nem Budát nevezik a hunok királyának:

Etele az ily szót látszik vala unni,
Mégis szíve szerint nem birt haragunni.
Ellenes indulat perczenetig vívja;
Jöjenek — így végző — mikor ismét hívja.

Naiv homéri vonás. Az alakok fenségét a magasb rendű szellemi tulajdonok adják meg. De ha minden kis gyöngeségtől ment embereket rajzol-

nánk, alak helyett árnyékot, csupa abstractiót festenénk. E kis gyöngeségek némileg közelebb hozzák az eszményítés egéből a jellemeket, s ezek egy részét teszik a húsnak és vérnek, az alakok elevenességének. Nem hiszem, hogy HOMÉR Jupitere sokat veszítne fenségéből, hogy némi emberi gyöngeségei is vannak — ellenben rendkívül sokat nyer élet, sőt szeretetreméltóság tekintetében is.

Buda halála minden alakjában erősebb indulatokat és szenvedélyeket látunk. Maga Ildikó, ki Gyöngyvérrel szemben csak védelmi állást foglal el, rettentő bosszút forral első férje — vagy inkább jegyese — Sigfried gyilkosai ellen; mert Ildiko itt, nem mint a *Nibelungenlied*-ben, csak menyasszonya volt még az éjszaki hősnek, s még a szerelmet igazán nem is ismerte, midőn jegyesét orvul meggyilkolták.

Mindamellett, hogy erős szenvedélyek vannak festve, hogy Gyöngyvérben az irigység, Ildában az első férjért töltendő bosszú annyi hévvel nyilatkozik, s Etele maga is mint indulatait kevésbé zabolázni tudó ember van feltüntetve, a rajz nem azon enyhítés nélküli szenvedélyességet mutatja, mint a *Nibelungen*-ben. Van valami nemesebb, derültebb az egész költeményen és alakjain, valamint nyilatkozataikban, úgy, hogy sok vonás inkább HOMÉRA, mint a vad *Hagen* festőjére emlékeztet.

ARANY, bár a szenvedélyeket őszintén és tartá-

lék nélkül nyilatkoztatja, s nem lehet oly finnyás mint a salonias novellaírók, alkalmazkodott az újkori ízléshez is. — De ezenkívül az egész mű igazságszolgáltatása is a szenvedély feletti uralkodást erénynek tünteti fel, s e részben közelebb van a keresztyéni felfogáshoz, mint a szintén keresztyén korban keresztyén által írt *Nibelungen*, mely talán a legpogányabb nagy mű Európában.

ARANYnak nincs az a követelődzése, hogy egészen helyre akarja állítani az őskori magyar eposzt, úgy, a mint volt, a mi lehetetlen. — Ama régi eposz nemcsak kedvtelése és historiája volt a nemzetnek, hanem vallásos jellemű is, s meglehetősen nagyobb mértékben vallásos, mint bármi más jellemű. Tán több volt benne a mythologiai, cosmogonai elem, mint az eposz szorosán megkívánná. A csodák, daemonok tán többet szerepeltek benne, mint az emberek és emberi cselekvények. ARANY, ha talán többet tudnánk is az őskori mythosból — miről különben nagyon keveset tudunk positivitással — kétségkívül nem tartá vala czélszerűnek túlhalmozni hitregével eposzát. E művében vagy indulatok, vagy büntető és jutalmazó elv megszemélyesítésére vannak behozva a természet feletti ények. Költőnk, ki szem előtt tartja a traditiókat, nem veté el a Hadúr és Ármány-féle hitregét, melyet VÖRÖSMARTY használt. Csakhogy ARANYnál a rossz szelleme inkább a hős képzetének kísértő

réme, mely csak futólag jelen meg, s nem a Hadúrral szembeszálló hatalom.

Ármány a költeményben csak egy pillanatra tűnik fel, akkor, midőn Buda alatt lova összeroskad, s maga alá nyomván, a bőlény már-már összetapodná. — Ekkor villan keresztül Etele agyán az az undok gondolat, hogy bátyját, ki csak akadály az ő nagyratörése útjában, veszni engedje.

Ármány szörnyképében tűnik fel Etelének e gondolat; de azonnal eltűnik, mint midőn a holló a nap előtt hirtelen elvonúl. Etele behajítván Isten e gonosz ellenségébe gerelyét, az már eltűnt.

Nagyobb szerep van adva a legfelső égi hatalomnak, kit hol Hadúrnak, hol Istennek nevez a költő. — Úgy tünteti fel, mint ki a jókat megjutalmazza, a gonoszokat megbünteti, sőt az a keresztényi vonás is megvan benne, hogy az indulatán uralkodni tudót kegyeli — különben szabad akaratot engedve az embernek cselekedeteiben. — Etelét megjutalmazza, hogy a kísértésnek ellene bírt állani, midőn Budát veszni nem engedé. — A jutalom az a kard, Hadúr azon bűverejű kardja, mely által Etelét a föld urává jelöli ki. De hozzá teszi, hogy csak úgy lesz úr az egész földön, ha ez egy hibáján, heves indulatosságán, uralkodni bír. — Hadúr azt mondja, itt az idő, végzetes áalomba meríteni Etelét s őt megjutalmazni :

Itt az idő, mert lám, győztes akarattal
 Győzi magát, s harezol riadó haraggal;
 Diadalt Armányon ma is üle szépen,
 Bátyja unott élte ment hősi kezében.

Itt az idő, hogy már birodalmát bírja,
 Miképen öröktül ez meg vagy on írva
 Mély titku rovással, fent a világ-fáján:
 «Úr az egész földön, ha az egy hibáján».

A mű utolján, midőn Etele megöli bátyját, így
 szól az ének:

Ám had ura Isten jól látva egéből,
 Hunokért nagy könnyű csordula szeméből:
 Jaj! betelik, mondá, már íme betelnek —
 Népe jövődöi számlálva Etelnek.

Isten, alant földjén, ő lehetett volna;
 De nagy ily kísértés földi halandóra —
 Szólt és megnyugodott, könnyét letörölvén:
 Hogy örök-állandó amaz erős törvény.

Íme egyszersmind a kiálló szeglet kő, mely
 mutatja, hogy *Buda halála* bár befejezett elbe-
 szélés magában, a költő egy második részt is csa-
 tolhat e művéhez. Etele Hadúr kardja által a világ
 urává érzi eljegyezve magát — egy leendő epo-
 pœa hősenek van kijelölve; de meg van vetve
 alapja egyszersmind tragikumának is.

III.

Czélom e czikkeken nem a mű részletes ismertetése. A mélyebb analysis, a számos és magasbrendű szépségek kiemelése, a minden oldalról való vizsgálat nem fér ily szűk keretbe. Czélom csupán a munka nagyjából való jellemzése. A mi keveset felhoztam és idéztem is, nem azért történt, mintha azt tartanám a mű legszebb részének — mert a válogatás bajos volna — hanem csak azon czélből, hogy jellemzésemet példával illusztráljam; s midőn a világirodalom legnagyobb eposzait felhozom, nem akarom párhuzamba tenni velök. A mű olyan, hogy csak a jövő fogja kimutathatni valódi helyét az eposzirodalomban. Homer és a Nibelungenek felhozása is csak egyik-másik jellemvonás felderítéseért történik.

Az előttem fekvő műben minden szoros kapcsolatban áll, teljes összhangba olvad, s ezen általános jellemzésben főkép ezt igyekszem, legalább nagyjából, kimutatni. A korból és kor-szemléletéből indultam ki, a mennyire azt a mondák és történet engedék, s költőnk is egészen a krónikákból meríté az inspiratiót. A jellem, a színezésül szolgáló részletek, mintha közvetlenül Árpád-korbeli mondáinkból nőttek volna ki. Ma-

gok az erős szenvedélyek, melyeket költőnk fest, a kor képére látszanak teremtvé lenni.

A tárgynak pedig, melyet költőnk feldolgoz, egészen megfelel a hang és a forma. Ez az, miről jelen cikkemben szólni akarok.

Az eposzíró annál több hivatást bizonyít az eposzra, minél jobban bele találja magát azok jellemébe, érületébe és helyzetébe, kiknek cselekedeteit, viszontagságait elbeszéli, s szavaikat is, mint a drámaíró, utánozni bírja. Minél jobban láttatlanná teszi magát az író egyénisége, hogy előadásán, mint tiszta üvegen át, az előadott jellemeket és jeleneteket szemmel kísérhessük, annál magasb fogalmat ad hivatásáról. Látni való hát, mennyire különbözik tőle a lyrai költő, kinek saját egyénisége a főtárgy.

Az ódaköltő, úgy szólván maga magát játsza, míg az eposzíró tőle merőben különböző embereket utánoz; az első saját élményeit és érzéseit, az utóbbi mások élményeit és érzelmeit adja elő. Ki tévesztené össze a művészetben a zenecompositort a festővel? Ez csak azért nem történik, mivel művészetük kézzel fogható eszköze más-más, míg a költészetben csak a nyelv az eszköz. Az elbeszélés csaknem oly objectiv, mint a képirás. Azért koránt sincs kizárva az elbeszélésből az érzelem. A költő együtt érez képzelete gyermekeivel.

De minél jobban kerüli, hogy a maga személyében szóljon, annál teljesebben feledi a hallgató magát a költőt s annál nagyobb az illusio. A jó elbeszélő műben az, a mi meghat, maga az elbeszélő érzelme és hangulata ugyan, de ez mindig csak mintegy lappang az előadás szavaiban, melyek a költőtől merőben különböző tárgyról szólnak. Egy jeles ballada vagy eposz olvasásával ép annyira a költő emótióinak hatalma alatt állunk, mint egy hatalmas óda vagy szónoklat olvasásakor; pedig az emótiót egy eset elmondása, egy lelkiállapotot híven jellemző leírás idézi elő, s alig vagyunk képesek számot adni róla, mi az a látószólag teljesen objectív szavakban, a miben a hatás titka rejlik.

Alig hozhatnánk fel erre jobb és ismertebb példákat, mint ARANY eddigi balladáiból és eposzaiból. Van-e egész lyránkban meghatóbb dal, mint az egészen elbeszélői objectivitással írt *Zách Klára*, vagy valami erősebb emótiót keltő elegia, mint az, a mélyen szánakozó hangú költemény, melyben *Ágnes asszony* esete van elbeszélő énekbe foglalva? Felhozzam-e a haza pusztulásán érzett mély fájdalomtól annyira áthatott históriás éneket, *Török Bálint*-ot, vagy az oly drámailag tárgyilagos, de annyira mély érzésű balladát, *Szondi két apród-ját*?

Azonban a ballada közelebb jár a tulajdonképi

lyrai költéshez. A tárgy maga is gyakran egy-két lyrai megható mozzanat a hős történetéből, s minden elbeszélési részletezés, nagyobb fejlesztés és hosszú peripetiákon áthúzódó mese ki van zárva köréből. Külső formája is a rhythmusnak és rímnek többféle mesterfogásait engedi meg, s refrainje is, melyek oly jól illenek hozzá, mutatják, hogy inkább énekelni, mint szavalni való.

Az eposz, tárgyánál fogva, az objectivitás nagyobb mértékét engedi meg, s maga külső formája sem oly kötött. Közelebb jár a szavaláshoz, mint az énekhez, s természetében van a nyugodtság nagyobb mértéke. Mindemellett itt is van uralgó hang, mintegy resonantiája a költő érzelmeinek. A fokozat itt is nagy lehet a prózai elbeszélő styl legtökéletesebb mintaképétől, a népmesétől s arab regéktől DANTE mélyen sentimentalis styljéig. Költőnk *Toldi estéjén* az elegiai s kissé humorba átmenő hang végig vonúl az egészen, és áthatja az előadást, s a csak töredék *Daliás idők*-ben a dalnok a nemzeti nagyság és tulajdonképi lovagkor zászlaját teljes gazdagságában bontja ki rajzai által, s a hősiség férfias ép pathosát vegyíti a naiv érzületű előadásba.

Csak a fent elősoroltak is elegendők annak bizonyosságára, mily mestere költőnk annak, hogy saját emótiója által hasson a látszólag a legobjectivebb elbeszélésben. De mind balladáit, mind eposzait

együve véve, többről is meggyőződünk, hogy t. i. a hangulat oly különböző egyes elbeszélő költeményeiben, mint csak egy ugyanazon költőnél lehetséges, s nem kevesebbféle, mint a hányféle a tárgy, melyet megénekel. — Vannak nevezetes költők, pl. BYRON és HUGO VIKTOR, kik majd minden elbeszélő költeményt egy ugyanazon hangon és modorban írnak, tulajdon lyrai hangjokon. Ők valóban lyrai, és nem eposz-, annál kevésbbé drámaköltők. ARANYnak csak fent előszámlált balladáái, az elő nem számláltakkal együtt, mily sokféleséget tárnak elénk!

Mindamellett *Buda halála* a hangra és stylre nézve oly különbséget mutat eddigi műveivel, hogy a ki készen volt is rá, hogy itt újat fog venni költőnktől, kétségkívül meg lesz lepetve általa. A hang, elbeszélési modor, a jellemzés stylje más, sőt mintha nyelvet is külön készített volna a költő ez egészen különböző tárgyhoz; de mind a hang, mind az elbeszélés modora, a jellemzés stylje s a nyelv, mintha egészen a tárgy természetéből nőtt volna ki magát.

Erősebb szenvedélyeket, nagy összeütközéseket colossalisabb alakokat s történeti katastrophákat akarván előállítani, a tárgy méltóságát egyszerű külső és belső forma által adá meg. Az épület nagy idomaiban, nem díszítményekben akará ki mutatni művészetét. Az erő nyugalma ömlik el a

compositió s uralkodik a hangban. E tekintetben legjobban hasonlít irodalmunk eddigi legnagyobb époszához a ZRINYIÉHEZ, s ama nagyszerű középkori emlékhez, a *Nibelungenlied*-hez.

Továbbá az elbeszélésben semmi kitérés. Csak egy rész az, mi ilyennek nevezhető — egy regedal, mely azonban egészen odaillik a mű általános styljébe. Különben minden jelenet, mint a legjobban alkotott drámákban, a cselekvény fejlődését, a mese haladását mozdítja elő, és sietteti a kifejlést. Az indokolás erőteljes; de csupán a cselekvő egyének szavaiban és tetteiben található, a költő maga nem bocsátkozik bővebb magyarázatba, vagy ha maga beszél is, egy-két szó, egy erőteljes sor van odavetve.

Magok az egyének, csupán szavaik és tetteik által vannak jellemezve. Engedi, hogy kibeszéljék magokat, hogy cselekedjenek; de cselekvésök indokainak magyarázatására nem veszi át a szót, sőt lelki állapotuk részletes leírására sem. Ha Toldi Miklóst, úgy szólván, mozdulatról mozdulatra, minden gondolatában és érzésében nyomról-nyomra kísérhettük, hogy kalandjaira kísérvén: úgy szólván a legbizalmasabb barátunkká lett, itt egy-egy szó, egy-egy mozdulat, egy pillantás festi az őskori nagy alakok lelki állapotát, s különösen Eteléét; s az olvasóban némi tiszteletet ébreszt, hogy kevésbé van vele bizalmas lábbon,

mint a jó Toldi Miklóssal. Toldiban a kalandos romanticismus elbeszélésének folyama széles mederben, gazdagon folyt a megannyi teljes képet adó nyolczsoros strophákban, s az egy nyomon haladott elbeszélés, mintha nem hagyott volna semmit elmondatlanúl, a nélkül azonban, hogy kelleténél több lett volna mondva. *Buda halála* négysoros stropháiban is az egyes sorok vagy sorpárok néha már átmenetet képeznek egyik öröt teljes képről másra.

Ezen jellemzés nemcsak jobban beleillett a mű styljébe, hanem a korba is, melyet rajzol. A primitiv társadalmakbeli ember jellemé is egyszerűbb, s nemcsak a költői eszményítés kívánja meg, hogy csak főtulajdonaiknál fogva jellemezze a költő, hanem a kor is. A naiv forma, mint a népmesékben is, legjobban megfér az általános jellemzéssel, s az ily jellemzés legjobban beleillik a naiv korba. Mindemellett költőnk szavakban, tettekben oly határozottan különböző alakokat állít elő Eteleben és Budában, Detrében és Szömerében, Ildikóban és Gyöngyvérben, hogy semmi hasonlóság nincs közöttük. Még ott is jellemez költőnk, hol csak a legáltalánosabb ideális vonásokat várjuk, jellemez pedig oly minden követelődzés nélkül, mintha nem is volna szándékában, s oly módon, hogy a nagyolva olvasáshoz szokott ember talán észre sem veszi. Egy példát hozok fel. Az

egész hatodik ének e műben egy közbeszótt regedál, melyet a hun lantosok a mátrai vadászat alkalmával énekelnek, s szól Hunor és Magyar két testvéréről, kik mondáink szerint, egy anyának voltak fiai, s vadászaton egy szarvast vevén üzőbe, eltévelyedtek a pusztában, és sohasem látták többé szülőföldjüket. Letelepdedtek hát a pusztán, s egyiktől a *hun*, másiktól a *magyar nemzet* származott.* Nem szándékom e gyönyörű rege szakadatlan szépségét leírni.

A mit *különösen* ki akarok emelni e helyen, az mintegy mellékesnek látszik e regében. Enéhnek két fia messze üzvén a szarvast, a *Kur* vize partjára érnek. Itt Hunor így szól: «itt megháljunk». — Magyar azt mondja: «viradattal visszatérünk a csapattal». A két testvér a Donig, a Mæoti tengerig hajtja a szarvast, hol az eltűnik, s a vitézek végkép eltévedtek a pusztán. A költő így beszélgeti Magyarat és Hunort, a szép *Enéhnek* két fiát:

Szóla Magyar: hej! ki tudja
 Merre van a hazánk utja?
 Kerek az ég mindenfelé —
 Anyám, anyám, meghalsz belé!
 Szóla Hunor: itt maradjunk!
 Tanyát verjünk, *itthon vagyunk* stb.

* A mondát KÉZAI SIMON krónikája tartotta fenn.

Látni, hogy a kisebbik testvér váltig haza vágyik, s mily megindító az a sor, melyben anyja fájdalmára emlékezik, ki őket nem fogja többé látni! Ellenben a nagyobbik testvér csak arról szól, a mit tenni kell, s úgy szólván akárhol ott-hon találja magát. Meglehet, a költő a rövid jellemzésben többet akart kifejezni, mint a bátya és öcs közötti természeti különbséget: a magyar és hun közötti nemzeti különbség van megszemélyesítve; a magyarban a honvágy és hazaszeretet, a hunban a tevékenység és kalandok szomja. Ott a hazája, a hol jól találja magát és tere nyílik kalandos vállalatokra.

Azt hiszem, a mely olvasó az ily vonásokra figyelmes, több élvezetet és emótiót talál az egyszerű megszemélyesítésben, ily jellemzés mellett, mint a hosszas magyarázatban s a szónoki vagy lyrai ömlengésben. A fiúi szeretet egy sorban több erővel és természetesebben nyilatkozik, mint tán egy hosszú lyrai ömlengésben. Ily vonás sok helyt fordul elő e műben.

Buda halála mind a szenvedélyek, mind az alakok nagysága, mind az epikai styl tekintetében haladási fok irodalmunkban, s a kik tán más véleményen volnának is, annyit meg fognak adni, hogy legalább kísérlet, eposzirodalmunknak egy lépéssel tovább vitelére. — A tárgy a legnagyobb epikai tárgyak közé tartozik, a költő mindig szem

előtt tartja, hogy az epikus költő feladata: az emberi jellem és szenvedélyek hű festése és nyilatkoztatása, s az emberi cselekedetek felett uralkodó világ-rend feltüntetése egy cselekvényben. E cselekvény maga egy következetesen lelektani fejlemény elejétől végig, mint valamely jó tragœdia. Végre a jellemfestés módja és stylje a legméltóbb a tárgyhoz, s az eposzirás legnagyobb mesterei szentesítették.

Költőnk az eposzirás legnagyobb magaslatáig kívánt emelkedni, s minő eszköz által? Azon naiv hanggal, modorral és magyar nyelvvel, melyet némelyek egykor *paraszt poezis*-nak gúnyoltak! A naiv felfogás, az egyszerű gondolat és érzés, s annak egyszerű kifejezése nem csodaképen, hanem a legtermészetesebben egyezik a fenségessel, melynek egyik eleme mindig az egyszerűség.

A világirodalom minden legnagyobb eposzait összehasonlítván, kitűnik, hogy azok a legjelesebbek, melyek a népek gyermekkorában kelvén, a naiv egyszerűséget párosítják az emberi szenvedélyek legerősebb festésével, s a legfenségesebb tárgyakkal. Költőnk, a helyett, hogy VIRGILT, TASSOT vette volna mintaképül, az őskori nagy népköltők útján kívánt járni, s már korán elsajátítá a magyar népköltészet naiv szellemét. Voltak más költők is, kiket a népköltészet szelleme tett nagyokká: ilyenek BURNS RÓBERT, BÉRANGER s a mi PETŐFINK.

De mindenik csak a lyráig, legfeljebb balladáig vitte. ARANY az, ki e téren a legnagyobbat kísérli meg, habár eddigi művei is, a *Toldi*-k, bizonyítják, hogy az eposz középfajában, a romantikus eposzban, a naiv forma a művészet, mily magas fokával párosúlhat, sőt mily természetes eleme lehet a művészetnek.

ARANY *valamint a Toldi-kban, úgy Buda halálában sem azt a képtelen lehetlenséget akarja, hogy egészen helyreállítsa közép- és őskori eposzunkat.* Csak a kor és mondák szellemébe hatott, s naiv költői felfogása és epikai tárgyilagossága által a telhető legjelesb művet akará írni. Nem hiszem, hogy megköszönné, ha úgy fognák fel művét, mint valamely után-csinált régiségi tárgyat, vagy egy rongált ócska kép kijavítását.

Naiv s a legeredetibb eposzt akarta írni, azon nyelven, mely legnagyobb nyereség irodalmunkra nézve.

A «*paraszt nyelv*» oly határozott diadalokat vívott már költészetünkben, hogy csaknem mindaz, a mit PETŐFI és ARANY hódított költészetünknek — s az pedig nem csekély tartomány — ennek segédelmével történt. Maga VÖRÖSMARTY is gazdagítá nyelvét amaz örökkön buzgó eleven forrásból. — A művészet nem hogy veszített volna akár PETŐFI, akár ARANY által, sőt kétségtelenül nagyot haladott.

ARANYT nem zavarták se a visszaélések, se némelyeknek némileg indokolt elkedvetlenedése, hogy ne csak megmaradjon a maga útján, hanem teljesebben felhasználja a nép nyelvét. — Népi s olykor tájszavak fordulnak elő, s mindezekből, mind a szójárásokból, habozás nélkül és bőven merített, a hol találó képül és kifejezésül használhatta.

Felhasználta a maga czéljára az ódon magyar nyelvet is, még pedig nemcsak azért, hogy ódon színt adjon az őskori tárgyú költeménynek. — Az Árpád-korbeli magyar nyelvről, melyen tán Etele mondáit énekelték, nagyon keveset tudunk, oly keveset, mint a mythológiáról; s ha megvolna is az a nyelv, aligha fordításra nem szorúlna — legalább a nagy közönség kedvéért. ARANY a két évszázaddal ezelőtt divatozott nyelvből vett át nagyon sokat, némileg maga is ösztönszerűleg ódon szellemet sajátított el akkori írókból, s olvasói illuszióját emeli az, hogy a költő és hősei nem azt a közönségessé vált magyar nyelvet beszélik, hanem a régi kor szelleme ömlik el még a szavakon.

De meg kell jegyeznünk, hogy akár a népi, akár a régi nyelv felhasználásában, nemcsak az a czél van elérve ezen költeményben, hogy naiv és ódon színt önt el rajta.

Azt is eléri, hogy az egészen magyar törül sza-

kadt költészetnek, az eredetiségben változatosabb, hajlékonyabb nyelvet adjon, s a magyar nyelv erejének és gazdagságának egy új példáját mutassa fel.

A mi ARANYban mindjárt első felléptekor meglepett minden született és magyar nyelvű magyart, az a minden idegen zamattól egészen ment s a nyelv geniusával annyira egyező eredetiség volt, mely a született magyarral is egy még magyarabb nyelv lehetőségét látszott elhíttetni. Az, a mit «idiom»-nak neveznek, oly teljességében s oly valódiságában nem nyilatkozott volt még, mint *Toldi*-ban. Nem abban áll annak titka, hogy egy-egy oly szót vesz fel, mely különösen a magyar köznépe, hanem a kifejezés, a szóhasználat s a beszéd fordulatainak azon sajátosságában, mely hű tükre a magyar lelkületnek és észjárásnak.

Azonban már akkor költőnk nem csak az élő néptől tanulta a magyar nyelv erejét. Merített a másik, első rendű forrásból, melyet VÖRÖSMARTY is használt ragyogó és dús nyelvének gazdagítására, sőt az újító KAZINCZY is kegyelettel volt iránta. — ARANY a régi nyelvből is, mint a nép nyelvéből, a nyelv szellemét, a magyar «idiom» titkait leste el, s később balladáit, melyek terén a naiv forma által korszakot alkotott, bizonyítják, mint tudja használni is amaz ódon, erőteljes stílt.

Nem avúlt szavak fölelevenítése, hanem régi tőszyökeres magyar szóhasználat és fordulatok, költői képes értelmű kifejezések, s a verselést annyira emelő inversiók által vett fel újító és ép elemeket a magyar költészetbe. Kétségtelen, hogy KAZINCZY és VÖRÖMARTY óta a magyar nyelvnek s különösen a valódi magyar költői nyelvnek, eddigelé is ARANY tett legnagyobb szolgálatot.

S mégis, minden előbbi diadalai után, ha nem mondom is, hogy *Buda halála* korszakot alkotó mű — ezt a jövő dönti el — mindenesetre felteszi koronáját azon korszaknak, melyet PETŐFIVEL együtt maga nyitott meg. A naiv költészet itt a legmagasabb költői nemben használtatik, s nyelv tekintetében *Buda halála* magába öleli mindazt, a mi eddig e téren történt; a mi a népballadákban költői új elem volt, itt együtt, teljes mértékben fel van használva.

Mindez nem affectatióképen használtatik. A kifejezés erejét, képes értelmét, rövidségét emeli, s csak a költő gondolatának korrekt és természetes kifejezése. Művészettel van az használva s csak eszközül. Ez által nyer a nyelv oly tömötséget, erőt, mely a költő hathatós és rövid vonásokban rajzoló művészi modorához legjobban illik.

A való elhallgatása volna hát s a mű egyik nagy becsének mellőzése, ha ki nem mondanám, hogy nem ismerek művet irodalmunkban, mely a

nemzeti nyelv összes költői kincsének gazdagságából annyit bírna felmutatni, mint ez az aránylag kis könyv, s melyben a nyelv több művészi ügyességgel és avatottsággal volna felhasználva. Ezt az érdemet szükséges kiemelni, mert főleg ez az, mit csupán a hazai s csupán a jelenkori kritika tehet. Minden más részben élvezheti, értéke szerint becsülheti a külföld is e művet; elmondhatja rá, minő rangot foglal el az eposzirodalomban (mely, úgy szólván, jelen korban alig létezik a többi európai nemzeteknél); de a nyelvhez egyedül mi szólhatunk, az egyedül bennünket gyönyörködtet és gazdagít. Még saját nemzetünk későbbi generációi sem méltathatják annyira ebben a tekintetben.

A mai kor, midőn nyelvünk annyi oldalról kifejlett, alig érti, mi volt a bámulattal határos meglepő *Zalán futása* nyelvében 1825-ben, mi volt az új PETŐFInél 1844-ben, mi — még inkább — ARANY *Toldi*-jában és balladáiban. Mindez átment költészetünk vérébe, hogy ma alig találjuk újnak és meglepőnek.

Buda halála mind az eposzi felsőbb rendű művészet, mind nyelve által egészen új tünemény irodalmunkban, a mellett pedig egészen magyar, s a legeredetibb forrásokból frissíti a költői nyelvet: a nép nyelvéből s az erőteljes és egészséges magyarságú régi irodalomból.

Buda halála, mint mondám, csak első része egy Attiláról szóló következő eposznak, habár magában ép úgy megállhat, mint *Toldi* első része a többi nélkül.

Krónikáinkban az Attila-mondák, ha *Buda halálát* egyik korszakalkotó eseménynek vesszük, önkényt szakadnak három részre: az első az, melyet költőnk feldolgozott; a második Etele haláláig terjedne; a harmadik Csaba királyfi bujdosása lenne, s általa a kapcsolat Árpáddal és a magyar nemzettel. Nem vagyok beavatva a költő szándékaiba; de úgy hiszem, hogy, habár a történet nem ismeri el ténynek az Attila és Árpád közötti egyenes családfát, fel van jogosítva rá a magyar nemzeti mondák által, s ekkor a hun és magyar, kik *Buda halálá*-ban is csak elvált testvértörzsek, új rokonságba hozhatók.

Maga költőnk folytatást ígér előszavában, sőt dalában is. Az utolsó, a tizenkettedik éneket, e rövid bevezetés nyitja meg:

Már fészke fölött leng énekem ezuttal,
Buda forgó napja száll meredek ruddal,
Este van, este van . . . késő a madárnak:
Nem látjátok-e már, hogy nőnek az árnyak?

Buda körül bús éj tornyosodik össze,
Hancum a sors utján csak pihenő lesz e:

*Uj dalok, uj dolgok tolmácsai jönnek,
Ha Isten erőt ad szegény éneklőnek.*

Nemcsak a derék éneklő, hanem költői irodalmunk érdekében is óhajtjuk neki az erőt és kedvet, még minél számosabb mű befejezhetésére.

PETŐFI SÁNDOR.

PETŐFI ÚJABB KÖLTEMÉNYEI

1847—1849.*

1858.

I

PETŐFI lyrájának legszebb tulajdonsága az *őszinteség és egyszerűség*. Sohasem öltözteti piperébe gondolatját, czélja csak a megtestesítés, s ezért a legegyszerűbb szavakat választja hozzá. Átadván magát valamely gondolatnak és érzelemnek, nem törekszik egyébre, mint hogy híven közölje másokkal, úgy a mint lelkében él; minden díszelgése az egyszerűség s egész virtuozitása az őszinteség. Verseiben a kifejezés hangja együtt emelkedik, együtt száll magával a gondolattal és érzéssel. Vannak versei közt *annál fogva* hibás művek, mivel az eszme közönséges, mindennapi, prózai, de a nyelv és hang megfelelő.

* Pest, Emich Gusztáv sajátja. 1858. Két kötet.

Senki sem ismerte jobban a magyar nép *élő* nyelvét, mint ő; de alig van példa rá, hogy ezen előnyét fitogtassa a népies kifejezések hajhászataival, mint utánzóinak egész egy írói generációjában 1850 óta tapasztaltuk. Keresetlenül látszik tollára jönni a szó; de a mit mondani akar, az meg van mondva úgy, hogy jobban nem lehet: a többi már fölösleges czifraság, a kevesebb pongyolaság volna. Még drámáiban is, melyekben azt mutatja meg, mint *nem kell* drámát írni, s valódi szörnyszülöttek, de a mi keveset beszélnek, a motivumokra és szándékaikra nézve igen szófukar személyek, azt a keveset oly magyarán mondják meg, a mint egy magyar drámaíró sem tudta. Épen a virtuoz költőn eshetik meg, hogy olykor a szavak és szófordulatok keresettségével lepnek meg, sőt gyönyörködtetnek is, kapcsolatban a zseniális rímjátékokkal. PETŐFINÉL a gondolat merészsége mellett szó és rím szerény egyszerűségű, s soha sem tűnik föl mesterkéltnek és keresttnek. Nem *virtuoz* — ő naiv költő.

A styl ez őszintesége és egyszerűsége emeli őt magasabbra sok virtuoz lyrikusnál. De épen azon oldalon, a melyről az írók és művészek legkitűnőbbek, szoktak egyszersmind hibába esni, túlmenvén az illő határon. PETŐFINÉL is a keresetlenség mindennapiassá lesz olykor. Valamint tárgyát, úgy szavait sem válogatja meg. A KAZINCZY kora óta

divatozott nagyobb csin és műgond ellenében nem esoda, ha sok kortársa hanyatlást látott. Az, hogy a szót egyszerűen a gondolat jelének veszi, elszoktatta némileg a kifejezések megválasztásától és bírálásától. A magyar igék olykori helytelen hajlítását nem is említve, a rossz magyarsággal írók műveiből néha idegen, nem magyar kifejezéseket vesz át, minő: gyümölcsöt *hozni* (e helyett *teremni*), vagy a régi *érzelemnél lenni* (értsd úgy érezni, mint régen), melyek idegen eredetét fölösleges bizonyítanom. Mesterkéletlen rímelése nem egyszer oly merész, hogy szabálytalanságot vethetnek szemére.

Szótára távolról sem oly gazdag, mint ARANY JÁNOSÉ, akár szavakban, akár eredeti fordulatokban. PETŐFI csak kora népnyelvét s annak sem sok dialectusát használja, s csak igen kevés nyoma vehető észre, hogy régi nyelvemlékeink szókincsét méltatná, mely ARANY részére oly gazdag bányája volt.

De meg kell adni azt, hogy PETŐFI a földolgozott tárgyaknál s lyrája jelleménél fogva nem érezte ennek szükségét. Szerette a lehető legegyszerűbb hangszereket.

Elődei s kortársai szép, de üres phrasisai, nagy bombasztjai nem tántorították utánzásra.

Azoknál olykor az allegoriák alatt gyakran elmosódott, testetlen volt a gondolat. A kor meg-

bámulta a «bús feledékenység koszorútlan alakja» lebegését, vagy az ily phrasist: «Gyászos enyészet volt vállára kerítve palástul». PETŐFINÉL, daczos ellentétben ezen divattal, ha a nyelv csengő-pengő zenéjére keveset adott, szavainak teste van.

Megtörténik, hogy egy-egy bizarr ötletet, egy-egy mértéken túl nagyított képet árul költészet gyanánt; de igen ritka eset, hogy szavakkal takargassa a gondolat ürességét, vagy a szóhalmaz köde csaknem ürességgé párologjon el.

Nem dagály, hanem a megtestesítő képzeletnek képtelenül bizarr elcsapongása, midőn PETŐRI a napról írja, hogy az semmi egyéb, mint egy nagy szappanbuborék.

Valami óriás fiu
Kifujja reggel keleten,
Szétpattan este nyugaton —
És ez mindennap így megyen.

A gondolatnak teste van, a kép határozott; csak hogy az egész az értelem korlátaiból kiszabadult képzeletnek gyermekjátéka. A styl ezen határozottsága és világossága legnagyobb tévedései közt is ritkán hagyja el. A gondolathoz s képzeletéhez való hűség nem engedi homályba tévedni. Nem értette a művészet azon fogását sem, hogy némely dolgot ügyesen elleplezzen. Se homálylyal, se dagályossággal nem vádolhatjuk; de igen azzal, hogy néha szörnyetegeket állít elénk s hogy képei

néha nem válnak becsületére ízlésének. Ilyen, hogy többet ne említsek, egyik hasonlata, az akasztott ember, a mi elég gyakran fordul elő arra, hogy kedvencz hasonlatának nevezhessük. Aligha nem HUGO VICTOR némely ocsmányságai buzdították effélékre.

Érzelmeire nézve sem mondhatjuk el egész igazsággal, hogy soha túlzó nem volt; hogy némely képzelt betegséget valódi betegségnek ne vett volna; vagy hogy életbeli komédiási hajlamai néha a tollát az affectatio terére ne csúszatták volna át. Van példa ezekre költeményei között; de mentes azon sentimentalismustól, mely annyira megszokta a nyögdécselést, hogy a kifejezés által akarja elhitetni a nem létező fájdalom nagyságát. Kivételesen erre is van példa, mint az *Etelka sírján* című gyűjteményben. De nem is ezek által szerzett nagy népszerűséget s nem ezek jellemzik őt, mint költőt. A mi hiba van költeményeiben, többnyire a tárgyban, azaz magában a gondolatban van, mely olykor nagyon csekély, olykor a képtelenségig bizarr, s néha igen prózai arra, hogy költői legyen. A megfelelő előállítást nem téveszti el.

Írói jellemének ez egyenessége s mondatnók naivsága meglepő volt azon korban, midőn föllépett. VÖRÖSMARTY *utódainak* dagályával, szónoki felfújtságával, s az akkori lyra egy részének németes érzélgésével kiáltó ellentét volt a PETŐFI egyszerű, pathosztól és beteges sentimentalismustól

ment, férfias őszintesége. Ezen egészséges költői styl — a gondolat túlesapongásait nem véve styl-nek — jótékony, erősítő hatással van a lélekre s a különben vele nem mindenben egyetértő jó ízlésre is. Még túlzásai is, melyeket kezdetben méltán támadtak meg, a közönség előtt nem voltak elidegenítők. Az új költőt csak annál daczosabb ellentétben tüntették föl az említett költőkkel, kik már semmi újat sem tudtak mondani a szépirodalmi lapok olvasóinak.

Még nagyobb ellentét volt az egykorú szépirodalommal szemben költészetének azon jellemvonása, melyet *valóságnak, élethűségnek* mondhatunk. Ritkán énekel ő meg valamely érzelmet *elvontságában*: többnyire egész egyéniségével, életviszonyaival együtt, szerepel dalaiban; oly tulajdon, mely az újabbkori lyrai költők nagy részétől jellemzően megkülönbözteti őt.

KISFALUDY SÁNDOR kétségtelenül szép érzelmekben gazdag és eleven képzeletű dalnok; ő is száz alakba tudja öltöztetni szerelmét; de a ki főkép a *Kesergő szerelem* című gyűjteményét olvassa, tudni fogja, mit tesz valamely érzelmet *elvont* (abstract) *modorban* énekelni meg. KISFALUDY pedig még kevésbé elvont, mint PETRARCA sok más utóda. Találhatni *Himfiben* — habár vannak kivételek — számos dalt, melyeket csaknem minden szerelmes elénekelhet saját állapotára; s akár fiú,

akár leány legyen, elküldhet karácsonyi, pünkösdi vagy névnapi üdvözetül kedvesének. PETŐFI dalai jobb részének meg van kelti ideje, alkalomszerűsége, olykor helyi színezete, valamint bizonyos meghatározott adrese is, úgy hogy igen sok szép dala csak hozzá s körülményeihez illik, más ritkán mondhatná vagy dalolhatná el. KISFALUDY ki-tünő a természetből vett mesterkéetlen hasonlatokban, s egyszerű képein mindig szín és némi melegség ömlik el; de versének vagy végén vagy elején vagy egészben ott látjuk a magányba vonúlt elméledőt, a ki nem kedvesével enyeleg, nem jelenlétében szól hozzá, hanem mintegy saját érzésének képekbe öltöztetésével akarja elűzni búját, vagy élvezni örömét. Kétségtelenül szép és egyszerűen bájos az ily dal:

A virágok seregében
 A rózsa legékesebb,
 A csillagok seregében
 A nap legfelségesebb.
 Ilyen rózsa a szerelem
 Az életnek kertjében,
 Ilyen nap, ily fejedelem
 Az örömnök egében.
 Boldog kinek e nap fénylik,
 Kinek ez a rózsa nyílik:
 E nélkül a kert csak gaz,
 Ama nélkül nincs tavasz.

Nem akarok levonni semmit az ily költés érdemeiből; de mennyire más a PETŐFI költési módja,

midőn nejével a kandalló mellett ülve a zordon őszi estén eszébe jut, mint bujdoklott egykor hajlék nélkül ily időben. Egy másik szerelmes költeményében *Azokon a szép kék hegyeken túl* kedvesének igéri :

Oda viszlek szép Erdélyországba
Láposvölgyi regényes magányba.

Az ottani magány leírása után, melyhez oly kitűnően ért, így végzi be versét :

Ott gyakorlom én be ezt a régen
Óhajtott szót: kedves feleségem.

Az életviszonyoknak, saját sorsának, a körülményeknek ez alkalomszerű és helyes fölhozása nagy elevenséget, olykor rendkívüli változatosságot ad dalainak, néha minden sorral más-más képet állít elénk. Néha az élet- és lélekállapotokat jelző képek oly változatosak, hogy csak a képzelem és kedély logikáját látjuk azokban. Ilyen például egyik, még az elvontabbak közé tartozó dala: *Édes öröm ittalak már*, melyben előszámlálván, hogy mind az öröm, mind a bú pohara összetörött — imígy folytatja :

Fényes nap a szív öröme
Sötét felhő takarja be.
Sötét felhő a szív búja,
Szellő jön és odább fújja.

Olyan vagyok mint az árnyék,
 Mintha temetőben járnék.
 Elmult idő, elmult idő,
 Te vagy, te vagy a temető stb.

Csaknem a hány sor, annyi változás. — De többnyire határozottabban s az élet több részletével hozza költeményeibe viszonyait a múltban és a jelenben. Így a *Te az enyim, én a tied* című költeményében. Csak két versszakot idézek belőle, melyben egyik legfeltűnőbb átmenetét találjuk:

Ha Juliskám eszembe jut, Sötétben is látok,
 Fényes szeme, fényes lelke Hint reám világot;
 Ha előttem e két fáklya, Belátok a menyországba.

Tudod-e még, édes anyám, Mikor gyermek voltam?
 Kinn az utcán házunk előtt Játszottam a porban.
 Már ott a járt a fejembe: Ha belőlem király lenne! stb.

Egy másik szerelmi dalában mennyi változottság csak ez egy versszakban:

Nem vagyok az, a ki voltam, A ki annyit szomorkodtam.
 Csillagos ég az életem; Ezt is neked köszönhetem.

Az életviszonyok, a körülmények és természeti képek e futó változásai igen nagy természetes kedvességet adnak dalainak; de a főkülönbség az

ő költése is az elvontabb költés között még nem ebben van. Költeményeinek valósága, élethűsége még messzebb megy. Tisztán lyrai dalai közül azokat válogatván ki, melyekben geniusa leginkább kitűnik, úgy találjuk, hogy nemcsak életviszonyát állítja elénk, hanem hogy drámai személyként nem is annyira elbeszéli jelen állapotját, mint inkább eljátszsa előttünk. Jelenetet látunk, mintegy párbeszédet hallunk, mely az őt illető résznek elmondásából áll. Nem egészen páros jelenet-e az, melyet e szavakkal szemünk elé állít?

Szerettelek lánykorodban,
Szeretlek most százszor jobban,
Nem százszor, de ezerszerte,
Ha meg nem baragszol érte.

Némely oly dala is, melyben csak elbeszélni látszik saját érzelmeit, oly elevenen mutatja föl őt magát egész életnagyságban, hogy magánbeszéd ugyan verse, de drámai magánbeszéd.

Ilyen például, hogy fényes példát hozzak föl régiebb költeményeiből *A szerelem, a szerelem* című népdala, melyből csak az utolsó versszakot idézem :

Édes apám, édes anyám,
Ne bizzatok most semmit rám.
Nézzétek el ha hibázok —
Tudom is én, mit csinálók!

A lelkiállapot főleg az utolsó sorban oly közvetlenséggel, oly plasticitással van mintegy moz-

dulatokban szem elé állítva, hogy méltán bemutatathatjuk a drámaiság példájaként.

Ily drámai magánbeszéd foly le *Megbántott a rózsám* ... című versében :

Megbántott a rózsám nagyon,
Haragudtam érte nagyon,
Haragudtam buslakodtam,
Mint az effélékéért szoktam.

Elbeszélésnek, önállapota leírásának látszik főleg a három első sor; de a ki mondja, egészen előttünk áll, s épen az teszi meg hatását, a minő férfias naivsággal mondja el. Az utolsó sorban, mely úgyszólván az egésznek savát adja meg, magát állítja elénk a költő, s nem az eset maga, hanem az ember indítja önkénytelen mosolyra. A költemény végén még feltünőbb ezen drámai közvetlenség, ezen naivság. Miután elmondja, hogy addig tartott a haragja, míg megcsókolta galambja, így zárja be :

Édes hegyes tör a szava
S édes balzsam az ajaka.
Ilyen ez a leányféle!
Mit tegyen az ember véle!

Kétségkívül senkit sem az érdekel, hogy milyen az a leányféle, hanem azon férfi, ki ily kedélyes a két utolsó sorban, mely nagy hatást fogna tenni egy drámai szereplő szájában.

A legtöbb lyrai költő elvonúltságban s elmélkedve írja körül érzelmeit. — Vagy a jelenből, vagy a múltból elmondja a szenvedés minő körjeleit vette észre magán, hogy érzett, hogy sírt, hogy volt szerelmes — szóval elbeszéli bűját-baját, mint a ki egy kiállott betegség szenvedéseivel kérkedik, vagy ha a jelenről szól is, olyan mint a ki a szenvedéseket elsorolja, elpanaszolja, a mi nem csak, hogy férfiatlanabb, hanem kevésbé ellihető is. Hogy PETŐFI mennyire nem született ez elpanaszlásra, hanem csaknem minden érzelmét mennyire szereti mintegy szemünk elé állított jeleneté s lefolyó cselekvénynyé alakítani át, melyekben ő a főszemély, azon dalai mutatják, melyek legkitünőbbek. Tehetsége az ily előállításban éri el tetőpontját; s nem igen tévednénk, ha bátran e tárgyilagosság kisebb-nagyobb mértéke szerint mondanók ki, melyik tisztán lyrai költeménye gyengébb, melyik kitünő s egészen eredeti. Végig forgatván minden költeményét, úgy fogjuk találni, hogy legnagyobb számmal vannak az ily dalok régibb költeményeinek első kötetében. Az életviszonyok, életének számos, mondhatni drámai momentuma ott van leggyakrabban élénk állítva, s ezért az a kötet sokkal változatosabb, elevenebb színezetű, mint a későbbi három. Legkevesebb van oly dal régibb költeményeinek második kötetében. De ott is a kötet elején (mintegy a 8-ik laptól az 50-ikig)

azon dalok, melyek eredetileg *Cyprus lombok Etelka sírjáról* cím alatt jelentek meg, mutatják a költő szóban forgó hajlamát. Mi adhatna a költőnek több alkalmat arra, hogy önmagába mélyedjen, s elvontan énekelje meg bánatát, mint egy oly kedves halott siratása, a kit alig ismert volt? De a költőnek tárgyilagosságra hajlandó képzelete itt is föltámasztja kedvesét; látja a halottat éber álmában, sírjára, koporsójára borúl stb. — Az új két kötetben is kevés az oly dal, melyben e hajlama kisebb-nagyobb mértékben ki ne tűnnék. — Nem is említve azon dalát, melyben fölszólítja nejét, hogy játsszák el közösen azon jelenetet, midőn először szerelmet vallott volt. Egész jelenetté van téve az *Ide kis lány* című vers vége s a *Már galambom* kezdeti.

Idézzük-e ezen versét *A mióta én megházasodtam*, melyben más élő személy hiányában az Örömet, Gondot, Fájdalmat megtestesítvén, fejlődmi széke elébe idézi; s azokhoz tart rendre beszédet.

Ezen tulajdona: érzelmeinek az életviszonyoktól, saját egész sorsától való el nem választása, és azon hajlam, hogy érzelmeit mintegy önmaga által vitt cselekvényben szereti megtestesíteni, egyszerűsmind kiválóan jellemző tulajdona a magyar népdaloknak is. — Ezek közül is az írottat ennél fogva különböztetjük meg a nép ajkán keletkezett daltól.

A PETŐFI kora előtti népdal-imitatiók azzal árulják el többnyire származásukat, hogy a drámaiság helyett elbeszélők. Későbbi keltű és elterjedt népdal volt a *Hortobágyi pusztán fuj a szél* — csak elbeszélő modora által elárulná, hogy diák ember gyártotta, ha nem volna is a végén egy rettenetes hiba a caesurában:

«Szomjas és szerelmes | két gonosz,
Magában is minde | -nike rosz».

Nike rosz, nike rosz — ez ismétlődik!

Gyermekkoromban ezen kiállhatlan melodia az ajtó nyikorgását juttatta eszembe, s fogadni mertem volna, hogy a «nike rosz» görögül van. De ezen hiba nélkül és az előbb említett jellemvonás elárulná, hogy a dalnak szerzője nem a nép.

Szintén nadrágos ember s hír szerint Bernát Gázi szerezte az elterjedt népdalt: *Az alföldön halászlegény vagyok én*, Tisza partján kis kunyhóban lakom én. Egy cseppet sem drámai, hogy valaki magamagát írja le. — A vers további része már drámai s a magyar népdal szellemében. Reflectáló vagy elemző modorban nem tud énekelni a nép. Erdélyi népdalgyűjteményében kétségkívül a legkitünőbbek közé tartozik az I-ső kötet 11. számú szerelmi dala:

A merre én járok Még a fák is sírnak,
Gyenge ágaikról Levelek hullanak.
Hulljatok levelek, Rejtsetek el engem,
Mert az én galambom Sírva keres engem stb.

Vagy a 18-dik számú, melyben a versszak első sora ismételtetik.

Látod rózsám, hogy nyergelek, jaj!
 Még sem hiszed, hogy elmegyek, jaj, jaj, jaj!
 Nézz utánam keservesen, jaj!
 Látsz e többé vagy sohasem, jaj, jaj, jaj!

Én azt hiszem, bármily szép, s bármennyire egy jelenetet festő is CSOKONAI ismert dala *Este jött a parancsolat*, a nép embere nem úgy költötte volna, mint elmúlt dolgot s különösen nem mondaná:

Sírva mentem kvártélyáig
 S onnan a kertek aljáig,
 Indult nyelvem bús nótára,
 Árva gerlicze módjára.

Mily szép, a szerelem gyöngédségét s a fájdalom szórakozottságát festő eme két sor:

Tíz rózsát hinték lovára,
 Száz annyi csókot magára.

De a magyar nép jelennek szokta festeni az ily cselekvényt, minden szemünk láttára történik, és nem igen beszéli el maga a dalos mik voltak fájdalomnak nyilatkozványai. Ez már némileg reflexio, melyre a népköltészet nem jutott el. Reflexiói is, mikor előfordúlnak, drámaiak, s *jelen lelki* állapotának egyszerű kifejezései, mint:

Jobb lett volna nékem
 Világra se lennem,
 Mintsem ily kínokat
 Kelletik szenvednem.

De e reflexió is csak előzménye a mindjárt rá
 következő *életbeli* állapotnak :

Elmehetek már én
 Alá s fel az utczán,
 Nem mondják már nékem :
 Gyere be violám !

Ámbár PETŐFI azon néhány dala, melyből
 töredékeket adtam, vagy a melyeket csak érintet-
 tem, eléggé bizonyítják geniusa hajlamát: mert
 valóban azok nemcsak hogy legdrámáiabbak s
 így népköltészetünk szellemével legjobban meg-
 egyeznek, hanem egyszersmind legsikerültebbek-
 nek, a képzetet leginkább elbájolóknak és
 megragadóknak tartom: — mindamellett szüksé-
 gesnek látom talán legszebb dalát mutatni be,
 mely irodalmunk egyik valódi gyöngyszeme.
 A *Szülőföldemen* című dalt értem. A gyermekkori
 emlékek kétségkívül szép alkalmat adhatnának
 költőnknek, hogy contemplációkba mélyedjen az
 emberi élet fölött. Megénekelhetné vágyait és saj-
 nálatát, hogy nem gyermek többé. Panaszt emel-
 hetne a sors ellen. Ellentétbe állíthatná a gyer-
 meki elfogulatlan tisztaságot az életbeli felnőtt
 emberek romlottságával — mint BYRON tevő, mi-

dőn egy hosszú költeményben gyermekkori emlékeit énekli meg. PETŐFI még azt sem teszi, a mit BYRON említett költeményének tisztán festő és jellemző részében, hogy elbeszélő formában mondja el a maga és társai kalandjait. PETŐFI egészen jelenné teszi gyermekkorát. A költemény elején a reflexiók csak annyira terjednek: húsz éve annak, hogy a helyet elhagyta: az idő hogy lejár! Folyvást fülébe cseng a dal: «Cserebogár, sárga cserebogár», melylyel a dajka altatta őt s ezen altatódal zár be minden versszakot. Csakhamar beleolvad egészen a múlt jeleneteibe. Előhívja a régi játszótársakat, maga mellé ülteti őket, hogy elfelejtse a húsz évet, mely őket elválasztja. Gondolata méhként jár be minden zugot a dajka édes dalának folytonos kíséretében. Most már egészen gyermekké lesz:

Gyermek vagyok, gyermek lettem újra,
 Lovagolok fűzfasípot fújva,
 Lovagolok szilaj nádparipán
 Váluhoz mék, lovam inni kíván,
 Megitattam, gyi lovam, gyi Betyár! . . .
 «Cserebogár, sárga cserebogár!»

Megkondul az esteli harangszó,
 Kifáradt már a lovas és a ló,
 Hazamegyek, ölébe vesz dajkám,
 Az altató nóta hangzik ajkán,
 Hallgatom, s fél álomban vagyok már . . .
 «Cserebogár, sárga cserebogár!»

Bármily könnyűnek lássék oly képet rajzolni, mint a fentebbi, mely felületesnek s az érezni nem tudók előtt csupa gyermekjátéknak tetszik, e dal mesteri kezet, vagy inkább művészien alkotó képzeletet árul el. Minden kép holt és nem tesz hatást a lélekre, ha a művész lelke hangulatát nem képviseli. Bármennyire gyermekké lesz PETŐFI e dalban, nemcsak a gyermeket látjuk, hanem mindenütt érezzük azon hangulatot, melyben lelke van. Sőt tán igazabbat szólunk, ha azt mondjuk, hogy az elénk festett kép csak csendes lelki hangulata, az érzésteli elmerengés utánzása, mint ha megfordítva mondjuk, hogy a képen érzelme ömlik el.

A költő azon csaknem elszenderítő lelki állapotot festi, mely a múltakon merengést jellemzi. Maga a refrain a dajkadal felejthetlen édességével van tele. A kép befejezése, a mű végén tökéletesen összeesik, egygyé válik a merengő hangulat álomba merültével: «Hallgatom s fél álomban vagyok már . . .». Szerencésebb compositiót alig lehet képzelni, mivel a dal nem csak kifejezi a lelki állapotot, hanem maga a kép épen ott végződik, a hol a hangulat is elérte a netovábbját. Így tudta ő a lélek legfinomabb hangulatát jelenetté, cselekvénynyé változtatni át.

A mint ezekből látjuk, PETŐFI a magyar népköltészetnek nemesak tárgyait, nemesak szavait és

szabadabb rimeit, hanem a belső formát, mintegy a nép eszejárását is magáévá tette. Sőt a versformákban egész egy új világot nyitott meg. Oly kifogyhatlan ezekben, mint maga a népköltészet. A minták alapjokban megvoltak a népnél, de ő azok szellemében föltaláló is volt.

Ezenkívül lelkesült idegen mintákon is.

Elődei a jelen század első két tizedében a latin óda és az olasz sonett formáit utánozták. A következő húsz évben lyránk formára és hangulatra a sentimentalis német költészet hatása alatt volt. PETŐFI a magyaron kívül a francia irodalom felé fordult. Meg kell adni azonban, hogy természetes esze és költői ösztöne rá vezette a lehető legkitünőbb mintára. Korán, irodalmi pályája kezdetén rátalált a francziák újkori legkitünőbb költőjére s talán minden kor és nemzet egyik legnagyobb lyrikusára, BERANGERRA, kitől egy-két darabot magyarra is fordított. Kétségkívül tőle tanulta el s a népi irodalmunkban nem szokásos formát ő honosította meg — értem a *refrain*t. Az 1842—43-ban feltűnt s még aránylag keveset produkált költő 1844-ben, midőn teljes vitorlával diadalmasan tart a halhatlanság ezéjja felé, már több refraines verssel lép föl: *Gazdálkodási nézeteim*, *Búcsú a színészettől*, *Boldog pestiek*, *Sorány ősz* és több más. PETŐFI kedvenc formájának nevezhetjük, miután későbbi legsikerültebb művei közül nem

egy van ily keretbe foglalva, minők az épen imént bemutatott *Szülőföldemen* és *Dalaim* című remekek.

Egészen PETŐFI geniusához valónak tarthatjuk ezt a formát. Mentül szabadabban csapongott lángképzelete, annál szükségesebbnek érezhette, hogy a strophák végsorainak ismétlése adja meg a dalnak az egységet. És viszont, ő nem lehetett kitéve azon veszélynek, melybe szerényebb képzeletű költő eshetik a refrain használása mellett, az egyhangúság veszélyének. Néha minden stropha hangja változik, s a refrain más-más hangnembe megy át, mintegy folytonosan halad: a *Dalaimban* a legszelidebb hangtól a mennydörgésig, a *Szülőföldemben* a lehelletszerű elhalásig. S mindkettőben az ismétlés oly lényegesen hozzátartozik magához a tárgyhoz, hogy ha elvéve képzeljük, értelme sincs a versnek, összeomlik az egész compositió.

Ha BERANGERTől vette is a példát, az alkalmazás egészen PETŐFIÉ.

A versformák valódi mestere ő, annál nagyobb, mentül kevésbé látszik meg művén e részben is a keresettség. Valamint szavai, rímei és rhythmusa egészen a tárgyhoz van alkalmazva. Még különben gyenge művei is tanúskodnak erről.

II.

Valamint előbb a formára, úgy most a tartalomra nézve, először is sikerült költeményeinek egynehányában akarom kimutatni geniusa hajlamát.

PETŐFI, a szenvedélyes, haragos PETŐFI, a minőnek sokszor hetvenkedve mutatja magát, tulajdonkép az enyelgés, a szelidebb humor és a legtökéletesebb lelki nyugalom és csend valódi költője, nem pedig a nagy szenvedélyeké. Mindazon nyers s ellenszenves jellemvonás, mely alatt számos olvasó emlékezetében élt, meg van a mi jeles költőnk egyéniségében; de költészete épen az ellenkező jellemvonásokban szokott tündökleni, melyek szintén egyéniek és sajátjai. Mindenki van ellentétes tulajdonok; de PETŐFINél feltünőbbek, mint fiatalságánál, mind határt nem ismerő őszinteségénél fogva.

Ha rendre veszi az olvasó mind azon költeményt, melyre a fentebbiekben mint más tekintetben is jelesekre utaltam, úgy fogja találni, hogy a költő egész eredetiségét, s legszebb tulajdonait megörökítő művei, a kedélyes, enyelgő vagy szeliden elmerengő, nyugodtan szemlélő lelki állapot szülöttei. Kedélyesség és igen csekély keserűséggel vegyült humor jellemzi még azon szi-

lajoknak tetsző dalait is, melyek régibb költeményei első kötetében mint borozót, vagy az élet nyomorát többnyire kinevető embert állítják elénk, habár se kifejezései, se képei nem oly válogatottak, hogy a tisztultabb ízlés példányaiként volnának felmutathatók. Enyelgése és humora nyers, de humor marad és enyelgés. Egyik költeményében a borozó «fejek beverésével» fenyegetőzik, hogy mindjárt e fordulatot adhassa haragjának «De te, kis lyány, mit huzódol előlem?» . . . E drámai átmenet azonnal kedvességet derít a kellemetlen durvaságra.

Az ilyféle szilajabb tréfának sokkal kevesebb példáját találok *Újabb költeményeiben*. Lelke komolyabbá lett s kedélye, a hol csak kedélye szól, tisztultabbnak látszik. Azon nyugalom, azon tökéletes lelki csend festéséről pedig, a melynek a költészetben alig találhatni szebb példáját, mint a már idézett *Szülőföldemen* című vers, jóval több műve beszél az új két kötetben. Ide tartoznak leíró költeményei csaknem mind, melyek rövid ismertetését e czélra tartottam fenn.

Először is két őszi dalát hozom föl a II-dik kötetből. Egyik *Ősz elején*. A lendületes vers e teljes elmerengésen végződik :

Órahosszat elmerengek
És ha egy elejtett tárgy

Vagy harang, a mely megkondul
Fölriasztott álmainbul:
Elmém, nem tudom hol járt.

Ennél sokkal szebb a másik, a már említett
Itt van az ősz itt van újra. . . Aludjál hát szép
természet, úgymond:

Én ujjam hegyével halkán Lantomat megpendítem,
Altató dalod gyanánt zeng Méla, csendes énekem.

Kedvesem te ülj le mellém, Ülj itt addig szótlantul,
Míg dalom, mint tó fölött a Suttogó szél elvonul.

Ha megcsókolsz, ajkaimra Ajkadat szép lassan tedd,
Föl ne keltsük álmából a Szendergő természetet.

Sajnálom, hogy helykimélésből ide nem írhatom az egész dalt, mely jellemzetessége mellett és a színezet finomságánál fogva a legkedvesebb s finomabb rajzai közé tartozik: különben is az idézett töredék csak a merengő, csendes és szenvedélytelen hangulatért van fölhozva. Részletesebb festései hasonló nyugalmas lelki állapot tükröi, mint a csendes folyam, mely híven verve vissza egész tisztaságban a tárgyakat, zavartalan méltósággal halad tovább.

A *Téli esték* című leíró költemény egyik leg-sikerültebb mű e kötetekben. Mit idézzek belőle, mit hagyjak el? Minden részletben tükröződik az egész, de — épen ezért nem állhatom meg, hogy,

habár csak egy töredékben is, ne mutassam az egésznek hangját, modorát és művészetét. Azon versszakot választom ki, a mely mintegy egygyé olvasztja a családiasság, a házi béke és nyugalom minden addigi képeit egy lágy harmóniába. Miután a költő leírta, mondhatni egyenként a családot, a meghitt bizalmasság és mesterkéletlen szivesség ugyanazon hangján, mely a vendégszerető és a családiasság szent tiszteletét képviselő házi gazdáé, a két utolsó versben már mintegy azt ábrázolja a mű, hogy a falusi téli est az udvaron és utezán is oly békés, oly bizalmas, mint benn a szobában. Az utolsóelőtti versszakot idézem :

Holnap kenyérsütés napja lesz, szítál a
 Szolgáló s dalolgat, behallik nótája.
 Csikorog a kútgém ott kinn az udvaron,
 Lovait itatj' a kocsis éjtszakára.
 Huzzák a cigányok valamely víg toron,
 Távokról hangzik a bőgő mormogása.
 S e különféle zaj ott benn a szobába,
 Összefoly egy csendes lágy harmóniába.

A költő a mi künn történik, nagy művészi tapintattal, a nélkül írja le, hogy eltávoznék a csendes tűzhelytől. A külsőt is mind csak a belső harmonia emelésére érinti — csak egy-egy hangot véve föl a külső jelenetekből a lágy harmóniához.

Félig tájfestés, félig genrekép a *Kutya*

kaparó, de mind a táj, mind magok az emberi alakok s a lak belseje csak azt mondja :

Kivül-belül szomorú csárda ez
A kutyakaparó !

Az egész költemény az elhagyatottság mélabús s egyszersmind humoros képe. A pusztulás, hanyagság, s egyhangúság sőt a megtestesült unalom tán soha sem volt elevenebb és érdekesebb képben állítva elénk. A kép nagyon szomorú és igen prózai volna, ha humor nem vegyülne az egészbe. A mint a tárgyak mintegy megszólalnak s a mint a csaplár és csaplárné beszél, épen a naivságban van bizonyos komikum :

Fejét egyik vállára bocsátá
A pufók kemenceze,
Redők gyanánt tisztos agg homloka
Meg van repedezve.

A csaplárnét vad őszinteséggel szólaltatja meg :

Ő sem igen beszél, s ha szól, száját
Szidalomra nyitja,
Hogy a vármegye a betyárokat
Már mind kipusztítja.

Ebben áll a csaplárné nagy fájdalma ! A költő az egész műben egy megjegyzést sem tesz. Rajzol és nem elnélkedik. A környezet leírása erőteljes,

merész és az egészszel a legösszhangzóbb. E némaságba, csak meghalni jár a harangszó, csak eltévedt madár vetődik ide, s az sem állapodik meg, hanem tovább repül. A gyalog-bodza *kedvetlenül* termi itt gyümölcsét; a nap nem süt itt úgy mint máshol, mintha szánakozva tekintene az árva csárdára. A kutya ott hever, nem árt, nem is használ. Minden, a mit látunk, árva, szomorú, hiábanvaló. Fölteszi az egész költemény koronáját az utolsó versszak, mely az elhagyatottság, hiábanvalóság festésében és a humorban tetőpontot ér. A csárdától nem messze egy kopár dombon régi kőszent áll:

Ennek is valaki egy kopott tarisznyát
 Akasztott nyakába,
 Mintha mondta volna: menj Isten hírével,
 Mit állsz itt hiába!

A mily szomorú és különös e táj, ép oly méla és humoros a hangulat, s a hangulathoz rendkívül jól illik az a sajátságos, csupán e célra föltaalált versmérték, mely lassúságában neki-neki iramodik, hogy nyomban lankadozva lassítsa lépeit.

PETŐFI alföldi képeiben nem a szabadság azon szilajsága van -megtestesítve, mely szenvedélyességét, korlátlan csapongását jellemzi. Képzelete és érzelme semmiben sem oly esendes, illő mérté-

ket tartó, mint mikor a végtelen rónákról vesz tárgyat képeinek. Csak azért szabadúl ki börtönéből «sas lelke», hogy lassan és mintegy széles karimákban szárnyalva andalodjék el a táj felett. — A nyugalom ömlik el a *Pusztá télen* és a *Kiskunság* című tájképein is, melyek e két új kötetben szintén a szebb művek közé tartoznak. A szilajságnak semmi nyoma rajtok. A régibb két kötetben foglalt alföldi tájképei nagyobb szenvedélyt mutatnak. Legélénkebb és szenvedélyesebb az *Alföld*, melyben kurjantásokat, lódobogást hallani, ménes, gulya jelenik meg, a dőlt kéményű csárdát vásárra menő betyárok látogatják, fák, vetések elevenítik a tájt, s az egészbe a költő lelkének nagyobb heve van vegyítve. A *Csárda romjai* bár csendesebb, elegiább hangon van előadva, a csárda lakóinak élete sorsában egy kis regény foly le előttünk, s az egészben oly érzelem van, minőt PETŐFIÉK kevés dalában találunk.

A zavartalan lelki békének egy tájképben való megtestesítését látjuk a *Tisza* című leíró költeményben is. A lélek egészen elmerül a természet nagyszerűségébe és csendjébe. A tárgyak mintegy a nyári alkony legének finom ködével vannak bevonva, egyes tárgyakat alig, csak az egészet látjuk, még a természeti hangok is alig zavarják a csendet. A távoli malom zúgása oly halk, mint a szúnyogdongás, s azon csekély, alig észrevehető

pattanásokat, melyeket a vizsgáló talán egy bogárka szárnya elpercenésének vagy valamely fű magtokja föl pattanásának tart, a költő így írja le, a Tiszáról szólván :

Sima tükrén a piros sugárok
 (Mint megannyi tündér) tánczot jártak.
 Szinte hallott lépteik csengése,
 Mint parányi sarkantyúk pengése.

Az ég, s mindjárt rá a ködös messzeség képét
 e sorokban rajzolja :

Boldog órák szép emlékeképen
 Rózsafelhők úsztak át az égen.
 Legmesszebről rám merengve néztek
 Ködön át a mármarosi bérczek.

A kép oly elragadó tündériességű néma pompájában, kevés tárgyú fenségében oly szépen van festve, hogy méltán kiált föl maga a festés végén :

Oh természet, oh dicső természet!
 Mely nyelv merne versenyezni véled!
 Mily nagy vagy te! mentül inkább hallgatsz,
 Annál többet, annál szebbet mondasz.

A kép e versszak után, melylyel bizvást befejezhető lesz vala, megszűnik s a leírás is elveszti tündéries szépséget, a mű pedig az összhangot. A következő két szakban az van leírva, mint megy

a költő vacsorára, s mint dicséri társainak a Tisza jámborságát. Az utolsó két versszakban a jámbor Tiszának az áradt Tiszával való ellentéte van röviden festve. Az egész e versszak fejezi be :

Mint az örült, ki letépte lánczát,
Vágtatott a Tisza a rónán át,
Zugva, bögve törte át a gátot.
El akarta nyelni a világot.

A szilaj áradás e leírásában már nem találjuk azon tisztaságot s egyszerűséget, mely az előbbi csendes rajzot oly nagygyá teszi. Az örülthez való hasonlítás után a vágtatás következik, mely szilaj paripát juttat eszünkbe, aztán maga a Tisza töri át a gátot, s végre ez is elenyészik a nagyításban, midőn el akarja nyelni a világot.

Különösnek látszik, hogy PETŐFI az Alföldnél sokkal változatosabb s az egész világ ítélete szerint szebb magas hegyi vidékeket nem szerette, mint maga is mondja. Egyik oka ennek az, hogy azokat kevésbé ismerte. Egy táj szépségeinek élvezésére nem elég egyszer-kétszeri látogatás. Szükséges azt különböző évszakokban látnunk, a ború és derű számtalan vegyületeiben, sőt saját kedélyállapotunk szintoly számtalan árnyalatában merengünk rajta. Azt hiszem, mindenki szülőföldét ismeri és élvezi legjobban, nemcsak a huzamos tartózkodás, hanem a gyermek- és ifjúkori fogé-

konyság s a hangulat változásainál fogva. — A photographia egy tájnak csak egy momentumát adja vissza. Nincs is benne köszönet. A tájképfestő, mint az arczképek mestere is, a változó hangulatok összeségéből a legjellemzőbb vonásokat tudja egyesíteni. Sőt a műremekekben voltaképen a művész felfogása és hangulata uralkodik a nyers anyag fölött, mikor tetszés szerint választja tárgyát.

Ennélfogva egy másik, sőt főoka annak, hogy PETŐFI az alföldi tájakat választja ecsete tárgyául, épen kedélyhangulata, mintegy lelkének belső vonzalma hozza magával. A mély esend, andalgó nyugalom s e mellett a korlátlan csapongás mezeje legalkalmasabb kifejezője volt költőnk legtermészetesebb hangulatának.

III.

PETŐFI költeményei újabb gyűjteményének nagyobb részét a komoly, szenvedélyes szerelmi dalok teszik.

Általánosan szólok e dalokról s igyekszem közös jellemvonásaikból állítani határozott képet az olvasó elé, figyelmeztetvén, hogy e helyen kevésbbé szólok a formáról, mint a tartalomról; nem annyira a művészi alkotó tehetséget, mint az írói egyéniség érzülete módját tartom szem előtt. S épen ebben van vizsgálataim e pontjának nehéz-

sége. Mi azon érzelem, mely egy egyszerű dallá ne volna átalakítható? Egyetlen felsóhajtás, egyetlen ötlet, néha a kedélynek a végetlen kicsinynyel határos egyetlen mozzanata dallá tud átidomúlni, úgy hogy a kritikának a költészet végetlen kicsinyeivel van dolga s bajos, ha nem is az igazságtalanság legalább a szórszálhasogatás vádjától menekülnie.

Én csak az általános benyomást akarom visszautkróztatni, s e benyomást veszem — mint egész kritikusi pályámon mindig — legbiztosabb kiindulási pontnak, nem pedig holmi eleve fölállított theoriákat.

PETŐFI lelkületében a szelidebb érzelmekkel, csöndes hangulattal szembetett sark nem az érzelmek mélysége vagy emelkedettsége volt, hanem a szenvedélyesség, az indulat, a vér és képzelet fölhevülése.

A hatás, melyet szenvedélyes szerelmi dalai tesznek, nem azon sympathia, melyet megindulásnak nevezünk. Nem is hasonlítva őt a nagyobb mértékben sentimentalis költőkhez, csak BERANGER-hoz, lehetetlen észre nem vennünk, — mert hisz közvetlenül érezzük, — mennyivel mélyebb az emotio, melyet a chansonok lelkünkre tesznek, midőn a francia dalnok komoly hangon szólal meg.

PETŐFI komolyabb dalaiban tüzes, lángoló s

ritkán vannak könnyei. Emelkedni sem tud azon eszményi magasságig, mely némely költők szerelmi dalainak a pathos hangját kölesönzi és föl-magasztalja, mondhatnók megszentesi az emberi szív ezen természetes hajlamát. Nem említem VÖRÖSMARTYT avagy SCHILLERT; BYRON is minden tüze es heve mellett, mennyivel eszményiebb és pathetikusabb a szerelemben!

Költőnk egyénisége elütött a szerelmi dalnokok legnagyobb részének egyéniségétől. — Kevésbbé mondhatjuk szerelmét betegeskedőnek. Költeménye tárgyait s hozzá a képeket közvetlenül az életből meríti többnyire. A képzelgő ábrándozás, a kétségek, a töprenkedés, a magába merülő önkínzás, nem volt szokása: ő határozottan, magában nem kételkedve és elszántan nyújtja ki kezét a virág után, melyet bírni óhajt. Dalaiban a forró vágyak, s a tette és vágyai céljának elérése kedvéért mindenre kész lelket látjuk; vagy pedig a boldogság küzdelem nélküli elragadtatása van megénekelve. Lelkének a szerelemben is positiv iránya volt. A benyomások egyszerű elfogadása s a heves ifjui léleknek kifelé törekvése jellemzik őt e részben is, kevés magába szállással, még kevesebb tünődéssel, mely a keresztyén költészetet megkülönböztetőleg jellemzi, s mely a szenvedélyek és a külső benyomások feletti uralkodási vágyból, ezen teljes hite mellett is kétkedő, s tökélyre törekvése

mellett is megalázkodó elvből meríti nagyobb szellemiségét, magasztosságát, s ugyan ez teszi mélyebbé, szívrehatóbbá is. A sentimentalismus az önfeláldozás és a természeti vágyakkal való küzdelemből, saját gyengeségünk elismeréséből s a resignatióból foly, melytől PETŐFI idegen volt.

PETŐFI nem volt a fájdalomak, az elérhetetlen vágyak, az eszmények felé törekvés költője; hanem volt a szív gerjedelmeinek egyszerű és szabad tolmácsa, a természet «vadvirága», mint ő maga nevezi magát.

Hogy a vágyak, szenvedélyek, a hevület egyszerű érzésének dalba öntésében kevesebb idealismus van, mint ama sentimentalismusban, mely az ujkori lyra legtöbb szerelmesét jellemzi, a sok közül csak egy példát. Az *Itt a gyűrű* című dalban énekli:

Csókolj, csókolj, senki sem lát
 Szíjad, szíjad ajkamat,
 S ha látnak is? jegyeseknek
 Csókolózni már szabad.
 Addsza ajkad, addsza orczád
 Homlokod, szemeidet . . . stb.

A költő a jelent festi, de drámaiság nélkül, melyet csendesebb lelkiállapotot festő dalaiban kiemeltem. Hiányzik benne a művész PETŐFI. A szenvedély valóságában hiszünk, de a költői ihletettségben nem.

E sorok után leírja szerelmi mámorát, mely miatt kedvese karjába dől. — Elragadtatásba menvén át, egészen elveszti a valót, a földet lába alól. Emelkedni akar s a végtelenbe, képtelenségbe téved.

Tul jutottam már a felhők
Tarka vándor táborán;
Csillagok között repülök,
Mindenik egy csalógdny! stb.

Ezt névtelenül adva ki, füzfa-poéta versenek gondolná az ember.

Különben az ily elesapongás idegen az ő költészetétől. Ki ismerne PETŐFIRE ily sorokból?

Szép szemeinek esti csillagát
Bámulva nézik szemeim,
Miként ha most látnák először
E csillagot.
A melynek mindenik *sugára*
A szerelemnek egy *patakja,*
Mely lelkem tengerébe foly.

Az érzelem mélységét a következő versszakokban ilyen «elrugaszkodott» képek akarják pótolni. Csak az utolsó két sorban szólal meg a kedély a maga egyszerűbb őszinteségével:

Édes szép ifjú hitvesem,
Minek nevezelek?

Az ilyféle költészetnek oly sok hive van a középszerű s néha tehetségtelen versírók közt,

hogy PETŐFI az ilyneműek által soha sem lett volna hiressé, soha sem gazdagította volna irodalmunkat halhatatlan névvel. A maga korában tán örömet, de nem lelkesedéssel fogadott író lett volna, az utókor előtt pedig nem válandott azon csillaggá, melynek eredeti, nem kölcsönzött fényéből ismerünk elsőrendű nagyságára.

PETŐFI a megtestesítő költés s a konkrét gondolkodás embere volt. Egy helyen igen találóan jellemzi gondolkodását, midőn azt így fejezi ki: «elmém *rajzolás*i».

A rajzolásban valódi mester is volt, gondolkodásában sem tudott felülemelkedni az élet benyomásain. Mind maga, mind költészete oly nagy mértékben rá volt szorúlva ez életre, e prózai életre, mint tán egy költőé sem. Bármily fenhangon hirdesse, egy gyermekesen boszús fölhevüléseinek egyikében, hogy képzelete túl megy a napon, onnan az utolsó csillagra, aztán még azon is túl, hogy ott alkosson magának új világot (GARAY-ként a fakó semmiben és szerintünk a még nem is fakó semmiből) PETŐFI SÁNDOR a föld embere.

A fentebbiek nem kivételes példák arra, hogy mihelyt költőnk a realis életet elveszti lába alól, a végtelenbe söt képtelenre téved el. Így miután Etelkét eléggé elsiratta, nem volt tárgya szerelmének. Képzelete SHELLEY után indulva, oly rémverseket terem, minő a *Felhők*. Meddő gondolatok, melyek

nem hogy új világgá, de egyszerű dallá sem tudnak alakúlni. Lelkének nem volt elég segédforrása, hogy túlemelkedjék az élet benyomásain. Mibelyt azonban a bizarr eszmék *Felhőknek* nevezett foszlányain túlhalad az olvasó, látja, hogy új tárgyat találván a szerelemre, lelke visszakapja az élet elevenének szeretetét és vidorságát. Meggyőződünk, hogy azokat a dalokat nem a mély bánat s a leleknek önmagába süllyedése szülte, hanem az életnek, e valódi földének láb alól való elvesztése és az elhagyatottság magányának nem elvezete, hanem unalmi.

Általán véve tüzesebb, komoly szerelmi dalai többször mutatják a Pegazus szabadjúra eresztett elcsapongását, a miből, minden szerelmi dalát összevéve, feltűnő összhangtalanság áll elő. Ő a valót legtöbbször a maga valóságában szereti festeni; látjuk, hogy szerelmi tárgya nem ábrándkép, hanem e világból való, annyira, hogy még világi körülményeit is megénekelte: versei számos életbeli viszony tükröi és se magát, se mást nem igen tüntet föl eszményi megvilágításban. Másfelől s ennek daczára, a magasztalás legtúlzottabb képeit hajhászsa olykor. Úgy látszik, önmagát tagadja meg, ha igen magasra akar emelkedni.

Költészete mintha idegenné válnék, legalább elveszti otthonos biztosságát. Az érzelmek nemesítését, az eszményítést a túlhajtásban keresi. Köl-

teszete ilyenkor csak szemkápráztató és nem hat a lélekre. — Komoly szerelmi dalai inkább érzékiek, mint szellemiek; inkább az egyszerű fölhevülés, mint a megindulás kifolyásai. Nem mondom, hogy e dalok azon értelemben érzékiek, hogy kéjelgőknek nevezhetnők, hanem érzékiek azon értelemben, hogy inkább a vérmérséklet hevét, a fölizgatott képzelet játékát tolmácsolják, mintsem a szív és lélek világát tárják föl előttünk. PETŐFI költészetében a mélység általán hiányzik. A hurokon virtuoz a játéka, de a huroknak nincs mély hangöble, résonance-a. S az újabb két kötetben az ily versek teszik a szerelmi dalok többségét. Mindent összefoglalva, talán azért halványabb és kevésbé változatos az újabb gyűjtemény, mint a régi.

A vér uralmát, a szellemi tartalom csekélyebb adagát látjuk másnemű dalai egy részében is. Az indulat gyakran pótolja az érzelem helyét. A haragot és gyűlöletet alkalmas költői motivumnak véli a lyrai költészetben. Nincs talán jeles költő rajta kívül, a ki még dicsekedni is szeretne mérgével és rút gyűlöletével. Még ódát ír a haraghoz, melyben nemcs indulatnak nevezi azt, s csaknem szégyelve említi, hogy az, a kit barátjai «haragos PETŐFI»-nek neveztek, rég nem volt haragos. Ilyenemű dalai néha gyermekessé is teszik őt.

Hát esendes házi madár
 Lett az erdei sasból,
 Mely körmeit egykor
 A bős zivatar
 Hátába ütötte,
 És rajta lovagla
 Kevély diadallal?

írja a *Haraghoz* című versében.

Költőnk hazafias dalaiban az indulatok eles kitérésével találkozunk többször. Boszús, bős és dorgáló. Szerette ugyan hazáját, a jelenért, a földért, melyet a föld kerekségén legszebb országnak nevez, a jövőért, melyet számára álmodott; de multja nagyságából csak azon daczos vonás tetszik neki, hogy egykor leborúlt előttünk az idegen. Néha pirúl azon, mint elmaradtunk más nemzetektől, sőt a nemzet gyalázatját is emlegeti, habár e gyalázatjában is lőn szereti hazáját. Vilámokat, mennyköveket szór mint a *Magyar ifjakhoz* című dalában, a hol többek közt azt írja, hogy lelke felhővé alakul s úgy vonúl át a hon felett.

Ha volna mennyköve, mint van a felhőnek
 Csapásitól, ifjak, sokan hevernétek
 A port élettelen.

Általában PETŐFI azon politikai ódái, melyek nagyobb hévvel vannak írva, az indulatok, a szen-

vedélyek, a boszú fölzaklatását tűzik ki czélul az érzelmek nemesítése, a lélek fölemelése helyett. Demokratikus iránya ilyenkor nem a nép iránt igyekszik rokonszenvet ébreszteni, hanem az urak ellen való boszankodásban tör ki. *Misera plebs contribuens* című verséről azt hinnők, a szegény népen esik meg a szíve; de az egész nem egyéb a nemesség ellen intézett nyers fenyegetőzésnél, egy-két invectivával vegyítve, minő a győri vitézség fölemlítése. Az egészben Dózsa György föltámadt szelleme szól:

Nem hallottátok Dózsa György hírét?
 Izzó vas trónon őt elégetétek,
 De szellemét a tűz nem égeté meg,
 Mert az maga tűz; ugy vigyázzatok:
 Ismét pusztíthat e láng rajtatok!

E vers, ha a boszú e hangját nem vesszük költészetnek, nem egyéb rimbe és versszakokba szedett hirlapi czikknél, melyet egy jóra való szerkesztő azért nem fogadna el, mivel a gondolatok ép oly közhelyek, a mily mindennapi a hang, ez az úgynevezett költemény.

Költőnk világfájdalma sem egyéb az élénk gyűlöletnél, mely csak a türelmetlenség kifolyása; boszankodás, miért nem teszi a világ rögtön a mit ő óhajt:

Megvetésem és utálatomnak
 Hítvány tárgya, ember a neved . . .

— — — — —
 És ha tetszik engem fölemclned,
 Ám emelj fel mint bálványodat;
 Ha fölültetsz fejed tetejére,
 Majd kirugom szolgálodat, —

mond egy helyen régi költeményeiben. — Bármily «nemes indok»-ból származik ez a dühöngés, nem költői. A politikai irányú dalokban is a költő hivatása nemesíteni az erzelmeket, s emelni, gyönyörködtetni a lelket, nem pedig nemtelen szenvedélyeket zaklatni fel, vagy saját felzaklatott indulatját foglalni versbe. Ezt nemesak a moral s költészet fensége tiltja, hanem egyszerűen a költői compositio érdeke is. Ha elbeszéles s dráma összeomlik a morális igazságszolgáltatás nélkül, a lyrai sem lehet el ezen idealismus nélkül. Valamint erkölcsanunk nem ad helybenhagyást a vad boszura, indulatokra, a gyűlöletre, bármily nemes eszmeek érdekében támadjanak, s az ily fellibzudulást nem lelkesedésnek, legfeljebb fanatismusnak ismeri el, ugy a költészet sem fogadja be jogosultaknak ez indulatokat; mert ez már realismus, *a vér realismusa*.

PETŐFI mind szerelmi, mind politikai irányú dalaiban többször esik ezen realismus hibájába, nem mindig képes benyomásait eszményesíteni, a mit

pedig a művésztől és bármilynemű költőtől megvárunk.

Ámbár e szót «eszményítés» többnyire a képírásban és képfaragásban, továbbá a drámai és elbeszélő költésben szokták használni, s ellentétéül realismusnak nevezik, midőn a művész vagy költő a külsőségek előállítására és kidolgozására fordított figyelem mellett nem állít elő valami *ideát*, vagy épen a külsőkre fordított gond miatt a rút és szép között nem téve kellő választást, a szép eszméje ellen vét. De a realizmus nem csak erre terjed ki. Realizmus az is, midőn a költő vagy a művész nem a lélekhez, hanem az *érzékekhez, indulatokhoz*, úgyszólván csak a *vérhez és idegzethez* szól. Így a mai költők és művészek realizmusa abban is nyilatkozik, hogy a tömegek érzékiségét vagy indulatait és vad szenvedélyeit igyekeznek fölkelteni, nemes és emelkedett, vagy kellemes és kedves gondolatok és érzelmek helyett. A költészetben nemcsak a *szép* ideáljának, hanem ép oly mértékben kell uralkodnia az erkölcsi ideálnak is, ennél fogva meg van nemcsak a szép ideáljának ellentéte: a művészi realirány, hanem azon másik realirány is, melyet fentebb a vér realizmusának neveztem. -- A költők idealismusa tehát nem csak abban áll, mily szép külső formába tudják öltöztetni érzelmeiket, hanem abban is, és főleg abban, mennyire nemesek és emelkedettek

az érzelmek. A két idealizmusnak egygye kell olvadnia a költészetben, de szükség volt itt némileg elválasztanom annak kimutatására, hogy a *lyrában* ép oly joggal beszélhetünk realizmusról, mint a képzőművészetekben.

Midőn fentebb PETŐFInek érdeméül számítottam be, hogy sikerültebb, s egész eredetiségét teljes fényben felmutató dalaiba s leiró költeményeibe az élet valóságát viszi be, ezt nem neveztem realizmusnak. A költő és művész alkotási *eszközei* az élet és természet képei. Az élet és természet valóságának a költészetbe vitele csak akkor válik hibává, midőn az *eszköz* czéllá lesz. A legnagyobb eszménység is megfér az élet és természet realis képeinek a költészetbe való hozásával, ha ama képek csak szorosán a gondolat és érzelem híven kifejező tárgyaiúl vannak fölveve. PETŐFI felhozott kitünő műveiben a legnagyobb művészi tapintatot mutatja abban, hogy a természetből és életből épen csak a gondolat megtestesítéseül szolgáló legjellemzőbb, egy-két vonással megelevenítő képet tudja kiválasztani. A hol valami rüt van költeményeiben, többnyire a gondolat és az érzelem az oka, mely nála olykor nem költői.

A mit szerelmi költeményei egyrészenek csekély emelkedettségéről mondék, semmit sem von le azon *egyszerű* kedélyes dalai érdeméből melyekben mint nagy mestert mutattam be.

A kedély kellemes, enyelgő, vagy a jó kedv szeszélyes fellobanásai, a teljes lelki béke és nyugalom, vagy a humor ha nem emelkedettek, ha magasb eszme és mélyebb érzelmi körökbe nem ragadnak is, lehetnek kellemesek, lelki gyönyört okozók s mint ilyenek költőiek; mert a kellemes és ezzel rokon lelki érzelmek épúgy a költészet körébe tartozók, mint a mélyebb érzelmek, magasb rendű eszmék régiói, sőt a lélek ezen alsóbb rendű érzelmei magokban is több szabadságot engednek a költőnek, hogy a valót költeményeibe vigye. Egy vígjáték pl. mindig közelebb járhat az élet valóságához mint egy tragœdia, habár az első ép annyira szellemi származású mint az utóbbi.

A mint láttuk, alig van nagyobb mester a lélek egyszerűbb, szelidebb hangulatainak megtestesítésében nálánál; de a szenvedélyeknek nem mindig tud költői nemesseget adni; s az emelkedés többnyire hiányzik műveiből. Ő egyszerűbb, kedélyesebb műveiben túltesz tán valamennyi költőnkön; de ódáiban messze marad jobb költőink mögött. Az ódát BERZSENYI, KÖLCSEY és VÖRÖSMARTY visszavitték hajdankori fenségére; PETŐFI egészen az élethez szállította le, azon *nyerseséggel* vivén a költészetbe a politikai eszméket, a mint a nyilvános élet piacának szenvedelmes küzdelmében élnek. Mintegy a gyakorlati élet pora fedi el tisztaságukat.

Se a magasság, se a mélység nem az ő ott-

hona. Mindenben, úgy sikerült, mint nem sikerült műveiben azt mutatja, hogy geniusa, mint a magyar nép, a földszinen találja magát otthon, nem pedig elegans emeletes palotákban.

Mint ez ismertetés első szakában megjegyeztem, az élet szolgáltatja neki nemcsak a megtestesítés eszközeit, hanem az inspirációt is az kelti föl benne. Legsikerültebb művei mutatják ezt. Az tette kitünő költővé, hogy nagy képességgel bírta a benyomásokat elfogadni s azokat híven megtestesíteni.

De másfelől, hibáinak egy része is ezen forrásból ered. Szenvedélyesebb komoly dalai néha épen e benyomások, az ingerek nyers kifejezése miatt vesztik el költőiségüket.

A mint az életen felül akar emelkedni, gyakran a bizonytalanba, képtelenbe csap át, s költészetnek eredetisége elenyészik, épen ott, a hol maga erőlködik eredeti lenni. Vannak más, nem szenvedélyes művei, melyek tagadólag még világosabban bizonyítják, hogy ő csak az élet benyomásaiból tud költeni. Nem ismertettem azon dalait, melyekben philosophál, elmélkedik vagy valamely érzelmet elvontan akar megénekelni. Ezekben is elenyészik eredetisége. Midőn eszmékre, elvontabb tárgyakra akar emelkedni, szegény az inventióban. Az eszmék közhelyek, a nyelv mindennapi.

E tüzes költő ilyen nagyon alászállott hangon beszél s többször szólal meg muzsája ily kelletlenül:

Miért kisérsz minden lépten-nyomon
Te munkás hazaszeretet?

Ilynemű dalainak is meg van az az érdemük, hogy könnyen folyók, lendületesek; de e könnyű haladás, az üres szekér könnyűsége. Esméi lazák, elnyújtottak, s így látszik főleg styljének azon általános jelleme, mely a központosítást, a kevés szóval sokat mondást nem szereti: stylje olyan, mint lelkülete, nem concentrált, hanem változatoság s inkább gyorsaság mint mélység által tűnik ki.

IV.

Geniusának mindig az élet benyomásait követő természetéből magyarázom részemről, hogy költőnk elbeszélő művei nem sikerülnek, s ezek közül legkevésbé azok, melyek a rá nézve ismeretlen múltból vannak véve. Az előttem fekvő két kötetben két bevégzett költői beszély van (ide nem számítván a *Lehel* című gyenge töredéket). Elmondhatjuk jó lélekkel, az *Arany Laczinak* című páratlan gyermekvers, sőt a *Fölszedtem sátorfám* is nagyobb dicsősége lantjának, mint a *Szécsi Mária* című tíz akkora beszély. A költő ez utóbbiban se

az élet elevenéből elfogadott benyomásokból nem vehetvén lelkesedést, se az ismert jelenből külső ruhát, középszerű s mondhatnám holt művet írt, melyben csak az ügyes, gyakorlott verselő ad némi kárpótlást. Minden részben csak az inventio hiányát látja az olvasó; jellemzése oly halvány, oly általános, hogy se Wesselényi, se Szécsi Mária nem egyéb ködkepnél, mely többszöri olvasás után sem hagy valami határozott benyomást. A lélek küzdelmének — ezen *Petőfi* előtt megfoghatlan valaminek — alig van más jele, mint hogy a hős Wesselényi nem tud aludni sátrában a szerelem miatt, s kibujdosik, hogy egy darab kövön háljon. Emberei, kiket festeni akar, alig egyebek az impulsusok gépeinél, mind elbeszélésében mind drámáiban. *Szécsi Mária*ban a fő momentum rendkívül könnyen van előadva s a csomó hebehurgyán kettévágva. Mihelyt Szécsi Mária választást enged Wesselényinek, hogy vagy pártját és elveit hagyja el, vagy meghal, Wesselényi minden habozás nélkül a halált választja. Ez egyetlenegy vonásban *Petőfi* mintegy önmagát rajzolja. Valamint ő nem tud kételkedni és habozni s a jellemnagyság legmagasb fokát a daczban látja, ugy hőset sem tudja másként festeni. *Hunyadi László* című balladája sem tűndöklök nagyobb érdemekkel. Bezzeg sikerültebb az, e két kötetet megnyitó *Bolond Istók*, melyben a

hős nem más, mint a kit a vándorlegényben is látunk: a szegény, éhes, rongyos, csak a jó reménységre támaszkodó, útravalóul kifogyhatlan jó kedvvel ellátott s a nyomorral gúnyolódó kalandor, szóval ugyanazon alak, melyben PETŐFI egykori énjét szereti előállítani. Kevésbé sikerül neki az öreg úr jellemzése, a ki nem egyéb, mint a világgyűlölet s életunalom feletti okoskodásnak egyik állítmánya — a világgyűlölet más emberi tulajdonok nélkül. A bonyolítás hiányzik itt is, s kivéve egy-egy mozzanatot, melynek *Bolond Istók* egyénisége ad érdekességet, az egész mű mind eseményeivel s embereivel együtt nem hasonlít az élethez.

PETŐFI igen kitünő genrekép festő.

Teljesen objectivnek látszik, úgy hogy a költőt elfelejti a közönséges olvasó. Holott pedig saját lelki hangulata van képbe foglalva, de moralis eszme nélkül.

Ilyen műve *Pató Pál úr*, mely a magyar ember tétlensége és halogató természetének satirája; a *Jó tanító*, a *Katona élet*, *A kis béres* stb.

Inkább románcz talán, mint genrekép, ez igen szép költeménye: *Falu végén kurta kocsmá*, mely ismét összes költeményeinek néhány legszebbje közé tartozik, mind érzésre, mind megtestesítésre, mind a styl egyszerűségére és kivitelre nézve. A közelgő éjjel a Szamos partján, a külső eseménnyel

ellentétben elevenen van leírva a parti kocsma
lármája.

De a kocsma bezzeg hangos,
Munkálkodik a czimbalmos.

Egy uraság rájok izen, hogy hallgassanak, mert
aludni akar:

Huzd rá cigány, csak azért is,
Ha mindjárt az ingemért is.

Ezt felelik a legények. Végre egy másik követ
jö az ablakhoz s kéri ne vigadjanak oly hangosan,
mert edesanyja beteg. Egyik legény sem szól,
mindenik kiüriti poharát és eltakarodik. E kevés
szavú élő jelenetben mennyivel több a költőiség,
mint azon dalaiban, vagy inkább declamatióiban,
melyekben az urak ellen, s a nép mellett szenvedélyesen és nagyobb szavakkal szónokol! Mihelyt
PETŐFInek eszébe jut, hogy ő nem csak költő, ha-
nem demokrata, vagy politikai szerepre hivatott
próféta s eszméket foglal versbe, alig mondható
költőnek. Ily művei s olykor löleselkedő tünő-
dései alig különböznek a prózától, s e legere-
detibb költő néha oly mindennapi eszméket, oly
kelletlen közhelyeket mond, melyek sokat levon-
tak az iránta való rokonszenvből. Érdeme ezek-
ben nem is egyéb, mint hogy a styl nem akar több
lenni az eszménél. Ez eszmék vitatásába nem ele-

gyedem; — tudja már mindenki, mit tartson a Dózsák és Robespierrek elveinek üdvös voltára nézve, csak azt akarom mondani, hogy ő jobban értette a szív és képzelet logikáját, mint az értelemét, s különben is kár, ha egy valódi költő bölcselmi, társadalmi vagy más eszmék *fejtegetésével* akar több lenni a költőnél. Az eszmék közönséges vita tárgyai lehetnek, főleg a bölcelemben, politikában és társadalmi tudományokban, s meglehet, a nem hívők száma ép annyi, mint a hívőké. A rímelés még le is szállítja értéköket és hatásokat. Ellenben, ha a költő megelégszik eszméinek a phantásia és érzelem útján való eleven megtestesítésével, mindenkire meg fogja tenni hatását. A közelebbről felhozott néprománczot a demokratikus eszmék leghatározottabb ellensége is hatásosnak fogja vallani; a dolog nem is lehet semminemű vita tárgya, mert a képzelet és érzés már rég elfogadta, mielőtt az értelem kétsége föltámadhatna ellene. Egy tény van előttünk, melyről tenni nem lehet. PETŐFI mint megtestesítő művész valóban kitünő, s valahányszor ettől eltérve, mintegy megtagadja tehetségét, csak középszerű. Miért nem sikerülnek nagyobb elbeszélései, drámái? Genreképei mutatják, nem azon *objektivitás* hiányzott, mi miatt számos kitünő lyrikus nem képes a drámai és elbeszélő formában jeleskedni. Az ő lelke mint a daguerreotyp,

az élet egyes momentumait sugározta vissza nagy tisztasággal. Azon tekintetben volt ő kiválóan a lyrára s egyáltalán nem époszra és drámára utalva, hogy az egyszerű s mintegy csak pillanati benyomáson túl nem volt képes emelkedni. Hiányzott nála azon tartékonyság, türelem es kitartás, hogy nagyobb látköröket részleteivel együtt fogjon fel, hogy egy nagyobbművű cselekvénynek ne csak vázát szedje versbe, hanem lelkében meguépesítse s emléke tárházából több oldalú élő benyomásokkal termékenyítse. De legnagyobb befolyással volt e részben tett kísérletei nem sikerültére az, hogy morálja rendkívül egyoldalú, küzdelmet, habozást nem ismerő s csak a jónak és rossznak feltétlenül hódoló természetű.

Mélyebb indokok feltárása, lelki küzdelmek hű rajza nélkül nincs az emberi természet a maga legérdekesebb oldaláról előállítva, mit elbeszélésben és drámában várunk.

Még fentebbi románczában is jellemző, hogy a végén a legények egy szót sem szólva takarodnak haza, bár ott ez egészen helyén van.

Alig lehet nagyobb objectivitást képzelni, de egyszersmind kevesebb morális eszmét, mint PETŐFI némely versében.

Jellemző, mint állítja elénk a puszták fiát, a lókööt, a haramját ki elébb-utóbb akasztófára kerül. Az oly genre-festésben, minő *Zöld Marcsi*, nem

helyezi magát semmiféle erkölcsi álláspontra ; nem bámulja a betyár hőstettét, nem igen siratja halálát, de nem is kárhoztatja : csak azt mondja róla, hogy a gazdagot kirabolta, a szegényen segített, halálát pedig sajnálja is nem is. Mintegy természetesnek látja. Csak modora van leírva az ily zsványnak, se több, se kevesebb. Mint a hogy a zoologus egyenlő érdeklődéssel nézi a szelid galambot vagy a vérengző kányát, a fiatal csikót vagy az éhes farkast, oly figyelmesen s objectiv érdekekkel vizsgálja költőnk az erkölcsi világ szelidjeit és vadjait.

Erkölcsi ítéletet nem mond, mintha nem tehetne róla, hogy úgy van, a mint mondja. *Kinn a ménes, kin a pusztán :*

Fáradt a nap, már alatt jár,
Egyre nyargal még a betyár.
És előtte a paripák,
Csatog-pattog a karikás.

Ütheti bottal a nyomát a hanyag gazda és csikós. Inkább ezeket vádolja a költő.

Úgy kell lenni, hogy az a soha önmagával nem tépelődő, nem kételkedő, nem habozó, sőt nem is okoskodó természet, mely még sikerültebb műveiben is tükröződik, az életben is jellemezte.

Forradalmi szereplése is jellemző ebben a részben. A márcziusi napokban szemmel látott tanúja voltam többször PETŐFI szónoklásainak. Sem kül-

seje, sem hangja, sem magaviselete nem tette őt szónokká. Még is, mikor nagy ritkán fölállott a Pilvax teke-asztalára, vagy a városház-teren a hor-dóra, vagy a muzeum lépcsőfalára, eldöntötte a vitát. Nagy népgyűlés volt egyszer arra a hírré, hogy a még Pozsonyban volt magyar miniszterium Pesten rögtönítelő bíróságot akar kihirdetni. Több 15—20 éves újdonsült állambölcs szólt a tárgyhöz a népsoverainitás bibliája nyomán. Hosszas okoskodás után vegre előront PETŐFI SÁNDOR s körülbelől azt mondja: Halljátok az en neze-tet! Veszek egy het krajezáros kötelet, s saját kezemmel akasztom a lámpásfára, a ki a miniszte-riumnak azt az ilyen-olyan plakátját a falakra meri ragasztani. — Ennyiből állott PETŐFI szónoklata.

Mindenkire azt a benyomást tette, hogy a mennyi esze van, meg is eszeleksi azt. Pedig ha arra kerül, dehogya tette volna! De abban a pillanatban hitte ő is más is. Ez a nézet határozattá vált. Po-litikának és hazafiságnak szerfölött kétes értékű, de hatásában kitünő szónoklat volt.

Mindenki, kinek alkalma volt kritikus percek-ben nép- vagy katona-tömegeket látni, tudja jól, hogy a kapacitálás nem ér nekik semmit. Az vezetí, a ki határozottan megmondja, mit kell csinálni. Igen sokszor voltam tanúja ennek a mozgalmas időkbén.

Azonban PETŐFI szereplése e részben sem volt

még tapasztaláson épült számítás. Egészen egyeniségéből folyt. Az ő drámáiban is, még a fő személyek sem igen adják semmi okát annak, mit miért cselekszenek. S épen a motiválás kerülése, a lelki küzdelem merő hiánya által példák arra, hogy miképen *nem kell* a drámát írni.

De talán forradalmi szereplésére is áll, hogy ha a mi kevés mondani valója volt, azt jól meg tudta mondani, s lelkesedésében s kardoskodó bátorságában sem volt hiány: elvégre is az országnak s a honvédseregnek még jóval kevesebb szüksége volt az ő tenyérnyi széles damaskusi kardjára, mint szinpadunknak az ő motiválatlanságuk daczára is érdekes, bár elő nem adható drámáira.

Szereplési életkedve 1848-ban oly nagyra nőtt már, hogy kezdi félreérteni tehetségét. Ekkor énekli, hogy azon költőre, ki nem tud egyebet elmondani, mint saját fájdalmát és örömét, *nincs a világnak szüksége*, s azért tegye le a lantot, e szent fát; — holott a mint láttuk, senki sem volt inkább hivatta *saját* fájdalmait és örömeit dallani s ebben áll egész dicsősége. «Eddig csak irtam, hol van még a tett?» mond más helyen.

Talán nem annyira az elvet, mint szélsőséget kedvelő, türelmet nem ismerő vérmérséklete vonzották a szélsőséghez. Az, hogy népköltő s a népdalok szellemében költött, nincs, vagy igen távoli rokonságban van demokratikus szereplésé-

vel; mert a mint láttuk, semmiben sem állt távolabb a nép költészetétől, mint a politikai elveket megénekelő dalaiban. A nép dalnoka és a nép szószólója benne két oly különböző egyén, hogy alig ismerik egymást. — Különben is idevágó nézeteiben sajtószóval ellenmondásra akadunk, mely azt mutatja, hogy lelkeben a demokrácia nem az egyéniség szükségéből folyt, az értelem által kigondolt rendszer volt, mely elveken alapulna. A nép szószólója volt, a nélkül, hogy a nép szenvedésén szánakoznék, mint kortársa Eötvös. PETŐFIVEL oly keményen bánt a sors, hogy mások szenvedését is katonadolognak vette. A szájalom húrját alig pengeti. Sőt ellenkezőleg ő, a ki a nép felszabadítása mellett beszél, arra buzdítja a népet, legyen rá büszke, hogy nem úr, mint a *Palota és kunyhó* című versében. E művében szebb, boldogabb jövődőt ígér a népnek; — de másfelől nagy lelkesedéssel beszél arról, hogy minden, a mi az emberiség történetében nagy és dicső, a kunyhóból került ki, hogy a jó szív csak a kunyhókban található! Azt kérdehetjük tehát, mi szükség a kunyhót közházzá emelni, a népet anyagilag fölségíteni szegénységéből, ha e szegénység, ez egyszerűség oly dicső dolog s annyi jó háromlik abból az emberiségre? — Ez neki eszébe sem jut. Hasonló következetlenséget mutat a *Kutyák dala* és a *Farkasok dala*. A két ellentett allegóriából nem

tudja az ember, melyik nagyobb nyomor: a szolgaság-e, vagy a szabadság? A nép megköszöni az oly vigasztalást, hogy legyen büszke szegénységére, vagy hogy inkább lőtt farkasként bujdokoljon, mintsem házi kutya legyen! PETŐFI szerette a végletekig vitt kevélységet és vad függetlenséget, melyek e verseknek egyedül képesek értelmet adni.

Hibának kell tartanunk általán véve azt, ha költő és tehetséges művész még személyesen is szerepelni akar mint politikus, mint szónok s mint katona, ha nem kénytelen vele. Csak a hiúság, vagy önismeret hiánya viheti rá ezen némiképen való desertióra. Midőn értünkre szó volt róla, hogy DICKENST és THACKERAYT parlamenti tagokká választásák, az összes angol sajtó hangosan tiltakozott ellene, mert azt mondá: több hasznot tesznek ők egy-egy regénynyel, mint bármennyi szónoklattal. Igaz, a magyar közönség PETŐFIT, bár maga nagyon meg volt győződve, hogy a haza rászorúlt az ő képviselői szerepére, nem választotta meg 1848-ban. De ez inkább a «skribler» és dæmagg lenézése, mint gyöngédség volt. Nem is volt ő még sehogy parlamentbe való ember. Még pártfegyelmet se ismert volna. Pedig ha sejteni lehet vala a jövendőt, nagy hiba volt, hogy az akkor uralkodott vezérférfiak mindent el nem követtek vágya teljesítésére. Az egész országban

a legkevésbé veszélyes hely Debreczenben volt. PETŐFI valószínűen ma is élne, ha a parlamentben nyer vala biztos menedéket. Azonban fatuma épen a legveszélyesebb, életkockázatosabb pontra helyezte. Bemmek azért volt szüksége költőnkre, hogy lengyel létere a legnépszerűbb magyar nevek egyikével kérkedve környezetében, kimutassa nemzetünk iránti szeretetét, a mi különben el is maradhat vala. Az bizonyos, hogy sem PETŐFINAK, sem a magyar seregnek és hazának nem volt ott szüksége rá. Éróvel is vissza kell vala tartani őt, hogy a haza ne szenvedje benne pótolhatlan nagy veszteségeinek egyikét.

Sajnos, hogy kortársainak többsége őt inkább személyes szereplési hiúságából, szerfőlött túlzó és türelmetlen politikai nézeteiből, idegenek iránt elbizakodott dölyféből, könnyen föllobbanó indulatának nyers kiméletlenségéből, szóval ellenszenves külső tulajdonaiból ítélte; valamint sajnós, hogy alakja szobrászati megörökösítésére is szereplési hajlamainak megtestesítése látszhatik legalkalmasabbnak. Pedig, mint műremekeiből kimutattuk, lelke mélyében a szemlélődés és csendes hangulat embere. Oly csekélységekbe tudott inspiratiót meríteni, melyek közönséges, sőt még nagy költőnek is föl nem szoktak tűnni, s a legszelidebb hangulatok kifejezésében senki sem mulja felül. Személyes jó barátai egyhangúlag

állítják, hogy bizalmas körben kedvesebb, kedélyesebb ember nem volt nála. Nagy társaságban szeretett egy-egy meglíttjével külön vonulni és halkán társalogni; családos háznál, mint vendég, gyermekké lett a gyermekekkel. Csak látásból, de közlelről nem ismertem. De az a gyermekded őszinte s mégis kedves és finom kedély, mely TOMPA MIHÁLYT ARANY JÁNOS körében jellemezte, úgy hiszem, mása volt a harmadik jó barát lelkületének.

Mint annyi más fiatal kortársa, ha életben marad, tehetsége fejlődhetik vala a fiatal kor hevének csillapultával, az önismeretre tanító élettapasztalással s a túlzás és szögletességek elsimulásával. A miben kitünt, az a férfias aggkorban jut vala teljes érettségre. Valószínű: a művész, a páratlan kedélyességű PETŐFI jött volna át 1849-en innenre, s a haragos, egeket ostromló, és komédiás PETŐFI 1849-en túl felejtí magát.

Azonban ha oly vegyest írja vala is a remek és gyenge műveket, mint azelőtt, a bizonyára számos remek bő kárpótlás lesz vala a többiért, nemcsak, hanem az őt utánczó had kontárságaiért is.

Sőt ha mind csupa rossz verset vagy semmit sem ír vala is, ki ne becsülte volna csak meglevő gazdag hagyatékáért?

Körülbelöl nyolczszáz darab műve maradt ránk, melyekből a tehetségét teljes fényében fel-tüntető remek dalokat 1844-től rövid négy-öt év

alatt alkotta. Ezek irodalmunk gyöngyei s büszkeségei volnának nagyobb nemzetek irodalmának is. Mit és mennyit várhattunk volna ezen kifogyhatlannak mutatkozott nagy tehetségtől!

Késő bánat! — Nem hypothesiseket s nem eletrajzot akartam írni.

Csaknagyjából jellemezni volt foladatom PETŐFI SÁNDOR költészetet.

Ő már 1849 óta a történeté, melynek foladata, hogy elfogulatlan igazsággal ismerje őt, lássa első rendű tehetséget ragyogtató fényes művei mellett költészete árnyékoldalait, melyekkel szintén használt, a mennyiben több oldalról szolgálhat egyénisége érdekes tanulmányul, nemesak lelektani hanem aesthetikai szempontból is.

Az emlékenek való kegyeletes áldozás is csak akkor valódi és őszinte, a közönseg csak akkor elvezi műveit valóban, ha azon oldalról méltányolja, melyben kitünök s a hibát hibának látja.

Ezen ezel előmozdítása volt foladata a fentebbi soroknak.

PETŐFI SÁNDOR BEMUTATÁSA A FRANCZIÁKNÁL.

1860.

Azon ismertetés, melyet múlt áprilban egy francia író, SAINT-RENÉ TAILLANDIER ad PETŐFIRŐL a legtekintélyesebb francia szemlében, a *Revue de deux Mondes*ban, a lelkesedés és szellem egész tüzével van írva. Alig van regény, mely érdekeseb olvasmány volna a közönségre nézve, mint e rajz, melyet e francia író a magyar irodalomról, a népről, földről és szerinte a legnagyobb magyar nemzeti költőről ad. — Egész előadása tűzre és változatosságra nézve mintegy hű képe a mozgalmasságnak, melyet PETŐFI élete mutat. Csak az a kis bökkenője van — a kép több az eredetnél, az élethez a képzelet játéka, s történeti valósághoz regény is járúl, mi sok részben természeti hibája a francziának, mint általában az eleven képzelődésnek; de ha választanunk kell azon té-

veteg fogalmak közt, melyek rólunk a külföldön terjesztetnek, örömeztőbb megbocsátjuk az ily eredetű hibákat, mint a melyek a tudós alaposság színe alatt hirdettetnek.

SAINT-RENÉ TAILLANDIER PETŐFI megítélésében kétségkívül nem áll a francia kritika színvonalán. Egy MONTEGUT, egy PLANCHE és SAINTE-BEVUE helyesebb íteletet s mélyebben ható analysisist adtak volna. — S maga TAILLANDIER is másképp szól a dologhoz, ha PETŐFIT az eredetiből ismeri. A németek fordításai után olvasta költőnket. Ő azon keves francia tudósok egyike, kik németül tudnak s a német irodalmat figyelemmel kísérik. Olyan egy sincs talán, ki nyelvünket értené. A németek felfogása szerint kellett tehát PETŐFIVEL megismerkednie, s tevédséinek nagyrésze ezekre hárul. Fordításokkal elégszik meg és pedig nagy részben egy KERTBENY fordításaival, kinek még az életrajzi elferdítésekben is hitelt ad. Egy valódi kritikus — megbocsát még SCHMIDT JULIAN is — ilyenekből kiindulva nem szokott bírálni.*

De e hibáért épen mi magyarok bocsáthatunk meg. A legnagyobb jóakaratra mutat ezen készség, melynél fogva, mivel másképlehetetlen, bár hiányos adatokból, ismerni kívánnak. Meg kellett eléged-

* SCHMIDT JULIÁNNAK PETŐFIRŐL rövid írt czikkét lásd a *Budapesti Szemle* első évi folyamának II-ik füzetében.

niök oly tolmácsosal, a minőt kaphattak; bizniök is kelle tolmácsukban, ha mindjárt e tolmács magokat is némi részben nevetségessé teheti. Mi tudjuk, mily kevésbé jóhiszemű tolmács KERTBENY; de egy francia író nem győződhetett meg felőle s tévedéseit sok részben kimenti, hogy KERTBENYt a magyar irodalom egyik hőségnek nevezi; azt hiszi felőle, hogy ha németül hiányosan tud is, az anyanyelve magyar! — TAILLANDIERT menti az is, hogy nem tüzetes bírálatot ír, noha itt-ott ítéleteket kénytelen mondani. Czikke egyszerű bemutatás és nem analysis.

Őszinte, tartaléktalan köszönetet kell mondanunk neki már csak azért is, hogy egész Európának hirdeti, hogy van magyar irodalom és virágzásnak indult magyar költészet. Czikksorozatának — melyet PETŐFIVEL nyit meg — czíme: *A magyar költészet a XIX-ik században. (La Poesie Hongroise au XIX-e siècle.)**

«Van-e hát magyar irodalom, úgymond? Eddig egy szóval sem említette a történet. A mai nap kritikusai, kik megkisértették a világ irodalmát képbe foglalni össze, az EICHHORNOK, BOUTERWECKEK, egy lapocskát sem szentelnek Magyarországnak. — Az orosz, finn, tatár, ozmán, persa,

* A *Revue de deux Mondes* 1860 ápril 15-ki füzetében.

örmény, khinai, hindu, a jávaszigeti, éjszak és kelet minden nepe sorra szót emel az EICHORN összegyűjtötte irodalmi congressusban; csaka magyar vala néma.»

Ha a németek is, kiknek jó szomszédjai voltunk századok óta, ily ignorantiában voltak felőlünk, még kevesebbet tudott rólunk a világ egyik legnagyobb és legmíveltebb nemzete, a francia, kinek otthon mindig több dolga van, semhogy oly kényelmesen ráérne a jávai nyelvig és irodalomig mindent összegyűjteni, a mit mások dolgoznak.

A francia közönség előtt merőben új azon rövid és hiányos vázlat is, melyet a *Revue* közöl elkezdve a XVI-ik századon KISFALUDY SÁNDORIG onnan VÖRÖSMARTYIG és PETŐFIG. Habár olvasóink nagy része, ki jól ismeri irodalmi nevezetessegeinket, nem fog egyetérteni mindenben a francia íróval, VÖRÖSMARTYRA nézve, érdekes ide igtatnom, a mit e nemzeti költőnkéről mond.

«Végre, úgymond, megjelent egy avatott művész, VÖRÖSMARTY MIHÁLY, ki fölhasználván a megelőző felszázados munkát, megteremté a magyar költészetet egyszersmind művészi és népszerű formájában. Minden magyar kritikus egyetért abban, hogy VÖRÖSMARTY az első valódi költő, kivel Magyarország büszkélkedhetik Európa előtt. Romantikus eposzai, ódái és dalai, hosszú elbeszélései és rövid strophái egyaránt eredeti sugallatra

és művészi leleményességre mutatnak. Lyrai erő dolgában HUGO VICTORHOZ hasonlították, és nagyobb műveiben, mondják bámulói, ott áll, a hol a svéd TEGNÉR. Ha leszámítjuk a *túlzást*, mely igen természetes oly emberekben, a kiknek szemeláttára születik a nemzeti poezis s kik nyugtalanul igyekeznek helyet csinálni neki Európában, annyi áll, hogy VÖRÖSMARTY érdemes a *költő* névre. Midőn VÖRÖSMARTY 1855-ben, november 19-én meghalt Pesten, nemzeti volt a gyász, folytatja a francia író, sok ezerre ment azok száma, kik koporsóját kísérték. Sírja körül a tudomány és művészetek minden képviselője jelen volt. *Zsigmond király*, *Cserhalom* és *Tündér völgy* szerzője, úgy hitték, föl-tette koronáját a haza újszülött irodalmának; azon hatalmas hangokhoz, melyeket Európa Angliából, Német- és Franciaországból hallott e században, még egy hangot kell fővenni, úgy mon-dák, a magyar költő, VÖRÖSMARTY hangját. De mindamellett kifejezte-e VÖRÖSMARTY MIHÁLY a a magyar iélek egész jellemét? Legnagyobb bá-mulói sem adták meg ezt neki.*

* Ez nem is kiváltsága egy költőnek sem. GÖTHE és SCHILLER költészete is a német nemzet jellemének hű kifejezése; — de hogy nem fejezi ki egyik se teljesen, épen azon különbség, sőt ellentét mutatja, melyben a két nagy költő egymással szemben áll. Mily különbség

Művészi ügyessége, nyelve gazdagsága daczára azon kifogást tették ellene, hogy Magyarország fiainak fő tulajdonságát nem tudta magáévá tenni, a szenvedélyt, a gyors föllobbanást, az öröm vagy harag lángját, mely oly gyorsan csillog, mint szerény kardjok a csatákban. Nála hiányzott azon könnyű láng, mely a röpdülő szavakat gyűjtja.

Ő maga is, ki valódi művész (sincére artist) volt, érezte, hogy magyarabbnak kellene lennie a költészetnek. Egyszer 1844-ben egy szerény külsejű, de büszke ifjú lép be VÖRÖSMARTYHOZ, s kéri, hadd mondjon neki egy verset. A komoly mester, kit gyakran ostromoltak már ily vendégek, hiába szerette volna elutasítani az alkalmatlant, vagy legalább megmenekedni azon fenyegetéstől, hogy maga a szerző olvassa föl neki versét. Nem volt mit tenni, megadta magát mint az elbúsult patients; de mindjárt, hogy meglepetett! Az első versszakok megütik fülét, szeme fényleni kezd, öröm fut el arczán és mosolyog, s mihelyt a fiatal csengő hangon elvégzi az olvasást, a nemesszívű mester így szól hozzá: «Ifjú barátom, te vagy Magyarország első költője!» Az elődétől is nemesen fogadott és megkoszorúzott költő PETŐFI SÁNDOR volt.»

egy HUGO VICTOR, BÉRANGER, LAMARTIN vagy CORNEILLE, RACINE és MOLIÉRE!

Így fog hozzá s ily regényes modorban folytatja barátunk, a francia essay-író, költőnk életrajzát, melyet fölösleges ide igtatnunk s némely pontatlanságait czáfolgatnunk.

Érdekesb látnunk, mit mond a francia kritikus PETŐFI költészetéről. PETŐFI SÁNDOR azon költeményeiről, melyek 1844-ben jelentek meg így nyilatkozik: «Mindazon érzelmek, a melyek a költőben kóborlásai közt támadtak, öröme és fájdalomla fölkiáltásai, ifjú föllángolása, vegyítve az olykori csüggedés búskomorságával, az ország szélében és hosszában tett kalandozása, a csárdákban támadt merengései, tréfás vagy érzékeny ötletei, melyeket benne a világ közvetlen szemlélete ébreszt, teszik költeményei tárgyát. Igaz, hogy mind ezekben nem igen van kitünő alkalom a lyrai eszmék magasb szárnyalására. PETŐFI még nem énekel ekkor hazáról és szabadságról.* Hogyan történt mégis, hogy a cigányélet e képe annyira megragadta a képzeletet? Hogyan történt, hogy e kalandort, a kaszárnya e menekültjét, a kifütyölt színészt az első őszinte szavakra oly örömmel fogadták és úgy üdvözölték, mint nemzeti költőt? Két körülmény fejt meg e rendkívüli sikert. Czigány, nem cigány, PETŐFI SÁNDOR Magyar-

* A mi különösen a hazát illeti, tudjuk, hogy nem áll.

országot festette, s ezt oly egyszerű és férfias, oly ismerős és érczeljes hangon, a minő még soha sem esengett a magyar fülbe. Az őt megelőzött mesterkélő művészek kimért és akadémikus modorának semmi nyoma művein. Csak ösztönére hallgatva, a naiv dalos újra föltalálta a primitív költészet elveszett hangjait. Akár szerelmét, akár asztaltársaival Magyarország borát énekelte meg, mindig valami férfias emelte ki tárgyát a köznapiaságból. Most egy tekintet búsítja el, majd a csapszék démona zavarja meg; de soha sem ad verseiben helyet a tehetetlen melancholiának s ép oly kevéssé az élvezet lázas mámorának. Rendkívül eleven fogékonysága mellett is mint férfi tud uralkodni magán. Ne higgyetek neki, mikor életuntságot es halált emleget; a szenvedély kicsalta e rövid fölkiáltást, a következő perczben már elfelejti. . . . A lelekre nézve semmi fárasztó, semmi nyugöző nincs még azon vétkes örömeiben se, melyek igen gyakran sugallják a magyar költő verseit. Szíve helyén áll, lelke éber. Az erkölcsi sikamlások közepett is mindig kitör a tevékeny élet szeretete egy-egy fölkiáltásban, egy-egy képben s a lyrai ihlettség egy-egy hirteleni fölszárnyalásában. Természetes, hogy ily emberen itt-ott megbotránkozik a finomabb ízlés, de enerváló hatással soha sincs. A csárdák orgiái közt, azon pillanatban is, midőn az okosság elhagyja, mindig van-

nak férfias szavai. (Itt idézi a francia író PETŐFI azon versét, melyben magát és az ivó társaságot a mohácsi magyar sereghez, a palaczkokat a törökhöz hasonlítja, s a verset azzal fejezi be: «Ha oly hosszú lesz életünk, Mint kortyaink valának, Megérjük boldogabb korát A bús magyar hazának».) Ezen megemlékezés a hazáról, a nemzeti szerencsétlenség ez érzete a mámor ködén át, jellemző vonása a költő első dalainak. Bármilyen legyen a tárgy, melyben kedve telik, a dáridó, melybe magáról megfeledkezve merül, a magyar szellem mindig elvállhatatlan tőle. Nem kell hinni, hogy e csárdai dalok lelkesedésre ragadták volna azonnal az egész magyar nemzetet, ha csak szerelem és bor lett volna tárgyuk. A szerelmes diák és az iszákos színész mögött mindig ott látom a magyart, a ki még nem ismeri önmagát. Azonban hazája fiai már az első pillanatban ráismertek. Szelleme, lelkesedése, harsziasága, a vándorló dalnok mozgékonyága, ki mindig kész nyeregbe pattanni és vágatni, ez volt meglepő a csárdák e dalnokában».

A francia ismertető ezen felfogásában látjuk, hogy költőnknek legalább főjellemvonását kitalálta a hiányos fordítások daczára, s habár sokkal keményebb szót használ a költő szilajságainak megrovására, mint bármely magyar kritikus, látszik azon törekvés, hogy nem csak a költő, hanem

a magyar közönség gondolkodása módjába tegye át magát. — Fogékonyságának ez sikerül is ott, a hol csak tisztán a költői oldalt veszi.

De ezen fogékonyság nem elegendő egy idegen nemzet költőjét megértenünk. Positiv ismeretekre van szükségünk a népről és földről, mely a költő népe és hazája, s különösen oly esetben mint PETŐFIÉ, kinek műveiben a genre, az élet külsőségeinek is e tükre, oly nagy helyet foglal el. Ismerni kell a nemzet múltját is jelenen kívül.

A magyar nemzet e nem ismeréséből foly, hogy TAILLANDIER egy tündermesét a magyar nemzet eposzává avat, hogy allegoriának képzei János vitéz meséjét, melyben a magyar nemzet története volna ábrázolva. Miután TAILLANDIER előadta János vitéz ismeretes geographiáját, melyben India határos Franciaországgal, így veledik: «Nem ismerünk-e ebben a XV-ik század emlékeire? Hunyadi János és Corvin Mátyás megvédik Európát a török inváziótól; és a hajdani magyar, valamint a puszták mai parasztja, Európát erti Franciaország alatt, mely Magyarországot az Anjouiak dicső uralkodó házával ajándékozta meg, s innen azon traditio (?), hogy Franciaországot magyar segítség mentette meg a török rablástól. Nem volna bajos egy magyarázónak *Janos vitéz* második felében Magyarország sorsa változásainak symbolikus képét fedezni föl. A költő elbeszélése szerint a ma-

gyarok dicsősége, hogy Francziországot, vagyis Európát megmentették.»

Mintán leírja TAILLANDIER mint veszi el kincsét a tengerben János vitéz s mint találja halva lluskát, így folytatja elmékedését: «A kincs, melyet a magyarok találtak, mikor a XV-ik században a keresztyénség megmaradásáért hadakoztak, nem egyéb, mint megkülönböztetett helyzetök Európa társadalmában; a Hunyadiak Magyarországa erős és dicső is volt ... E kincset, mely jövőjét biztosítá, egy viharos nap elvevé. 1526 óta, midőn a török meghódította, csak urat cserélget. Mi maradt számára egyéb az ábrándoknál, vagy hosszas reményeknél és nagyszerű gondolatoknál? — S épen így fogja föl PETŐFI is hőse történetét».

János vitéz meséjét befejezván a francia ismertető, végre ezeket mondja róla: «*János vitéz* a nép költészetének minden regéjét és mondáját magába foglalja. De e mellett nem találni benne semmi tudákosságot; a most említett symbolumokra nem figyelmezteti a költő az olvasót; ezélja, hogy képzeleti meséjét mindenki élvezhesse; *ha lesz, ki a titkos gondolatot kitalálja, jó, a többi érje be vele, hogy e csodás kalandok elbeszélése férfias derűtséget ébreszt lelkében. János vitéz* a magyar paraszt és magyar *lorag* (azaz úri rend) költeménye egyszersmind s benne a lelkesedés és vidám kedv egyesül. Mondják, hogy PETŐFI

e művet a Dunától a Kárpátokig számtalan rhapsod (azaz olyan, kinek kenyeré a dal és rege) énekli (?) Nem is csoda. A valódi hős nem más, mint maga Magyarország: János vitéz rendre mindenik osztályát egyesíti a költészet ragyogó egységben. És minő költészet! A styl őszinte, a képzelet serény, az elbeszeles lelkesedett és vidám, mely megeresztett kantárral vágat, mint a huszár a hazai rónaságon».

A mi PETŐFI költészetének ez utóbbi sorokban foglalt jellemzését illeti, oly találó a mily lelkesedett. — De látjuk, mily tévedésbe jutott azon pozitív ismeretek híjában, melyek történetünk és jelenünk tanulmánya nélkül meg nem szerezhetők.

Könnyű kitalálni a fenlebbiekből a francia író gondolkodása menetét e tévedésekben. Először is mint tényt fogadja el, hogy Magyarországon János vitéz a legkedveltebb, az egész nemzet által legjobban ismert eposz. Hogy ne volna az, mikor KENTBENY írja, hogy a magyar troubadurok könyv nélkül tudják és éneklik mind a népnel, mind a magyar úri rendnél? -- Mikor egy nemzetnél ily tetszést vív ki egy költemény, okát kell találnunk! Annyit észrevett TAILLANDIER, hogy költészetünkben nagy szerepet játszik a haza és a nemzet fogalma. János vitézben is meg kell tehát lennie — gondolá az idegen — legalább nagyon elrejtve, a hazafias elemnek. Nem volt más magyarázat,

mint a költemény egy részét allegoriának képzelni.

Ha úgy volna, mint ő képzeli, meg kellene vallani, hogy *János vitéz* igen rossz allegoria. A symbolikus előadásban minden külsőség, minden esemény lehet költött; de a jellemnyilatkozatnak oly hasonlónak kell lenni, hogy mindenki ráismerjen a burkolt külső alatt az eredeti mintára. Midőn a jellemzéshez még a külső azonosság is hozzájárul, mint a SHAKSPERE *Hamletjében* a király előtt eljátszott szindarabban, a félreismerhetetlenség a tetőpontot éri el, s a mi *Hamlet* érintett jelenetét illeti, a dán herczegnek épen az volt vele célja, hogy minél kézzelfoghatóbban, csaknem az azonosságig mutassa be az elkövetett iszonyú bűnt. Miként van, hogy *János vitézben* az esemény azonossága daczára sem vette észre senki az allegoriát TAILLANDIER előtt, holott ha még a mese is az, a mi nagyjában a magyar nemzet története, csakugyan igen szembetünőnek kellene lennie a célzatosság-nak? A mi fő szempont pedig: a cselekvény és a jellem, *János vitézben* és a magyarok történetében nagyon különböző.

Semmi sem lehet valami elütőbb a néhány száz év előtti magyar történettől, mint azon cselekvény, mely *János vitézben* lefoly. Az elbeszélés hőse netovábbja a kalandosságnak; a mi történetünk egész jelleme épen ellenkező néhány száz

ev óta. A kalandos hadviselés ritkább benne, mint bármely európai nép történetében s még a szent földre is sokkal kevésbé vágyott a magyar mint más nemzetek, úgy hogy a mi szerepet játszott a kereszties háborúk történetében, inkább a nem akarásban áll, s egy Nagy Lajosnak népszerűsége es lelkesítő nagysága kellett hozzá, hogy a magyar a kivételes s tán utolsó lovagi kalandra menjen Olaszországba. Azon eselekvény, melyet a magyar századok óta játszik a történelemben, azt mutatja, hogy nagyon otthon ülő nép vagyunk, s csak a minket megtámadó vagy alkalmatlan szomszedokkal gyűjtöttük meg neha egymás haját. Ezen történeti eselekvényből következtethetünk a magyar jellemre, s valóban a kalandos norman vérből igen keves van maig is ereinkben. A táblalárórend, ha egy személyben képzeljük megtestesülve, kevesse hajlandó ma is, mint azelőtt néhány száz esztendei életében, elhagyni szülőtte földét.

Nem hizelgő ránk nézve, ha a magyar nemzet jellemének hősi oldalát egy huszárban, vagyis, — akarja a francia író mondani, — csikósban testesítik meg. Már pedig így képzei azt a francia író: mert szerinte PETŐFI fejezi ki a magyar nemzeti jellemet, benne pedig mindenütt, valamint stýljében úgy tárgyaiban ezen könnyű, serény, bátor és könnyelműen bevágó jellemet látja. — A vakmerőséggel határos bátorság, igaz, megvolt a köz-

magyarban, valamint a nemzet leghíresebb vitézeiben, kikben, mint pl. egy Hunyadiiban culminált a magyar hősiség; de vannak ennél szilárdabb, nyomatékosabb és mélyebb tulajdonai, melyek nem a hetykeségben, hanem a méltóságosabb önérzetben nyilatkoznak. A török ellen nem harcziágyból küzdénk századokon át, hanem hazánk és jogaink fentartásáért. Komoly eszmék és érdekek öntének bátorságot a szívekbe, s a valódi hősiség képét látjuk őseinkben. E valóság egyik bizonyítéka, hogy még a harcziá minnennapos volt, akkori írónkban a nagy szavaknak és hetvenkedésnek oly kevés a nyoma. A magyar hős képét sokkal hívebben láthatná festve a francia író VÖRÖSMARTY költeményeiben, habár még ő is közelebb járt az idealis képhez, a nélkül, hogy egészen kifejezte volna. Nála, mint kora fiánál, többet mond a szó a tethnél.

János vitézt a magyar olvasó közönség nem veszi egyébnek, mint a mi: kellemes és a népszerű költő genijét mindenütt jellemző tündérmesének, mely egyébiránt korántsem tett oly nagy hatást, mint VÖRÖSMARTY eposzai s ARANY JÁNOS két *Toldija*. Nem tartozik ide, hogy a mű költői becséről is szóljak; csak annyit jegyzek meg, hogy PETŐFI egészen lyricus volt, s csak a drámára volt kevesebb tehetsége, mint az elbeszélő költészetre. Utóbbi nemben nem ment túl egy-egy jeles *genre-*

kepen s ezen tündérmesén. A francia ítesz félre van vezetve, midőn PETŐFI költészetéből akarja némileg construálni a magyar jellemet, melyet más uton kevésbé ismer.

Ugyanezt mondhatjuk TAILLANDIER czikkének egy további részeről.

Igen helyesen találta föl költőnk festői tehetőséget. Csaknem elragadtatva bámúlja, mily mesteri kézzel tudja PETŐFI elevenne tenni a pusztaságát. «PETŐFI legeredetiebb inspiratiói közé tartoznak, ugymond, azon oly költői s oly való képek, melyeket a nagy magyar pusztákról (Steppe) ád. A Duna es Tisza kozt széles róna terül el, nagyszerű, minden emelkedés nélküli pusztaság, a meddig a szem ellát. Nincs egy erdő, nincs egy facsoport, mely egyforma körvonalait megszakítaná. Csak egy-egy tó itt-ott es a tepsedő mocsár partján néhány vízi növény, káka es nád. E róna növényzete legnagyobb részben igen rövid, letarolt gyp, mely néhol elég tömött, s nagy farka juhok es *radlovak* (?) ménésének szolgál legelőül stb. Ilyen a magyar pusztaság. Egy klasszikus tájképfestő rá sem nézne, de egy költői lélek kincseket tud fölfedezni rajta, s épen ebben fejti ki PETŐFI egész eredetiséget. A *János vitéz* szerzője a puszták költője, mint LERMONTOFF a Kaukásusé.»

Ez mind igaz, s egy külföldi ember előtt az

eredetiség ragyogóbb színében tünteti föl, mint előttünk. Ez oldalról nem is tudják eléggé magasztalni PETŐFI költői tehetségét. — Csakhogy itt is hajlandó az idegen író Magyarország nagy részét vadlovakkal, félvademberekkel is igen gyéren népesített arábiai pusztának képzelni. — Ezen költeményekből merítve a geographiai ismeretet, a magyar föld egy sík vadon, népe juhász és csikós, fő hőse pedig a huszár.

E tévedések azonban csak szebbé teszik a francia író rokonszenvét. Nemzetiségünknek csak ezen egy oldalán is lelkesedni tud. Elég legyen még csak zárszavaiból adnunk egy töredékes kivonatot.

«Magyarország jól teszi, ha békés úton is öregbíti nemzeti érdemeit. Ezen érdemek legszebbike kétségtelenül azon szellemi megújulás, mely a múlt ötven év alatt nála élő nemzeti irodalmat teremtett, s ezen irodalom legteljesebb képviselője PETŐFI SÁNDOR. Azon lánglelkű (impétueux) ifjú, kinek életét s halálát elbeszéljük, a szerelem, a haza dalnoka volt. A XIX. század ihletett mesterei közt hely illeti meg őt, mert az érzelmek, melyeket dicsőít, minden nemzettel közösek; de különösen Magyarországra tette meg sikeres hatását, és itt lőn örökre emlékeztessé. Neve örökre be van írva egy nemes korszak történetébe. Munkái koronáját tették föl az irodalmi ujjászületésnek,

melyre hazája legjobb szellemei munkáltak közre, ki saját műveivel, ki részvételével és buzdításával. Mellette s mintegy saját szavai leheletére más írók is támadtak, kiknek mielőtt rangjokat kimutatnám, a mit mielőbb meg fogok kísérleni, elmondhatom, hogy már van magyar irodalom, azaz egy fontos dicsőség a nemes faj más érdemeinek támogatására. PETŐFI nem elszigetelt tünemény. Csak folytassa Magyarország szellemi fejlődését s gyarapodjék szabadon az irodalmi téren, és mindenütt, a hol csak lehet, fejtse ki erejét, s szoktassa hozzá a művelt világot, hogy nála eredeti életet lásson. . . . A nemzetiségek biztosabban tartják föl magokat a szellemmel, mintsem a karddal».

CSOKONAI DOROTTYÁJA.

Juannal és a Kock-féle regényekkel, belátjuk a különbséget. Sőt van számos más francia regény, mely a társadalmi művelt hang és modor leple alatt több ingert takar, mint CSOKONAI nyílt obscenitásai. CSOKONAI cynismusa, mely némelyekben nyílt nevetést, másokban undort ébreszt, ha nem helyeselhető is, jobb a kéj lappangó cynismusánál.

CSOKONAI kora egyébiránt magyarázza némileg komikuma shaksperi túlságait. A férfi társaságokban, még a magasb körökben sem uralkodott nagy idegenkedés az ilyenektől, habár lehetett egyes kivétel. *Dorottya*, mely 1799-ben készült, kézirati másolatokban öt évig járt kézről kézre. A nemes és mágnási családokban ismeretes kedvelt olvasmány vala. Azon XV-ik Lajos korabeli francia műveltség, mely még virágjában volt nálunk e század elején, nem irtózott még különbektől sem. Miként bontráukozott volna meg *Dorottyán*, a ki VOLTAIRE regényeiben gyönyörködött?

CSOKONAI művének nagy része azon szabad nyelvű férfi társaságok hangjára emlékeztet, melyeknek egyéb dolga nincs, mint a nők rovására nevetni. — Mentől kevésbbé van elfoglalva a férfiosztály a közügygyel, annál asszonyosabbá lesz, s egyszersmind annál kevésbbé gyöngéd a nőnem iránt. A sokat vádolt középkori durvaság ellenére azt hiszem, a gyöngéd lovagiasság kifejlésére többet tettek az akkori örökös harczok, mint a későbbi

míveltségnek békével, munkátlansággal áldott évei. A múlt század utolsó tizedének végén a II. József után zsibadtságából fölrazott nemzeti szellem ideiglen visszaesett. Újra tengésnek indult a közélet s vele az irodalom iránti részvét is. Még gazdaságával sem volt annyi dolga a tehetős nemesnek, mint napjainkban. Bora, buzája, nemzetes családja jövődjé biztosítva lévén, a közügy régi kerékvágásában magától is kényelmesen haladván, asszonyossá kellett válniok férfiköreinknek. Alig volt más tárgyuk, kivált ifjabbjainak, mint a léha szóhajtás, s alig volt más szórakozásuk, mint a másik nem rovására nevetni. CSOKONAI együtt nevet kora férfaiival s azoknak kedvenczévé lesz. Aligha igazságtalan vagyok irántuk, ha *Dorottyát* ama korbéli társadalom eposzának állítom, annak hangján és izlésében írva. Nem annyira az életből vett jelenekek és alakok, mint a hang s az izlés festik benne az egykorú társadalmat, úgy szólva házi köntösében.

Nézetem eltér Akadémiánk tisztelt titoknoka, Toldy, véleményétől. CSOKONAI összes műveihez írt életrajzában, mely annyi alaposággal s elfogulatlansággal íratott, s mely annyira kimerítő, hogy ez idő szerint merész vállalat volna a jeles költő életrajzát írni meg, — az élettől elzárt collegiumi nevelésnek s a társadalom szemtől szemben nem ismerésének tulajdoníttatik, az, a mi CSOKONAI

némely munkáját díszteleníti.* Én tovább megyek egy lépéssel.

Tagadhatatlan igazság, hogy a nevelés, mely a tehetségre csak fejlesztő hatású: mindenható az izlés, a modor és erkölcsök dolgában. A jellem ez oldalait egészen a nevelés teremti. Tagadhatatlan az is, hogy különösen a gyermeki évek s az első ifjkor van e részben nagy hatással; de nem egyedüli hatással. Az ember az iskolai évek után sem szűnik meg növelkedni. Az élet, ha már erettebb s nem annyira hajtható gyermeket vesz is át az iskolától, sokkal körlehetetlenebb nevelő. Nem lehet e tanítóval szembeszállni és alkudozni, mint az iskolabeliekkel, s a dacz soha sem részesül nem hogy oly tapsban, minővel neha a tanulótársak kísérik, hanem meg elnézésben sem. — Lehet azonban oly merev természet, melynek ifjú hajtásai még az első fiatal korban fölkóródzanak. Tegyük föl, a mi pedig nem áll, hogy ezen korán fásuló természetek közé tartozott költőnk egyénisége: Csokonai iskolai neveltetése alatt sem volt elzárva a társadalomtól. Debreczenben tanult; de Debreczenben volt a szülői ház is, minden ismerettségével együtt. A helyét hitvallásuak régi rendszerű iskoláiban annyi volt a szünidő, hogy a kinek alkalma volt,

* Lásd amaz összes kiadás XXXII-ik, különösen XLIII-ik és LXXXIII-ik hasábján.

bőven maradt ideje az étellel a legelső gyermekkor után is csaknem folyton érintkezésben lenni, s CSOKONAI már kora ifjúságában eljárt távolabbi vidékekre.

Mindezeknél fogva a mi collegiumaink és egy zárda között igen nagy különbség volt, és még az sem menekült a külső étellel való legalább másodkézbeli érintkezéstől, a ki az iskola falai közé temetkezett. E falak valóban nincsenek hermetice készítve az élet levegője ellen. Az élet és egykorú társadalom erkölce, szokásai és izlése is másolja magát benne főbb vonásaiban, és ha az iskola nagy befolyással van az életre, még nagyobb befolyása van az életnek az iskolára. Ugyanazon iskolai rendszer mellett mennyire különbözhetett egy 1830—40-beli pataki diák egy múlt századbelitől társadalmi képzettség dolgában! — Tudjuk, hogy 1848 előtti köziskoláinkban mily hatalmas és szabadon áradhatott el az akkori kor és közélet uralkodó szelleme. A zárdai falazat meg volt, de ezer nyílásának kellett lenni, hogy az mégis behathatott. — CSOKONAI ifjú korában sem voltak más természetűek ama falak. Vajjon az iskolának tulajdoníthatjuk-e, vagy az akkori kor gondolkodásra serkentett szellemének, hogy épen ő és társai az iskolai tudományoktól különböző tanulmányokra egyesületet alkotnak? — Ezen szellem ébreszté leginkább őt is, hogy egyebeket is tanúlt,

mint a mit kötelességből kellett tennie. Hogy ezt tehette, épen azt mutatja, hogy az a régi s sokat korholt rendszer a szellemet nem rabbá tevő, hanem több szabadságot engedett, mint amaz új, mely a liberalismus színe alatt az önálló törekvéseket kalodába zárja.

Bárhányfele legyen az ok, annyi a fentemlített életrajzból kétségtelenül kitünik, hogy CSOKONAI az életben nemhogy a diáki évek alatt elsajátított netalán durvább izlés, modor és hang miatt kedvetlen benyomást tett volna, hanem szeretett és tárt karokkal fogadott vendég volt az ország különböző vidékeinek társas körében, s ha néha túl lepett a szokottakon, azt tevé, a mit sokan tehettek akkor mások is. Maga az életíró mondja, hogy CSOKONAI nem volt pedáns, hanem elenk, mulattató és vidor, habár nem zajgó,* s borivásra is társasága esábitotta.

Ezek az okaim, melyeknél fogva nem maradok az életíró ezen szavainál: a *«diáki életben megkedvelt vagy legalább megszokott aljasságból egészen kitisztulni soha sem bírt»*: — hanem úgy fogom föl CSOKONAINAK a *Dorottyában* nyilatkozó izléset, hangját es egész szellemét, mint mely nem vala rosszabb ama kor társadalmi szelleménél.

A mind egyéniségében, mind említett műve

* Az idézett kiadás LXXII-ik hasábján.

által közkedvességű CSOKONAI nem volt rosszabb koránál, de jobb sem, midőn ama művet írta. CSOKONAI nemhogy egy satirikus philosoph emelkedettségével gúnyolná ki kora szokásait, hanem benne él, bele találja magát, s neki az a nevetséges, a mi társadalmában is nevetséges vala. — Különös tünemény, hogy maga a költő is tévedhetett e részben, midőn saját műve czéljait itéli meg. *Dorottyához* írt előszavában ezeket mondja :

«Az én szerzeményemnek interesséje áll a *nemzeti luxusnak* és elkorcsosodásnak kigúnyolásában s ifjainknak és leányainknak esintalan, sőt sokszor pajzán mulatságaiknak megbüntetésében. Mert a ki azt gondolja, hogy a komika poesisnak czélja (már az akár epikus, akár drámai, akár más kisebb darab legyen is) csak az olvasó mulattatására s nevetetésére irányoz : az, ítéletem szerint, hibázik.»*

Teljesen igaz, hogy a komikus költeménynek a nevetetésen kívül komolyabb czélja is van, s ily komolyabb czélú és irányú költemény *Dorottya* is ; de nem áll fő interesséje a nemzeti luxus, sem az elkorcsosodás kigúnyolásában. Van egy-két kitérés, melyben a luxus és elkorcsosodás *külsőségeit* kinevetteti, de ezek nagyon alárendelt s egészen

* 176. l. (A nevezett kiadás szerint.)

episodikus helyek. Összetévesztette saját művet Popenak némi részben rokonos *Elrablott hajfürté*-vel, melyből *Dorottya* eszméjét vette, némely kisebb részletekével, s mely mint általa legjobbnak és szebbnek tartott komikus eposz, egyszersmind buzdítást adhatott műve megírására.

Az angol költő főcélja valóban kora fényüzésének és szenvelgő hangjának kigúnyolása. Műve csaknem minden sora teljes satirával és humorral, s inkább ez az uralkodó benne, mint a komikum, habár ennek is vannak művében kitünő példái. A költő elegantiájának jó része is paródiázza hona magasb köreinek szenvelgéseit. PORE az, és nem CSOKONAI, a ki satirát ír korára.

CSOKONAI mindjárt műve elején, a mint a farsangi nép Kaposra bevonulását leírja, gyönyörködő derűltséggel tart szemlét a díszes társaság felett.

Bongorfi dísze a magyar hazának; Cserházyn csodálja a szép magyar ruhát és termetet; Ecsében nemhogy megróná a külföldies műveltséget, hanem magasztalólag szól róla. Avagy a satira hangja-e ez:

Szemővel, egy módos ifju gavallérral,
 Babócsa érkezett gyönyörű manérral;
 Szelid vezetője ennek a colonnak
 Csak most adott kezet egy szép kisasszonynak.

Mátkája portréját, a mellyén viseli,
 Szája mosolygással, szeme tűzzel teli,
 Kardja briliántos, stikkolt a ruhája,
 Kellemes lejtőt jár kisedd paripája.

A fiatal nők között is csak dicsérni valót lát.

Másik szánban madám Cserházyné vagyon
 Szép kis ifjasszonyosság, még fiatal nagyon.
 A nagy világ ötet *galantul* *nevelte*,
 Melylyel természeti kellemét emelte.
 Igéz mikor játszik, bájol mihelyt tánczol,
 Ha discurál minden szívet hozzá lánczol.
 Muzsika, himvarrás, könyvek olvasása
 A finomabb érzés és erkölcs forrása,
 Édes versengésre ébresztették nemét,
 Diszeltetvén benne a szépség érdemét.

Mily pompázva és komoly magasztalással van
 festve a szép Amália! Venus, a grátiák, virágok
 mind elő vannak szedve, hogy méltóképen meg
 legyen énekelve, s hozzá teszi:

De mit festem én azt, a mit az isteni
 Kéz is csak remekként tuda teremteni?

Sem hangban, sem kifejezésben nincs, a mi
 ironiát gyaníttatna.

Bezzeg másképp írja le POPE a maga szint olyan
 gyönyörű Belindáját!

Megkísérlem néhány sor lefordítását, habár az

eredetinek utolerhetetlen hangzatossága es tomött rövidsege nélkül:

Arany kereszt csillog kebelének haván,
Zsidó megesókolná s imádná a pogány.
Minden pillantásán lelke tüze játszik,
Sebes, s állhatatlan egyik, mint a másik.

.
Mint a nap oly fényes, úgy nézz ezen szemre,
S mint a nap egyenlőn ragyog az mindenre.

.
S olykor ha tán női libácskúit sejtéd,
Tekints csak arezára, s mind-mind elfelejtéd.

Oly ezirógatás ez, mely karezolgatásnak is megjárja. — CSOKONAI szóban forgó rajzaiban hiába kerestük a satirát, csak a *trompeuse* s egyket divatos női ruha van futólag említve. Amannak említése, ép úgy mint a harmadik könyvben

On her white breast a sparkling cross she wore
Which Jew might kiss and infidels adore,
Her lively looks a sprightly mind disclose,
Quick as her eyes, and as unfix'd as those.

.
Bright as the sun, her eyes the gazers strike,
And, like the sun, they shine on all alike.

.
If to her share some female errors fall,
Look on her face, and you'll forget them all.

az arczpirosítás nevetségessé tétele, csak egyeseket sújt, kik iránt a társadalom szint oly kérlelhetetlen volt régebben, mint napjainkban.

Még van egy-két, alább említendő hely, melyben a társadalmi szokásokra futólag czéloz a költő; de mindezek a külsőségek, valamint a külföldi tánczok, melyeket a második könyvben oly nagy elevenséggel tud leírni. Szebbet a maga nemében alig lehet írni, mint e módi bolondságok lélekteljes kigunyolása. A francia táncz s a lengyel az itt következőhöz hasonló erős képzelettel és találó hasonlatokkal van leírva.

Végezván a lengyelt, stájeren forognak
 A szála közepén tipegnek, topognak,
 Így lépked így kereng Békés vármegyében
 Az alföldi magyar gazdag szérűjében
 Hét-nyolcz nyomtató ló, midőn patkós lába
 Tapos a világnak legszebb buzájába.

Ha nem maradt ránk egyéb CSOKONAITól, mint e tánczleírás epizódja, rá kellene ismernünk vagy az eposzi vagy a drámai tehetségre. Teljes jogunk volna hinni, hogy a ki az emberi mozdulatokat annyi elevenséggel képzelel, s oly szabatosan tudja szavak által plastikaivá tenni, tudta volna nagy hihetőséggel az indulatokat és jellemeket a külsők által hiven ábrázolni. Midőn KÖLCSEY *csak* a leírásban tartja kitünőnek CSOKONAIT, e részben nagyot hibázik a kicsinylő *csak*kal.

CsOKONAI említett leírása csak episód a műben a külföldieskedés e megrovása nélkül el lehetne az egész szerkezet. Nem is a külsőségekben rejlik az elkoresosodás, hanem a társadalmi szellemben, melyet a satirikus és humorista gúny apró títuszírásaival lehetnek neveltségessé, nem pedig azon erős, durva vonásokkal, melyekben CsOKONAI fest. Nincs meg nevetésében, mely széles kedvű és nyílt, azon keserűség, mely a humoros és satira-író két-értelmű mosolyába vegyül, szóval ő inkább komikus költő, mint satira-író, ő inkább azon feltűnő és kirívó nevetseges tüneményeket tudja rajzolni, melyeket mindenki furesának tart, mintsem azt, a mit más dicséretesnek hiszen, malitiosus simogatásával tudná neveltség tárgyává alakítani át.

Következik a külföldi tánczok után Bordács komolykodása a magyar táncz mellett s azután a költő leezkézése ugyane tárgyban. Szép ez azon tekintetben, hogy bizonyítja a költő magyar buzgalmat. De nem bizonyította-e eléggé maga azon kimeríthetetlen gúny, melylyel a külföldi tánczokat úgy szólván semmivé teszi? — A satirát író költőnek a jót csak indirect uton szabad ajánlania, s soha sem a dicséretes jót, ellentétül oda állitania a kinevetett rossz ellenében, különben erkölcsi leezkévé teszi költeményét. CsOKONAI jól tudja e szabályt s előbeszédében tisztán ki is fejezi. Csak a magyarság iránti megbocsátható hév ragadta el.

A magyar tánczot illető helyhez tett hosszú és fontoskodó jegyzéséből is látni, hogy a költő, műve ezéján kívül eső ügyet szándékozott egyúttal buzditani ; de a legjobb és legszebbb eszme is csak a maga helyén jó és szép az irás és művészet minden nemében. Nem mondom, hogy egy satirában és komikus költeményben ne lehetnének komolyabb hangulatú, sőt néha lelkesült helyek. Senki sem botránkozik meg a fentidézett, oly szép egyszerűséggel nyilatkozó szeretetben, melyben a legnagyobb komikum közepett az *alföldi magyar gazdag szérűjét* s a *világnak legszebbb buzáját* egészen elragadtatva említi, senki sem találja kinevetendőnek, midőn POPE a szellemek nevetségesen aprólék foglalkozását adván elő, a nagyobb szellemekre megy által, s rólok lelkesült patriotismussal mondja :

Nagyjaik viselik nemzeteknek gondját,
S védi égi kardjuk Britannia trónját.

De a moralis tanúlságok hangja, melylyel CSOKONAI a magyar tánczról hosszasan beszél, ellenkezik a komikus költemények természetével.

A ki a satirára és humorra született, vagy arra megért, nem oly hajlandó elmélkedéseinek tanítói hangú, okadatolt előadására, mint CSOKONAI-ban tapasztaljuk. Ő könnyen esik egészen komoly hangulatba. Az élet frivolságaiban gyönyörkö-

dik; — de komolyságában gyakran tudákos, mint sok költeménye mutatja. Ezt sem tulajdonítom egészen deáki szobatudósságának. Tudva van, mennyire meg volt ez a hang azon magyar költészetben, melyet CSOKONAI talált, és pedig nem előnyére volt meg. — Elég meglepő ama korban az hogy legalább a legfeltünőbb kinöveseket teszi gúny tárgyává egy CSOKONAI, s hogy az óda emelkedett hangján dorgálódik egy BERZSENYI. — A satirára nem volt megerve irodalmunk, s kivált társadalmunk nem, holott ama romlott korban több volt rá a tárgy, mint napjainkban.

Csak egy kor volt talán eddigelé, melyben a szokások és intézmenyek satirájának közönsége volt, ez pedig az 1848-iki évet közvetlenül megelőzőt korszak. A fölvilágosultabb rész előtt már ekkor bátran lehetett gúnyolni a társadalmunk és politikai életünk megavúlt visszáságait, s maga a ki az új mozgalom oly hatalmas kezdője és előmozdítója, SZÉCBENYI, költőnek képzelve, a legélesebb satiricus tehetség. — Mit lehetett várni a CSOKONAI korában, mikor a régihez való ragaszkodás oly esökönyös volt? Tudjuk, hogy később is, nem KAZINCZY, az újító, írt gúnynyal a hátramaradásról, hanem épen újításaira keletkezett egy *Mondolat*. — A satirának továbbá nagyobb világ, pezsgőbb élet kell, mint CSOKONAI korában a magyar élet volt. Mennyire kénytelen mentetegetőzni

előbeszedében CSOKONAI, hogy Somogy megyét legkisebb részben sem akarta nevetségessé tenni! Ha tudott, sem mert volna satirát írni. Ki is mondja ugyanott, hogy műve nem pasquillus, *sőt még csak nem is satira.*

Míg hazánkban egyfelől a sajtó nem emelkedett hatalommá, vagy legalább tekintélylyé, a magyar író szükségkép vagy aristokrata volt, vagy kizárólag az aristokrátiától függött. A szegénysorsú költő nem lehetett egyéb koldus troubadournál vagy hegedősnél. Ezek hivatása magasb volt ugyan, de a vándorszínészszel együtt alig volt nagyobb társadalmi állásuk, mint a bohócnak. Csak az igen régi középkorban festik a szegény, sehonnai hegedősöket úgy, mint hatalmas grófok, hercegek és királyok vetélytársait. A későbbi feudális társadalomban a költészet éhezve kopogtatott be a nagyok ajtaján, hogy meghallgattatásban, tapsokban és anyagi életére szükséges más kegyelemben részesüljön. Ha olykor egy-egy keserű igazságot vagy satirai megjegyzést merészelt kimondani, hízlegésekkel volt kénytelen lepleznie, vagy helyrehoznia elbizakodását.

CSOKONAI sokban hasonlít ily troubadourokhoz. Ő rá volt szorúlva, ő büszke volt a nemes hazafiak pártfogására, s nem tettetett a hízlegés, melyet rájok halmoz alkalmi verseiben, hanem úgy látszik, valódi tisztelet kifolyása volt. — Iro-

dalmunk azon korban csaknem mindent a vagyonosb nemességnek köszönhet. Tekintélyét csak az emelte föl, hogy épen ez az osztály kezdett tollat ragadni s jó példával mutatni meg, hogy a költés is tisztességes foglalkozás, sőt hazafiság lehet. Ily viszonyok közt Csokonai kitünő helyet foglal el irodalmunk uttörő bajnokai között. De helyzeténél fogva sem lehetett bátorsága a satirához. Somogyot választva egy képzelt, komikus cselekvény szinpadául, mindent elkövet, hogy a somogyi felsőbb kör neheztelesét magára ne vonja. Előbeszédében így kiált föl: «Egy Széchenyi provinciájában mit találhatna az ember satirára valót?» — Nem kevésbbé hizeleg ugyanott a megye *nemességének*, mint főispánjának, *mely*, ugymond, *mindenha teljes volt nemzeti buzgósággal*. A költő meggyőződéssel mondja e hizelgést, s ketségkívül szükségét érezte. A Somogy iránti tisztelet kifejezésének tartom a farsangi menet leírását is, melyet költeménye compositiója sehogy sem igazol, s HORATIUS «*purpureus pannus*»-nak nevezte volna. Egy megyei ünnepély fényes leírása nem illik a farsangi tréfák közé, hangja nem talál az egészével; a benne körülményesen leírt személyek egy része nem szerepel többé s nagy része igen keveset; a nemzeti férfi ruhák, melyek e leírásban pompáznak, félre vannak téve a vigalom alatt, sőt a negyedik énekben *pulider-*

ról van szó.* Maga CSOKONAI mondja, hogy a szóban forgó helyet utólag illeszti költeményébe, s s ama leírásához a főispán beigtatási ünnepélyéről vette a mintaképet. A Széchenyi provinciáját megtisztelte, s a költemény többi részét a képzeletből alkotta. — Kettős censura kényszeríté a hibára.

Tudjuk, mennyi fáradsággal bizonyítgatja előbeszédében, hogy mind a mese, mind a jellemek képzelete és nem emlékezete szüleményei; mert a közönség egy része kétségkívül valódi esetet és alakokat gyanított a phantastikus költeményben. Midőn a komáromi censor nem engedi *Dorottya* kinyomatását, egyik fő indoka, hogy történt dolgra vonatkozik, s hogy az illető megyében ismert egyéneket gúnyol. Hozzá teszi, nagyobb hitelesség okáért, hogy maga személyesen ismeri a somogyi közönség nagy részét. Kár, hogy Toldy Ferencz mint életíró a censornak és nem CSOKONAINAK hajlandó e részben igazat adni.

Részemről egészen a költő pártján állok e tárgyban. Az élet oly aprólék dolgaiban ötvenhatvan év több mint elegendő arra, hogy akár én, akár az életíró positiv adatokkal ne dönthessük el a vitát. De alig kell positiv adat föltennünk,

* Azon bugyogó, mely a szűk *tricot*-n felül czombközéptől a csipőig puffaszkodik.

hogy Dorottya, Adelgunda, Orsolya és Rebeka rajzában ép oly kevéssé akart valakire pasquillt írni a költő, s mindazáltal ép úgy sértve érezhette magát Somogynak minden háborúságot szerző vén leánya és asszonya, mint MOLIÉRE *Fősvényé*-vel igen számos párisi fősvény. Maga a költő bizonyosságul híja a közönséget e részben: «Az egész tartományban, úgy mond, a Balaton és Dráva partjai közt egyetlen egy személyt sem találhatni, a ki az én leírásommal és mesémmel megegyezne». Oly költő, mint CSOKONAI, nem szorúl az egyének szolgálai lemásolására. A valódi komikus költő egy-egy képzelte jellemben kigunyolhatja egyes osztályok gyöngéit, de egyesekre írni torzképet sem szabadosnak, sem költőileg művészi eljárásnak nem tartja.

A mese pedig annyira fölül áll az élet s különösen a magyar társadalmi élet mindennapi jele-
netein, mint a képzelet akármelyik phantastikus szüleménye. A társadalom képe oly nagyított, hogy alig lehet ráismerni; a mi véghez megy, csak oly kevéssé eshetett meg 1799-ben mint 1860-ban. Még az olasz carnevások tréfás valóságai közepett is csak mese volna az. CSOKONAI műve a tréfánál komolyabb s a valóságnál bohózosabb.

A költői inventio merészsége oly lényeges jellemvonása *Dorottyának*, hogy róla írván, lehetetlen kikerülmünk a költői elhitetés sokat vitatott kérdését. A költemények valószínűsége és valószí-

nütlensége körül forgó vitákban *Dorottya* méltán volna fölhozható bizonyítékul, mily széles birodalma van a képzeletnek. Ime a mese, melyet úgy szólván légből kap a költő, melyhez a földön föl nem található társadalmat teremt, s még is jeles, még is magával ragadja az olvasó képzeletét, s nem jut eszébe valószínűtlennek tartani. — Csokonának, mint minden valódi költőnek, sok jutott azon hüvölő tehetségéből, mely Homéértől az új költőkig s Chinától Amerikáig a szem nem látta és fül nem hallotta csodás tüneményeket valószínűkké teszi. Mind a komoly érzelmeket ébresztő, mind a komikus költő fölhasználja a festő és zene-költő rábeszélő eszközeit.

Az ábrázoló költészet rajzai valószínűség tekintetében azon törvények alá esnek, melyeknek a szobrász és képíró szokott hódolni. A festő ecsete nem kevésbé elhithető, midőn merőben képzelt phantastikus alakokat állít élénk, mint midőn az életet másolja. Sőt csodálatosnak látszik, de igaz, hogy a képzelet a maga eszményítésével s a való túlzásával nagyobb illuzióba meríti a lelket, mint az élet hű másolatával. Egy photographia, mely a mikroszkop bírálatát is kiállja hűség tekintetében, sohasem képes azon megszólalásig eleven ábrázolatot állítani élénk, minőt a jeles művész eszményített és szépített, vagy merőben képzelt alakjaiban csodálunk. A képíró teljesen fölhasználja

az élet külsőségeit, s nincs oly részlet, melyet az életből s látott valóságból ne meritene. A legerősebb képzelet is csak az emlékezet részleteiből kölcsönzi a vonásokat, csakhogy sokszor nem látott combinációkban és nagyítással. A valódi művészi tehetség akár tudatosan, akár öntudatlan ösztönszerűséggel, kihagyja festvényéből a lényegtelen külsőségeket, háttérbe szorítja es kiesinyíti a kevesse lényegeseket, hogy a lényegest nagyítva s annál teljesebb világításban emelje ki. Minden részlet, melyet az életből használ, nem csak arra való, hogy az élet valóságához hasonlóvá tegye a kepet, hanem világosítsa és összhangzóan segítse elő az eszmét, melyet teste változtat. Egy erős főeszme, mint középpont körül csoportosít minden részletet, melyet az élet szemléletéből veszen. Csoda-e, hogy mesterséges teremtményei hatalmasabb és mélyebb hatásnak a lelekre, mint az életnek kevesebb szellemiséggel elevenített s több lényegtelen külsőségekkel halmozott és homályosított benyomásai? — A művészet ez eljárása nem ellentét a természettel és étellel, — csak a tökéletesítés, tisztázás műtétele. A csillogó gyémánt csak salakjától megfosztott természeti tárgy. Egy szobában rendezett természettani kísérlet mesterséges lehet, de a természet hatalma nyilatkozik benne a célra fölösleges külsőségek eltávolításával s a célnak megfelelő körülmények hathatósbbá tételével.

Az ábrázoló művészetek lényegéhez tartozik bizonyos nagyítás, mely mindig a művész eszményének hathatósabbá tételére szolgál. Az élet külsőségeit nem czélul, hanem eszközül használja, s mint ilyenek, alárendelt fontosságúak. A lényeges, a fődolog az, hogy teljes hatással tudjon azokban egy főeszmét megtestesíteni. Célja magasabb mint a híven másoló photographnak, tehetsége az eszmény megtestesítésében, az alakításban áll.

Mihelyt a művész a külsőt a külsőért rajzolja, mesteremberré válik, s a mi több, minél jobban igyekszik az élet tüneményeit a magok valóságában tüntetni elő, annál több kifogásunk van a valószínűség dolgában. Szülőföldem rajzában sokkal szigorúbb bíráló vagyok a részletekre nézve, mint a képzeleti tájképek külsőségeiben. A regényekben, melyek azt követelik, hogy a tájakat, városokat, emberi szokásokat híven rajzolják, elmegy kedvünk az olvasástól, mihelyt a valótól elütő ferdtéseket tapasztalunk bennök. A kik azt követelik, hogy az életet festik, több botlást követnek el a valószínűség ellen, mint a tündér-regék költői.

A költészet teremthet soha nem látott lényeket és viszonyokat, nagyíthatja, sőt kell nagyítania mindeniket, csak hogy eszméjét elevenen ábrázoló képet állítson elő a külső valóság részleteinek összhangzó csoportosításával. *Dorottyában*

számos jelenetet és több alakot a rajz ezen meszterfogásai tesznek elfogadottabbakká, mint a minők némely regény és dráma életből vett leírásai. CSOKONAI képzelete eszméjét az élet odaillő vonásainak oly kiemelő és kiszínező vonásaival csoportosítja körül, hogy a kép maga igazolja a maga valószínűséget — és főleg épen a nagyítás által.

Azon eszméket, melyeket a festő és a költő a külső valóság vonásaiban megtestesít és kiemel, s melyek által legnagyobb hatást tesz a lélekre: az emberi jellem s indulatai és érzelmei adják. Főleg a költészetre elmondhatjuk, hogy megtestesített lélektan. A költő az elhíttetés egész erejével szólaltathatja meg az élettelen tárgyat, a földfeletti szellemet is, s ezen, a tapasztalattal oly ellenkező tüntemény varázserejű rábeszélő tehetséggel bír, mihelyt az emberi jellem ezer alakú nyilatkozását képes majmolni. A lelki valóság hatalma nem engedi meg a kételkedést az anyagi valóságban. — A sympathy, neme hasonlói iránt, természeti ösztönül van az emberi lélekbe oltva, s a költő az emberi lélek festésével hat leghiztosabban az emberi lélekre. A képzelet ezért szeret minden szépet, nagyot és fenségest, minden titokteljest emberi alakba öltöztetni. A költészet és vallások története bizonyítja ezt.

A képzelet megtestesítései közt a földiségtől igen távol eső lények az úgynevezett *makhinák*, melyeket az eposz még a keresztyén korban is oly

sokáig használt. Régebb midőn a keresztyén hit nagyobb intenzitással élt az emberek lelkében, kétségkívül még kevésbé hittek a földről kienyészett görög mythologia isteneiben, mint jelenleg s mégis fenmaradtak a költészetben. Épen ez bizonyítja, mily örömet társalkodik velök a képzelet. — Mystikus alakjoknak a lélektani valóság adja az elhíhető erőt.

Két, e lélektani valóságon kívül eső kellék van azonban, a mi úgy látszik, szükséges, ha a költeményekben szerepelnek. Egyik az, hogy ha maga az élő hit nem támogatja is, mint MILTON és DANTE keresztyéni allegorikus alakjait, legalább némi traditio jogosítsa föl a költőt használatukra; másik kellék, hogy a költő ne követelje, hogy valóságos emberi alakok festetnek bennök; ennélfogva testileg nem szabad részt venniök az ember mindennapi cselekvényeiben; a küzdelmet e lények egymás közt s nem az emberekkel folytatják, kik felett oly túlnyomó hatalmat gyakorolnak, szóval meg kell tartani emberfeletti mystikus származásukban.

Az emberi lelket kétképen ábrázolják az allegorikus teremtmények. Személyiségök az emberi indulatok megtestesítése. Magok bírnak indulatokkal, szenvedélyekkel és emberi jellemmel. Másfelől sugallásuk támaszt a földi emberekben nagy és nem közönséges, de azért a jellemből folyó indula-

tokat és erzelmeket, s ekkép motivumokkent szolgálhatnak a költőnek.

Három ily allegorikus személy viszen kiváló szerepet *Dorottyában*: *Eris*, *Venus* és *Carneval*.

Eris és Venus szereplése e költeményben megfelel mindazon követelményeknek, melyeket elősorolánk: hagyományos mystikus személyekben embereket utánzó s csak sugalló szerepű lények.

Egyáltalában nem sikerült teremtménye Csokonainak a *Carneval*. Legesekélyebb hibája, hogy nem traditionalis. A mysticismus annyira nem övedzi, hogy az asszonyok meg is kötözik. MACULAY egy nagy költő allegorikus személyeit «szárnyas jó emberek»-nek nevezte. A Carnevalnak még szárnya sincs. — Mindemellett merőben jellemzetlen alak, s vegre a mi sugalló természetét illeti, ez csaknem merőben hiányzik. A mint látni fogjuk, e részben csak annyi szerepe van, mint azon nagy könyvnek, melyet a nők ki akarnak ragadni a férfiak kezéből. Más hatalmasb indokok mellett fölöslegessé válik a főcselekvényben Carneval fölléptetése. A költő inspiratióját nem emelhetjük ki ezen alaktalan alak-forma és a vele egybekötött költeményrészek dolgában. CSOKONAI is, ki a költői festésben jeles, hogyan rajzoljon olyat, mi tulajdonkép nem valamely eszmének megtestesítése? Ő különben nem nagy tehetségű rajzolója az emberi indulatoknak, mint tartozik lenni különösen

minden eposz és drámaíró. Ezen képírói ügyesség sokkal kétségtelenebb bizonyítéka a született költői tehetségnek, mint a világ minden csillagával és rózsáival fölciczomázott verses költemények. Az elhíttetésnek több ereje van abban, mint a rendezetlen ábrándokban. A festés egyik lényeges, fő eszköze a költőnek; csak hogy nem egyedüli eszköze.

A költészetnek azon elhíttető erején kívül, mely a festészetével rokonos, van egy másik bővülő eszköze is, mely leginkább a zenéhez teszi hasonlónak. Ez a hangulat. A zene oly közvetlen hatású, hogy nem szorúl motiválásra.

A költészet nemei közt a lyra áll hozzá legközelebb; de nem lehet el nélküle sem a dráma, melyben a szereplők közvetlen érzelmeiket a kifejezés erejével motiválják, sem az elbeszélő költészet, melyben a költő érzési módja akaratlanul is belevegyül az elbeszélésbe. Szükséges is, hogy belevegyüljön. Azon költő, a ki nem képes teljesen együtt érezni személyeivel, az eposzban oly kevésbé tűnhet ki, mint az érzelmeiket csak tettető lyrikus. DANTE és MILTON csodálatra méltó túlvilági rajzaiban nem csak a rajz művészi megvilágítása, részletezése és eleven színezete okozza az illúsiót, hanem nagy mértékben befoly rá azon mély meggyőződés s megindulás valódi hangja is, mely a rábeszélésnek mindenható erőt kölcsönöz. A stylt

el nem találó és rossz hangzású fordításban az elhíttetés bűvereje nagy részben elenyésszik, s a költészet legbájosabb része elványolódik.

Míg a költészetnek a rajzok helyessége *objectiv* oldalát teszi, zenei varázserejét a költő *subjectiv*-tása adja meg.

A komikumban az eleven átérzés, ezen erős hangulat ép oly szükséges, mint a sentimentalis, fenséges, tragikai vagy kellemdús érzelmeket ébresztő költeményekben. CSOKONAI lelkülete könnyen hangolódott a komikumra, s stylje sehol sem tündöklék jobban, mint ennek körében. *Dorottyá*-ban a komikus helyek a styl nagyobb erejével vannak elbeszélve, mint a többiek.

Az elhíttetés fönt előszámlált eszközein kívül, melyeket egyaránt használ a komikus és nem komikus költő, van a komikumnak egy külön kiváltsága is, melynél fogva többet merhet a valószínűtlenség vádjá nélkül. Erre a jogot onnan meríti, hogy a legvalódibb és legkevésbé túlzó komikum is a dissonance-okból s az össze nem illőkből születik és táplálkozik. Az aránytalanságokból alkot képet, az összhangtalanságból csinál harmoniát és a következetlen fonákságokból comédiát. A legjobb komikus hős most egy gyáva, ki vitézkedik, majd egy-egy szenteskedő, a ki szerelmesdit játszik öreg napjaira, majd egy lakomát adó fősvény, egy nagy úri modorokat utánzó inas s magát bölcsnek velő

esztelen. Lehet a komikus hős egy nem saját jellemében meghasonlott ember, hanem olyan is, a ki környezetében a társadalomban és korában Don Quixote őszinte következetességével lesz nevetségessé. De mindenütt szükséges, a lélektani helyes rajzolás általános törvényének megtartása mellett valami össze nem illő arra, hogy a költemény komikus hatást tegyen. Látni fogjuk, hogy CsOKONAI *Dorottya*-jában mind az egyéni, mind a társadalommal való meghasonlásból folyó komikum meg van. De CsOKONAI, mint a komikus eposzírók, tovább viszi az össze nem hangzás komikumát. A komikus eposzok egyik ereje abban áll, hogy a tárgyhoz nem illő hangon folytatják előadásukat. Míg a költészet más nemeiben a hangnak a tárgyhoz illése egyik legerősb elhitető eszköz, a komikus költemény a hang és tárgy összhangtalanságával tesz hatást. Másutt minden egyéb inkább kelt sympathiát, mint a hang kölcsönzése, itt épen a célzatos hangköcsönzés kelti a költőben és olvasóban a komikus hangulatot. A komikus költő hangulata oly egész lélekkel komikai, mint a tragikusé komoly, de amaz a komolykodó tettetés álarcza alá rejti.

A mint CsOKONAI mondja, a parodiázó hős-költemény háromféle: vagy a cselekvő személyek aránytalanúl kicsinyek azon nagy dolgokhoz képest, melyeket véghez visznek; vagy nagy hősök harcolnak aránytalanúl kicsinyes tárgyakért;

vagy végre mind a hős, mind a véghezvitt tettek kisszerűek. Az első nembe tartozik a *Béka-egérharcz*, melyben békák és egerek majmolják a nagy hadvezéreket és uralkodókat: a másodikba TASSONI *Élbrablott vedre*, mely miatt két tekintélyes város s végre egész Olaszország háboruba keveredik; a harmadikba tartozik BLUMAUER ismert travestálása, melyben mind a személyek, mind a véghezvitt tettek kisszerűek.

CsOKONAI a maga *Dorottyáját* a komikus eposzok azon osztályába sorozza, melybe a *Béka-egérharcz* is tartozik. S valóban a nők hadviselésében a hősök kisszerűek s a véghezvitt dolgok nagy stylben folynak; de egy lényeges pontban open ellentett komikuma van a kettőnek. A *Béka-egérharczban* nem a majmolók a nevetségeseek, hanem a majmoltak: *Dorottyában* pedig a nők a komikusok, kik a társadalmi állásuktól oly különböző mesterség modorát utánozzák.

A parodiázás *mindenik nemében* a komikus hatás egyik eszköze, hogy hősköltemények hangján és pompázó vagy fenséges styljében foly az elbeszélés.

De ezen tekintetben CsOKONAI művét nem nevezhetjük teljesen sikerültnek. A jelenetek, hasonlatok, az előadás fordulatai, mind hasonlóak az epoeákéihoz; — de maga az előadás hangja és stylje nem utánozza és parodiázza eléggé a hősköltemények pompázó, fenséges es emel-

kedett nyelvét. Ez nem válik tehetsége kisebbségére; mert az ő korában más sem tehet vala többet. ZRÍNYI eposzát ha ő igen, a közönség nem ismerte, s így nem volt irodalmunkban valami igen kitünő és ismert hősi eposz, melynek hangjával gunyolódhassék. Irodalmunkban az ilyes csak VÖRÖSMARTY után volt lehetséges. Az is nagy erőre mutat, hogy e részben annyit tön, a mennyit *Dorottyában* látunk. E mű több jeles eposzírónk után is méltó tanulmányul szolgálhat akármelyik komoly eposzírónknak előadás dolgában is.

CSOKONAI műve komikus eposz, s akár mint komikum, akár mint elbeszélő mű teljesen megérdemli figyelmünket. Komikum tekintetében drámairodalmunk egyik oldalát, elbeszélő érdek dolgában eposzirodalmunkat érdekli közelről. Mint komikus mű, csaknem páratlan irodalmunkban. Nincs vígjátékaink között oly erős s annyi tehetséggel végig fejlesztett komikum, mint *Dorottyában*, pedig sok tekintetben *bohózatnak* nevezhetnök. Ha igaz, hogy a komikus műveket egyfelől az izlés aljasabb neme, másfelől a nagyítás túlzásai és a parodiázás teszi bohózattá, *Dorottyában* bohózat áll előttünk, azon szörnyeteg, melyet Akadémiánk ezen tisztelt és tekintélyes osztálya a vígjáték teréről számkivetni akart, a mint ezt ki is mondá már régebben a vígjátéki pályázásokat

illető hirdetésben. Korántsem állítom, hogy a szinpadon látva, mind az illusióba hozná a nézőt, a mit Csokonai elbeszél s leír; de épen mivel bohózatosabb akármely szinpadi bohózatnál, szolgálhat például, hogy sok körülménynek s nevezetesen a társadalmi életnek túlzásai s némi izléstelen szabadság mellett, a legvalódibb egyéni komikum, a szenvedélyek és jellemek komikus nyilatkozatai mily természetességgel találhatók föl egy bohózatban.

A vígjátékban mint minden komikus műben, első és fő kellék, hogy komikum, minél hathatósabb komikum legyen benne; — nem pedig az, hogy a mindennapi élet másolatává törpüljön. Ide törpül pedig az úgynevezett társalgási vígjátékok által. A költő izlése tartozik hódolni a társadalmi izlésnek; — de tőle egyszersinind különbözik is. A legfinomabb, legsaloniabb beszélgetés, ha a költeményekben lemásoltatik, a társadalmi izlést nem sérti ugyan, de ép oly szenvedhetetlen folt lehet a költői képzelet és érzelem világában, mint a bohózat nyers kedvesapongásai. Az élet lapított prózájától mindig iszonyodik a költő, akár a salon, akár a csizmadiaműhely prózája legyen. A komikum, a hol a hozzá való tehetség erőteljesen nyilatkozik, szelidíthető, sőt egyes művekben is lenyeshetők kinövései; de a hol az elmés, szellem-dus vagy épületes simaságú párbeszédek közt a

néző nem találja a jellemfestés plastikai erejében az emberi lélek visszásságaiban a valódi nevetségest ott meddő marad minden buzdítás és fejlesztési törekvés, s nincs mit és miért nyesegetni róla. A mindennap prózája, a mindennap szolgálai másolása, a mindennap izlésének legfőbb követelése s nem a bohózatosság fenyegeti sem vígjátékirodalmunkat, sem a külföld vígjátékirodalmát esenevésző tengéssel.

Nem óhajtok aljasabb izlést, minő társadalmunké, nem óhajtok mindenáron bohózatot; de óhajtom, hogy ne ez legyen a fő kiindulási szempont akár költőinknél, akár kritikánkban. Ellenben követelendőnek és minden egyebet dominálónak tartom a komikumot bármily komikus műben. Ez az, a mi a jellem és indulat hű festésével s nevetségessé tételével a szívet és józan izlést táplálja, nem pedig a társadalmi külsőségek megtartása. E komikum az, a minek hiánya mindenek fölött megrovandó, s ennek színrehozatala az, a mit koszorúzni és buzdítani kell. Ez az a miben MOLIÉRE nyomdokait követjük, nem pedig a mű versbeszedése, a mi alárendelt szempont.

Miből meríti CSOKONAI eposza komikumának erejét? Mi czélja ezen komikumnak és iránya az egész compositiónak? — Mindezt már maga a költő igen tisztán adja elő néhány sorban:

«Dorotya leánytársaival, a rövid farsang és a

kevés menyegző miatt, Carneval és az ifjak ellen hadat indít, és mikor őket szinte meggyőzte, Venus a dámáknak minden kívánságát megígérvén — kibékelteti.»

Valamint az építész néhány egyszerű vonásból meg tudja ítélni gyakran az egész épület stíljét és mintegy kitalálja a benne rejlő gondolatot; valamint a legbonyolultabb gépezet mozgató elve néhány szóban, egy formulában foglalható össze: a költői művek már az alaprajzban kimutatják fő-céljüket és azon elvet, mely erőt, lelket kölcsönöz az egésznek.

Valóban a fennebbi alaprajzban ki van mondva, hogy a költő célja a férfiak ellen föllázadó nőket tenni nevetségessé. A nők erőszakkal boszúval akarnak hódítani, — s végre a szerelem állítja helyre a két nem közötti természetes viszonyt. És valóban a mű eselekvényének komikuma a boszú tehetetlenségében, s a csomó megoldásának komikuma épen a szerelem miatti gyöngédségben rejlik.

Az alaprajz azonban már sokszor magában foglalja a helyrehozhatatlan hibák csiráját is. A fentebbi alaprajzot annak bebizonyítására hozza fel CSOKONAI, hogy eposzában meg van az egység holott már a kiindulásban kétesse tétetik az. Mert a nők nemcsak a férfiakra neheztelnek a kevés menyegző és a hideg magaviselet miatt, hanem a

megszemélyesített Carnevalra is. Neheztelnek pedig azért, mivel igen rövid a farsang. A kétféle indok rokon ugyan; de előrelátható, hogy a nőknek a Carneval elleni boszúja nem annyira nevetséges, nem annyira komikus, mint izetlen, és oly tréfa, melynek sem külső sem belső valóság nem szolgál háttéréül. Ez a leggyengébb indok a cselekvényben, s azon helyek, melyek erre vonatkoznak, egyszerűsmind gyengék komikum dolgában. A magléhaságából meddőséget következtethetünk.

A költő, mint előbeszéde kezdetén elmondja, víg eposza első eszméjét azon beszélgetésekből meríté, melyeket a nők oly nagy részvétellel folytatának a farsangról. «Látám, úgy mond, hogy kivált a szépnembéliek nem épen részvétel nélkül tudnak szólni, látám, hogy nagy részint sajnálkoztak, hogy oly rövid időt szabott kalendáriomjok az országos bohóskodásra; láték modelleket *Dorottyára* de a mely modellek itt is csak olyanok valának, mint mindazokban a tartományokban, a melyekre szólott a régi löcei kalendáriom. Azonnal föltevém magamban, hogy a mit egy vagy más személyben nem csak akkor, hanem életemnek megrendült napjaiban, nemcsak Somogyban, hanem akárhol is valaha látam horatiusi sóra valót, azt egy tökéletes ideálban előadom. Így kerekedett *Dorottya.*»

Így kerekedhetnek a költői eszmék. A farsang-

ról folytatott beszélgetésekről vett gondolat tovább-tovább fejlett s eposzszá nőtte ki magát. De mint a mag : mikor már felcsirázott, levetkezi azon burkot, elszáradásnak engedi azon gyökér-leveleket, melyek első megzsundulására szükségesek voltak : úgy a költeménynek sem szükséges néha, hogy az első eszmének körülményeit fölvegye. Csokonait a farsang eszmetársulat utján vezette egy eposz tervére, pedig eszmetársulat utján az ember gyakran messze távozik a kiindulástól. Jobb lesz vala tán költeménye, ha a nevezett *modellek*-hez tartva magát, a «*rövid farsang*»-on való sajnálkozás eszméje nem szerepel benne, ha maga a cím csak *Dorottya* és marad a hozzátétel: *aragya is a dáma diadalma a farsangon*.

Azonban a költemény már örökre úgy marad a mint van, eredendő és külső hibáival, de egyszersmind oly fényoldalakkal, melyek ha ki nem mentik, megboesáttatják a hibákat, s oly erőteljes komikumával, melyet egy-egy kopár hely nem tesz unalmassá, vagy léhává, egészben véve.

Csokonai maga, ha mint bíráló nem, mint költő érezte, hogy költeményének fő súlya, komikumának ereje a nők, társadalmi állásukhoz nem illő cselekvésében van. Költői öntudatosságának e részben kétségtelen példáit fogjuk látni. Következetes e részben elejétől végig. Említettem, hogy művére sokat, tán az eposz eszméjét is, de minden esetre egyes részleteket POPE *Elrablott hajfürtjé-*

ből vett. Az átvétel olykor csaknem szószerinti, s még is Csokonainál egészen más értelmű. Csokonai ismerte a nevezett költeményt, habár nem eredetiben, csak francia prózai fordításban. Nemesak ismerte, hanem csodálta. Maga említi több helyen, de egy szóval sem mondja, hogy *Dorottya* számára kölesönzött volna belőle. Mindjárt a bevezetésnél egyik jegyzésben, mely e sorhoz tartozik, «Hát férhet ily harag angyali szivekbe?» VIRGIL e helyére hivatkozik «Tantæne animis cœlestibus iræ,» — holott POPE használta a római költő e felkiáltását ironiával, s Csokonai szóról szóra átvette az angol költőtől. POPE ezt mondja: «Hát gyöngéd szivekben ily hatalmas harag lakik?»* — Azonban a két költemény eltérő irányát mindjárt a kezdő sorokban sejtjük. POPE így szól:

Hogy veteműlsz, férfi, ily vakmerő tette,
S hogy lakik ily bősztűh gyöngé nő szivekbe?

A férfiak már itt szintúgy czélpontúl vannak kitűzve, mint a nők; míg Csokonai azt szándékszik elbeszélni:

Miként insurgála amazon módjára
Egy nagy dámatábor Carneval hadára,
(t. i. a férfiakra)
Miket vittek véghez felforrott mérgekbe' —
Hát férhet ily harag angyali szivekbe?

* And in soft bosoms dwels such mighty rage.

Dorottya első könyvében kevesebb szépség van, mint bármelyik következőben.

A számkamnet leírása foglalja el nagyobb részet, melynek jellemeről s mivoltáról szólottam. Csak *Dorottya* arcképének beleszövése üti helyre a hibát, mely fénypontja az egész első könyvnek. Míg a fiatal nők arcképe a közönséges kellemen fölül nem emelkedik, s *Amália* rajzában a nagyot mondó képek halmazából tiszta arckép nem áll előttünk, *Dorottya* festésében a költői ér egész gazdagságában megnyílik. A komikus hangulat csaknem daemóni erőt ad ecsetvonásainak, melyek nagyon gorombák, de rendkívül szabatosak és a megszólalásig eleven arcképet kerekítnek ki. A nyelv azonnal eredetibb s gazdagabb körömfönt kifejezésekben. A hasonlatok jellemzetesek és találók. Az egész rajz a borzadásig hű; a fanyarságig s csaknem a kegyetlenségig gúnyos. — Főleg vénségét teszi csuffá a költő e vén leánynak, ki már «hatvanötöd füre lesz menendő». Az olvasó csaknem hajlandóbb szánni mint kinevetni az elbeszélés hőst, mindjárt ez első bemutatásban. De a költő egész következetes öntudattal gúnyolja benne épen a vénséget és rút külsőt; mert a rajz után oda veti:

Mégis lám, a kinek kén litániázni,
Itt mer a farsanglók között botorkázni;

s ismét

Igazán, hogy vón lányt s vón aszonyt a manó
 Oly helyre is viszen, hová nem volna jó.
 Mit keresnek ezek fársáng innepében? stb.

A korosság kigunyolásával a költő épen ezen vigalomba nem illést akarta megbüntetni.

Ezen egy erős killobbanáson kívül az első énekben igen kevés nyomát találjuk a komikumnak.

Az első könyv csak expositio, melyben megismerkedünk a személyekkel, helyzettel s némi kis előkészület van a jövőendő fejleményekre. A hang különben inkább a jóakarató kedvtelésé, épen a sikerültebb, tetszetősb helyeken. A mint a költő tréfásan utána kiált a szánaknak, vegyék fel őt is: a kedélyes enyelgés uralkodik hangjában. Hátrább, midőn a Carneval poharat köszönt, még elmésség sines mondókájában. Azon nyilt jóakarát van benne, a mi a magyar egyszerű kedélyt jellemzi. Végre különös jó kedvvel van leírva az ebéd, mely szintén egyik szebb helye az első könyvnek. Az eleinte unatkozó társaságnak mind jobb-jobb kedve kerekedik a levestől a pecsenyéig; midőn már

A sült megvettette nézi az asztalon,
 Mint török a kacaját mind a két oldalon,
 S mikor a csemegét, kezdik hordogatni,
 Bezzeg hallgatót is írgalmul kaphatni.

Az első ének végén történik, hogy Carneval elővéteti azon matriculát, melyben lajstromba vannak szedve Somogynak minden férjes és férjhez me-

nendő asszonyai. Sem magában e jelenetben nincs valami erősb komikum, sem következései nem nagy fontosságúak a mű további haladására. — A vén nők neheztelnek ugyan, de e nehezteléseket igen gyengén festi ezen halvány hasonlat:

S mint a világon unt és megszáradt avar,
Melyet a homályos déli szél felkavar,
Mindenik úgy susog és morog magában
Elélt idejének kelletlen voltában.

Költőnk a második énekben, melyben annál több szépséget s komikai erőt találunk, egyszerűsmind erőteljesebb motívumokkal ingerli fel a nőket s különösen a véneket. Ezen második könyvben a fölboszankodás indokai vannak előadva, s Dorottyia mint főszemély egészen előtérbe lép.

A második ének elején a tánczeleírás említett epizódjával találkozunk, melynek végén az öreg Dorottyia annyira elfelejtkezik magáról, hogy tánczolni megy, s úgy tánczol mint «varázsló pemetjén a vasorru bába». — A táncz után a társasjáték ingerli fel Dorottyiát. Egy ifjú goromba gúnyt mond a kisasszony öreg voltára s az fülébe megy.

Hogy tánczát kinevették, hogy játékban irgalmatlan gúnynyal illették, magában is erősebb indok a boszankodásra, mint azon tréfa, hogy a Carneval az anyakönyvet elővette. Dorottyia vénségét nem volt szükség a matriculából olvasni.

Arzán hordozta évei számát; a társaság előtt pedig nevetségesebbé lett táncza és maga sértettebbé Ecse szavai által. Azonban e két erős motívum nincs igen kiemelve. Csak röviden, futólag van oda vetve. Általán CSOKONAI e költeményében kerüli a mindennapi viszonyokból való indokolást. Nem ereszkedik a társalgás részleteibe, melyekben szóból szó kerekedik s a sértések a kölcsönös fölingerlés által mind erősbekké lesznek. A költőnek ezekben volna alkalma festeni a társadalmi szellemet, s satirában boszúlni meg álságait és ferdeségét; — de egyszersmind azon hátránnyal járnak az ily motiválások, hogy a költő kénytelen sokszor az élet igen aprólékos részleteibe bonyolódni, sok kis vonásból állítani össze a mit nagyobb, általánosb vonásokkal erőteljesb hatásúvá tehet. CSOKONAI kiemelte művét az élet aprólék tüneményei közül. Dorottya fölingerlésére tisztán csak belső indokot vesz föl. A háborúság és perpatvar hajlamát mint meglévőt teszi föl benne és a társaságban. De az indulatok egész elvontságukban nem a költészetbe való, melynek érzékelhető külsők kellene ez indulatok megtestesítésére. Így vette föl CSOKONAI az egyenetlenség szellemét, Erist, egyik fő motívumképen művébe. És miután már Dorottya fölingerlése a társaság gúnyja által röviden érintve volt, az egyenetlenség és boszúság szelleme egész hatalommal és legnagyobb körülményességgel festetik.

Eris egy minden alakba átídomulható, ennél fogva alakatlan lény; de mint szellem annál határozottabb jellemvonásokkal rajzoltatik. Maga a külső természet, az állatok is megerzik hatalmát:

Kapos udvarára mihelyt beléptete,
Mindent megigézett mérges lehellete.
Az udvari kopók s agarak morogtak,
Benn az istállóban a lovak hortyogtak.

Nem esoda, hogy az embereket is megbabonázza:

Mihelyt a konyhára a fejét bedugta,
Főbe verte egymást fazékkal a kukta.

Benn az úri társaságban is pörlekedni kezdenek, izetlenségre kezd válni a barátság, habár senkisémm tudja okát. — De különösen Dorottyára önti ki mergét a béketlenség szelleme. Fánk alakjában elnyeleti magát. A költő iróniával inti hősét, ne egye meg.

Ah kérlek kisasszony, kérlek ősz hajadra,
Ugy sem vagy már gyermek, jól vigyázz magadra
.
Mit teszek? Im, ime a kráflit felveszi
A gondatlan öreg, s nagyon mohón eszi,
Megeszi, megette, megvan — már hiába,
Eris kivánt célra jutott szándékába.

A gúny, melylyel hősét folyton illeti a költő, itt is különösen öreg voltára ezélez; — de a gúny si-

került s méltó a helyet megjegyeznünk, mint olyat, melyben a költő beszéltetés által elevenen fest, a miben rendszerint nem oly erős, mint a leírás általi festésben.

Hogy leírásaiban az indulatok híven ábrázol-
tatnak, mindjárt a fentebbiek után következő so-
rokban igen sikerült bizonyosságát adja. — Do-
rottya boszankodása és beteges ingerültsége van
leírva :

Már látom, reszketés fogja el tetemét,
Már vasvilla módra hányja a két szemét,
Morgásra áll szája, forog benn a nyelve,
Keserü aggsággal van melye megtelve.

.

Most a mértéktelen öröm erőlteti,
Hívságra, kaczajra, dévajszágra veti,
Majd egyszerre csügged feje komor bútól,
Haragtól fojtódik és irigy gyanútól.

A lelki kórállapot ezen leírását CSOKONAI egész
kedvvel folytatja, s mintegy érezni látszik, hogy
elemében van ezen rajzoknál. Ugyan e rajzot fel-
kapja a harmadik ének elején is, a hol, míg mások
vigadnak, Dorottya egy zugban *a harag sovány
mérge*n legel, s így folytatja :

Most egyszer lehetett látni valahára,
Hogy ő piros szint is ölthetett magára.
De az ő pirosa hamar elenyészett,
Pirja kékké, kékje hamar sárgává lett.

Láttatott szája is beszédformán tenni,
De annak nehezebb volt értelmét venni.

.
Egyszerre felugrott az ágyaszékről, készült,
Meg akart indulni s újra székére dült.

Az indulatok e némajátékának leírásában CSOKONAI tehetsége egész erővel nyilatkozik. Csak egy költőt tudok nem prózai irodalmunkban, ki az emberi indulatokat a mozdulatokban oly kíváncsi részletességgel s oly hű ecsettel tudja nyomról-nyomra és mozdulatról mozdulatra kísérni, mint CSOKONAI. És épen az emberi indulatok e külső nyilatkozványainak hű rajza bélyegzi az eposz — és drámairói született tehetséget.

A fentebbi rajz egyszersmind csaknem a legnagyobb mértékben komikai hatású, mely jóval nagyobb a maga helyén, a költemény szövegeben, mint itt, ezen elméleti fejtegetésbe szöve. — A komikum az emberi szenvedélyek és indulatok kinevettetésében éri el tetőpontját. A lélek abnorm állapotján nem ezélja sajnálkozást és rokonszenvet ébreszteni, sem pedig elijesztő hatással lenni. Úgy szólván a legnehezebb oldalról támadja meg: kinevetteti. Tükröt tart az emberi formából kivetkezett torz-arcznak, felmutatja az indulatosság és szenvedély következetlen és esztelen voltát. Minél jobban sikerül az emberi gyöngéket képező erős indulatokat kinevettetni, annál jelesebb a komi-

kum, mely annyira kérlelhetetlen, hogy akkor nevettet leghangosabban, midőn személyei sirva fakadnak. Ha a költő az indulatok által bír ily hatást idézni elő, teljesen elérte célját morál tekintetében is. Ezen hatás az, melyet, mint legfőbbet kell követelnünk minden komikus költeményben s így vígjátékainkban is.

Nem fölösleges még itt megjegyeznünk Csokonai komikumának egy lényeges, megkülönböztető jellemvonását. Sem a *Dorottyában*, sem vígjátékai-
 ban nem az embererek álságait és kétszintűségét nevettetni ki, mint sokszor és többnyire MOLIÉRE s némely humoristák. A tartuffe-i alakoskodás raffinnált cselein valószínűleg nem nevet vala, hanem komoly boszankodásban tört volna ki. — A hazugság és csalás mélyebb romlottságának komikumával nevettetni, megadjuk, tán nehezebb; — de nem kisebb becsű és tán még valódibb komikum az emberi indulatokat naiv őszinteségek által nevetségessé tenni. — Dorottya a természeti indulatok, egész őszinteségével nyilatkozik, s épen ez őszinte indulatok, melyek a társadalmi szokásokkal és *korával*, sőt később nemével sem egyeznek, teszik őt komikus alakká.

Költőnk nem oly erős személyeinek beszéltesében, mint magaviseletök leírásában. Személyeinek beszéde igen áradozó s többnyire nem valamely érzelem és szenvedély logikájával, mely szakgatott

s sokszor értelmi következetlenségek által válik meglepően természetessé, hanem éppen higgadt okoskodások láncolata által válik egygyé. Nem ismerte alkalmasint a drámai nyelvet a világ nagy drámaíróinak eleven példájából. A ki az olasz pásztori drámák áradozásaiban oly nagy örömet talált, nem ismerhette a dráma valódi nyelvét. Csupán tanulmányai minőségének és nem tehetség hiányának tulajdoníthatjuk, hogy személyei beszéltetésében nem áll oly magasan, mint leírásában. Mert ama példányok s amaz áradozási hajlamok daczára is beszéltetési közben ki-kilobban sokszor e tehetség, s sok jele van, hogy egészen belehatott személyeinek gondolkodási módjába.

Ki ne ismerne a második könyvben Dorottya keservét, ki hajadon voltát, néha bubánatosan, néha bűnbánással, majd kétségbeesve siratja végre indulatos bossúval tör ki a férfi nem ellen? — Az egyszerű őszinteség teszi nevetségessé a vén leány bánatos panaszát, midőn így szól:

Sem pénzt, sem eszt én nem néztem volna,
Sem nemét, sem képét csak férfi lett volna,

De hiába mégis, egy sem jött észére,

Be bolond volt, a ki engem meg nem kere!

Az egyéni önzés leggondosabban rejtett hangja itt egész valóságában szólal meg. A komikum legnagyobb ereje éppen a naiv őszinteségben nyilatko-

zik. — Majd azon szégyent hozza föl, melyet mindenütt vall vén leány voltáért Önmaga is hiszi, hogy nevetséges, s fölteszi mindenkiről, hogy neveti őt, annyira, hogy a halálban sem vél menedéket a gúny ellen :

Komor magánosság fonnyasztja életemet ;
 S még hajadon fővel eltemet engemet.
 Hogy nyujtóztatnak ki, hogy megyek pártába,
 Oh, majd a szenteknek Paradicsomába ?
 Oh, szégyenletemben meg kell hálnom ott is,
 Mikor vén lánynak mond egy *hitvány* halott is.

Még túlvilágban sem menekszik meg a gúny miatti bosszúságtól, s még ott is kigúnyolja a legutolsó lény is ! Mert ime most is e mulatságban

«A nélkül nem esett egy táncz vagy egy játék,
 Hogy illetlen dolgot, vagy mocskot nem láték.

.
 Hát már, hát így kell-e nékem holtig élnem,
 Hogy szerelem helyett esúfot kell remélnem ?»

«Nem !» úgymond, bosszút áll ; vagy ifjat kerít a kezére, *ha erővel is*. Azonban hirtelen észreveszi, milyen merész e gondolat. Kétségbeesik tehetetlenségé érzetében. Harczolva nem kap férjet s ha kapna is, mi rövid már élete ; hiszen a halál is candidálta őt. — De éppen e mély kétségbeesés, ezen végelkeseredés támasztja föl benne az indulatok természetes lánczolata szerint a legerősebb bosszú-

vágyat. «Fussatok kiáltfel, fussatok elmémből gyáva gondolatok!»

Boszut kell állanom. Sokba' megbántottak,
Sokba' esűfot tettek, — azt, az átkozottak.

De nemesak rajta, hanem más hajadonon és özvegyen is. Sértő volt a zálogosdi játék, sértő az anyakönyv elővetele is, — s ő ne szóljon mindezekért?

Ah, ah! az nem lehet; bétörök, bérontok,
Asztalt, kompániát, tánczot szélyelbontok.

Boszúja itt a düh azon hőfokát éri el, midőn a vágy a képességnél nagyobb már-már lehetőknek lát. — S mi viszi szegény Dorottyát ily kétségbeesett vitézségig? — Az, hogy a gúnyolt pártától csaknem lehetetlen szabadulnia, hogy habár megelégednék akárminő férjjel, a férfi hideg és mellőző iránta. Fel lába immár a koporsóban s reménye is alig lehet. Nem marad fenn semmi egyéb, mint a kétségbeesett boszú. — Boszúja határozatlan tárgya az egész férfi nem, épen mivel nagyon szereti. Föl akarja bujztatni ellenök a szintén mellőzött leánysereget. Kikiáltja a harczot a férfiak ellen s segédül akarja venni a nőket. — Dorottya saját változhatatlan sorsa ellen lúzadt fel, s minél jobban vergődik ellene, annál nevetsege-

sebb. A vén leány nevetségesen szomorú reménytelensége s elégtelensége magával és a világgal, — ime forrása mindazon háborúságnak, melyet Dorottya és más az övéhez hasonló jellem és helyzet szokott előidézni olykor. Ez képezi Dorottya jellemének fővonását s a cselekvény fő motivumát. A fentirt egész hosszú párbeszéd mintegy összefoglalja a cselekvény minden indokát; de az épen helyben kiállott gúny csak fokozza és alkalmat szolgáltat dühe kitörésének. Ily lelket már maga a mellőzés is eléggé fölingerel. A gúnyolódások közt újra van említve Carneval és anyakönyve. De ez, mint látni is, igen alárendelt. Nemcsak, hogy más helyettesítheti és helyettesíti is, hanem a legártatlanabb még az ingerlések közül. Midőn Dorottya végül így kiált: «Várj Fársáng!» leginkább az tetszik nevetségesnek, hogy az asztalokkal, férfikompániával, táncmulatsággal együtt ezt is meg akarja semmisíteni, a ki legkevesebbet vétett, s mint a szenvedélyesség, nem lelvén határozott tárgyat, azon tölti haragját a kit elől-hátul talál. — Azonban bármily kétségbeesett a hős, nem hagyott fel minden reménnyel. Reménytelensége, késő bánata daczára fölhozza a költő ezen párbeszédben, hogy fiatal férjet kerít kezére öreg létére is. — Már magában a bosszú forrásában is megvan e következetlenség, vagy inkább dualismus. A bosszú épen a vágy nem teljesüléséért támad; s a két nem kö-

zötti viszony ily nemű felhomlásában mindig van része a szerelemnek.

Meg világosabban kitünik ez ama párbeszéd után nyomban következő vénleányi áldozatból, mely más tekintetben is igen tanulságos költőnk eljárásának ismerésében.

A vén leány szertartásos áldozatában a hősi epopocák hekatombái paródiáztatnak. Ez áldozat eszméjét sem egyenesen HOMÉRBÓL vette CSOKONAI, hanem POPE *Elrablott hajfürtjéből*. Érdekes összehasonlitanunk a kérdéses helyeket. Halljuk először CSOKONAIT, mint teszi Dorottya az áldozatot:

A frizér-serpenyőt egy zugban meglelé
És azt a kommodra *köhögve* emelé.
Fenekére rakott kénygyertyát s a felett
Néhány hálbilétet s szerelmes levelet.
Három szűz koszorút három fürt hajával
A rakásra teve egy tuczt kártyával.
Ott volt Florentina s a Tündér Ilona
S valamennyi tőkét életében vona.
Ezeket meggyújtá s nem győzvén szellővel
Gerjesztette tüzét az előkötővel stb.

Itt egy vén leány tesz áldozatot, POPE *Elrablott hajfürtjében* egy uracs. Durva prózában fordítva itt következik:

«Még a Phœbus kelte előtt hívá segédül a kegyelmes egeket s minden imádandó hatalmakat; de főkep a szerelmet; a szerelemnek oltárt épít

tizenkét ujonnan aranyozott óriási franczia regényből; rátesz három strimflikötöt, fél pár keztyűt s korábbi szerelmének minden zsákmányait; gyöngéd szerelmes levelekkel gyűjtja meg a máglyát s három szerelmi sóhajtást lehel a tűz élesztésére; aztán hosszában leborúl s égő szemekkel imádkozik, hogy minél előbb megnyerje s sokáig birhassa vágyai tárgyát. A hatalmak meghallgatták s félig megadák kérelmét, másik felét elhordták a szelek, a pusztá levegőben.»

Itt határozottan a szerelmi galantszenvelgés van kigúnyolva, — s annál inkább, mivel férfi az áldozattevő. Itt a komikus az, hogy férfi elegyedik ilyenekbe, Csokonainál ellenben az a komikus, hogy vén leány esd a szerelem istenasszonyának.

Ime csaknem ugyanazon cselekvés mily különböző hatású! Egyikben egészen a kor szenvelgésének egy képviselőjét látjuk kigúnyolva; a másikban nem egyebet, mint egy vén hölgyet. A mi az egyiknél ábrándosan galánt, a másiknál egészen banyai jellemű. POPENál az indulat természetes, de nyilatkozása természetlen, Csokonainál a szerelem természetlen és nyilatkozása természetes.

Az ily tudatosan és a célra alkalmazott átvétel teremtő elmére mutat. — Csokonai és POPE műve közt a nagy különbséget jellemzően találjuk kifejezve ama két, tárgyára nézve oly hasonlatos helyben.

A két elbeszélő költő jellemére is vonhatunk

legalább nagyjában egy következtetést. POPE-nál az áldozat anyiból áll, mint fentebb írtam; CSOKONAI azon kívül még sok egyebet hoz bele s az egészet jobban kirészletezi. — POPE, műve minden jelessége daczára, sem termett eposz-költőnek. Rendkívüli elegantiával es műgonddal összerakott párosan rímelő soraiban folyton az ellentétessegek lepnek meg, s ezen versírói hatásvadászat alkalmasabb a satira rövid, ellentetes vonásaira, mint a nagyobb kiterjedést kívánó és tömörebben kerekített eposzi plasticitásra. A tankölteményekben is POPE a gondolatot bámulatos rövidséggel és csattanósággal tudja kifejezni, mire CSOKONAI áradozó stylje sokkal kevésbé alkalmas. — CSOKONAI-nak epikai azon tehetsége is, hogy képzelete egy eszmét azonnal be tudott népesíteni eleven részletekkel, s e nemben olykor tapasztalt tulságos áradozás a hibája. CSOKONAI a vén leány áldozatában láttatja velünk, hogy e kuruzslás Ámornak, a szerelem istenének szól. Boszúfogadása még mindig csak feltételes. Még a harc küszöbén sem hagyott fel a kibékülés reményével. Ha áldozatom tőled kedves, így fo hászkodik Ámorhoz, juttass nekem egyet ennyi férfi közül!

Vagy ha még hatalmas szódra sem hajolnak,
Ha engem s társaim tovább is csufolnak,
A boszuállásra segéljed munkámat,
Dupla áldozattal adom meg hálámat.

Ez áldozattal végződik a második könyv. Az egész, mint mondtam, előkészület a harcra, melynek indokai vannak föltárva előttünk. Az egyéni komikumnak, az eposzi elrendezésnek egy csaknem folytonos szép példája az egész második könyv. Nemesak az érdek van jóval magasbra fokozva, mint az első könyv által, hanem maga a költő tehetsége merőben elhomályosítja itt azt, a mit az első könyvben mindössze találunk.

A harmadik könyvben kezdődik a valódi harc. Eddig egyedül Dorottya nevetséges, mint a női harag és bántódás szélső képviselője, — itt az egész farsangi nőszemélyzet keveredik a harcba és lesz nevetségessé.

A kaposi kastély zug a vigalomtól.
 Az urak, a dámák a kölesön vigságban
 Képzelték magokat boldogabb világban.
 Más pedig, a kinek a jövő munkára
 Szüksége volt teste lelke nyugalmára,
 Édesdeden pihen míg a tölt hold haladt,
 A jóltévő álom superlátja alatt.

Az ellentét az úri és szegényebb sors között minden epesség s minden satira nélkül, eleven képben áll előttünk. Az élet szemléletében CSOKONAI hajlandó azon sympathiával teljes hangra, s nem keresi a satirára való oldalakat, mint kedvencz vig eposzának szerzője POPE, ki midőn a naplementét röviden leírja, az emberi életből másnemű

képeket hoz fel. Fölemlíti, mily békésen tér haza a pénzpiaczról a kereskedő, s az öltözködés fáradalmi bevégeztetnek a palotákban, midőn a hanyatló nap ferdén veti sugarait; — fölhozza az éhes törvényszéket, mely elsietve írja alá az ítéletet s fölakasztja a rabot, hogy a bíróság már ebédre mehessen.*

Az általános vigalomban, melynek örömlármájával van kinn és benn eltelve a kastély, csak Dorrottya lelkében dül-fül a háborúság. A mint a zugban dörmög, egy sorsban és korban méltó társa, — Adelgunda, jelen meg. — Épen jókor jött. Magukhoz vesznek egy vén asszonyt is, Orsolyát. Dorrottya egy alkalmas hosszú beszédben előadja a maga sérelmeit, melyek közösen illették a többi nőt is. A boszuálás tüze perzseli mellét, úgy mond, a méltatlan szégyen fonnyasztja őt; halált s elégtételt szomjazik még csontja is. Meg kell törniök a férfiak eget verdeső kevélységét :

Éreztesük velek, mely sulyos a harag,
Melyet a megvetett asszonyi sziv farag,
S mely érzékeny boszu, melyet a megsértett
S gyalázott szerelem önnön magáért tett.

* Meanwhile declining from the noon of day,
The sun obliquely shoots his burning ray :
The hungry judges soon the sentence sign,
And wretches hang that jurymen may dine.

(Rape of the Lock. Canto III.)

Láttátok, folytatja, mily kevély volt a Farsang is. Boszút kell állani mindezekén. Elhagyhatnák-e őt a többi nők?

De ám legyen! tőlem mind-mind elálljatok:
Magam is indulok stb.

E szónoklat, mely egy tervező vezérhez illő higgadt rendben adatik elő, lángra lobbantja a két más szűz szívében Erisnek hamu alatt szunnyadó szikráit. «Megyünk! — menjünk!» kiáltanak egy szívvel, lélekkel. De Dorottya nem akar ily vakon kezdeni harczot.

«Nem, nem, gondolkozva kell bánni nagy fával,
Sok kézzel kell neki menni s sok baltával.»

«Nekünk is kárt tehet a hebehurgyaság.» Egyelőre beküldi az összeesküvés két más tagját, hogy először igyekezzenek minden nőt felingerelni. A kit megnyertek, vigyék be azonnal hozzá a mellékszobába; addig maga kiforralja a boszuállás tervét. Orsolya és Adalgunda kivánt sikerrel működik. A «szoknyás verbung» számra folyvást gyarapodott.

Itt keveredik hát az egész nőszemélyzet Dorottya összeesküvésébe. De a toborzás csak említve van, leírva nincs. CSOKONAI itt sem ereszkedik a társalgás részleteibe. Elhiszi-e vagy nem hiszi az olvasó, hogy az egész dámatábor felzúdul az egész férfi

seregre, nem teszi őt kicsinyesen aggódóvá. A sok részletet kerülve, költői merész képzelete hitet el mindent az olvasóval. — Erist veszi elő motivumképen újra, egy magában véve elvont indulatot; melyet azonban eleven képpé varázsol képzelete. Míg a társalgás részleteibe nem bocsátkozik, Eris eselének festésére nem kiméli a legelevenebb részletezést. Képzelete magával és az olvasóval a lélektani valóság útján elhihető rajzot állít elénk, mely akaratlanul is benyomul a lélekbe.

Eris álom-mézzel kezdi locsolni a zsidó zenészt.

Izráelt a bögőst, kit altató méze
 Mindjárt a legmélyebb álomba igéze.
 A bögője mellől feldüle Izráel,
 Helyét alattomban Éris foglalá el,
 S olyan vén zsidóvá válék azon nyomban,
 A milyen rabbi nincs lemergi templomban.
 Fölveszi a vonót, kapja a húrokat,
 Szélyel igazítja s tekeri azokat,
 Rajtok száz discordánt hangzatokat csinál.
 Melyek berohanván a fül dobjainál,
 A nyugvó lelkeket úgy felháborítják,
 Hogy gondolatait egymásra zúdítyák.

A harmonia elhagyta a húrokat és az emberi idegeket, a szívet és lelket s azonnal megszakadt a rend.

Mint a zöld Hortobágy kövér mezejében
 A csintalan betyár ha a szél mentében
 Süvegimocskot éget a szalmán vagy pipán,
 Maga meg odább áll gyalog vagy paripán;
 Hiába hangicsál a duda, furulya,
 Összebög a marha, megszalad a gulya,
 Tehén, üsző egyre szalad a cserénynek,
 Van baja, van mérge a szegény legénynek:
 Így ama szédítő hangok bűbájára
 Az Eristől *titkon* húzott muzsikára
 Tódult a dámáknak nagyjok és aprajok
 Zűrzavar lett, kiki bámulta mi bajok?
 Szintugy törték, nyomták az ajtón magokat,
 Ott hagyták a tánczot s a gavallérokat.

Ime a képzelet mily mystikus és babonás képet tud a rajz elevenségével s egy bizonyos megfejthetetlen lelki állapot egyszerű előállításával elhíttetni. A lelki hangulat támadása gyakran megfejthetetlen, mintha csak az időjárás okozná. E titkos tüneményt alig volt szükség másként motiválni, mint itt látjuk: fölhozni a természetből egy analog tüneményt, s ha valahol, itt vannak helyén a költői hasonlatok. Az idézett képben maga a kép elevensége motiválja magát, habár szükségeses mindig e mystikus rajzoknál is, hogy életbeli okok is támogassák a hihetőséget. S valóban Orsolya és Adelgunda már munkájok felét megtették, midőn Eris oly hatalmas inventiója mindent megfejt nekünk, a menyire a képzeletnek szükséges.

Dorottya már bizonyosnak tartja győzedelmét :

Köröskörül nézvén az amazon hadat,
Győzött már előre! — Nyuzta is a vadat.

Már lába előtt térdelve képzelte az ifjakat.
A költő Dorottyának e hivságúért az egész nőnemen
áll boszút. — Mit tenne a női czipő olykor, ha a
férfi süveg főhelyére jutna. Jámbor női czipő!

Sok férfi ész saját capitoliumát
Elhagyja s csókolni leszáll lábad nyomát.

A nők egy tanácskozás után, melynek részleteit több okból kihagyja a költő, rendszeres követséget küldenek be a férfiakhoz. A legrútabb nyelvű, Rebeka lesz szónokukká. Hosszú beszéde, melyben CSOKONAI szándékosan használ oly köznapi és izléstelen kifejezéseket, melyek egy KÖLCSEY esztetikai, egy KAZINCZY nyelvérzékét méltán bánthatták, egészben méltó önönmagához. A vén Rebeka sok szóval elmondja a nők neheztelésének okát, hogy t. i. a férfiak nem forgolódtak eléggé a nők körül, hogy csak ott csintalanok hol nem kellene. Elégtételül és fenyegetőzve kéri Carneval és az anyakönyv kiadását; továbbá, hogy azon férfiak, kik még nőtelenek, azonnal kövessék meg a nőket. — A férfiak kerek tagadó választ adnak. «Eb a ki kenteket, néném, megköveti,» mond Bordács oly gorombán, mint Rebeka beszélt.

Dorottya most rendezni kezdi seregeit, s Csokonai a hősköltemények fogását paródiázva az isteneket hívja segítségül, hogy a női hadat szépen renddel láthassa: «Nyilj meg most Helikon,» ezzel kezdődik a valódi bohózat e darabban. Eddig csak előkészületek voltak a tetre, most kezdődik a harc.

Nem bocsátkozom a csata-rendezésnek s a csata menetének részletes leírásába, hogy azt elemezzem. Csak egy-két általános megjegyzéssel érem be. Csokonai a bohózos ütközet eszméjét Popetól kölcsönözte. Minthogy abban áll a katastropha, elmondhatjuk, hogy Pope költeménye nélkül aligha születik *Dorottya*. Hogy a nők hajtúkkal s más ily fegyverekkel, sőt pillantásaikkal gyilkolnak: Pope találmánya. — Az angol költő eposzában egy női hajfürt visszahódítása a harc czélja: Csokonainál a Farsang és matricula kézrekerítése. És valóban mind a Carneval, mind az anyakönyv csak ily szenvedőleges Helenája mind a két bohózos Iliádnak. Csakhogy a Carneval, mint eddig is láttuk, nem ad annyi méltó okot a harczra, mint más erősebb okok. És valóban Pope *EIrrablott hajfürtjében* a hajfürt középpontját s egyedüli okát képezi a nő felbőszülésének. E csekély tárgyért támad a háborúság.

Csokonai eszméket vett át Popetól, de más színben tünnek föl. Így különösen Chloris csatája

Vinczével föltalálható POPENÁL. CSOKONAI ezt írja Chlorisról :

Szikrázó nyilat szórt arra, a ki nézte,
 Alólt pillantása halkkal megigózta ;
 De mikor csillogó rezgése szétreppent,
 A nehéz nyavalya édesen tört mindent.
 Chloris az ifjakat sebes pillantással
 Sűrűn lövöldözvén, hullatta rakással.

Vinczét szeme gyilkolja meg; de Chloris maga is Ámor áldozatja :

Igy esett el e két bajnok egy csatában
 S mindketten meghaltak ők metaphorában.

POPE így ír hösnőjéről :

Haragos Thalestris ront a tolongásba,
 Halált szór mind a két szeme villámlása.
 Egy deli s szellemdus vesztek el ott nyomban,
 Egy metaphorában, másik énekszóban.
 «Szivem szép tavasza, e kegyetlen dult fel!»
 Dapperwit ezt mondván, széke mellett nyúlt el.
 Foppling is, a kába, fölnez, kegyelmet vár :
 «Szemed öl meg», többet ő sem énekel már,
 Életét a hattyu elnyögvén dalában
 Így fekszik Maeander parti virányábau stb.

CSOKONAINÁL is megteszik a női bájak és szemek a pusztítást a férfi seregben; de a Vincze és Chloris-fele párbajban csak a nők vannak grombán nevetségessékké téve.

Az egész harc folyama is különbözik a két költőnél. Az angol művében a hősnő legyőzi férfi ellenfelét. Az erős és rettenthetetlen oroszánt két ujjal hódítja meg Belinda. A hadi eset abból áll, hogy erős tobakot tart a bajnok orra alá, a ki úgy eltrüszszenti magát tőle, hogy

Két szeméből könye arcán lepatakzik
S orrától a termék boltja visszahangzik.

• Csokonánál a nők s egyedül a nők neveltségek, s a fő harcot is ők vesztik meg.

A mi Popenál csak párbaj azt Csokonai rendszeres ütközetté szélesítette ki. A dámatábor tömeges forgolódása, fölvert zaja és pora még részletes győzelmökben is magát teszi neveltségessé. A férfiak csak védelmi állást foglalnak el, a Carneval körébe seregelvén. A nagy elkeseredéssel folyó harc változó szerencsáját nem szándéksom itt leírni, csak sokáig függőben levő kimenetelét, mely az egésznek katastrophája.

A komikumnak, mint a tragikumnak, meg van a maga katastrophja, melyben az emberi bűnök és tévedések természetükhöz képest tetteleg és külsőleg buktatják meg a fő cselekvő személyeket. Az ember szellemi életének kikerülhetetlen sorsa nyilatkozik a katastrophákban. — Nem elég, hogy a költő valami véletlen eset által, külső erőszak útján büntesse a tévedéseket: a költészet igazságszol-

gáltatása az emberi gyöngeséggel veri az emberi gyöngeséget, vagy megrázólag, vagy nevetségesen.

Csokonaimál a nők általános föllázadása a férfiak ellen már magában is nevetséges; de szükséges e nevetséges tüneményt tetőpontra fokozni, s a harcznak külsőkép is a megvesztésig folytatni.

Midőn a harcz javában foly, előáll Opor, a férfi had vezére, s egy hadicsellel véget vet a dulakodásnak, melyet Dorottya egy kanapé tetejéről vezérel. Engesztelő szókat intéz a hölgyekhez :

Tudjuk, miért vagytok haragban erántunk,
Mert veletek nagyon hidegképen bántunk.

Elmondja, hogy a férfiak, e véték jóvátételére megannyian egy nőt vesznek el :

De én annak adom cserében szívemet,
A ki legelőször megcsókol engemet.

Opor eltalálta a nők neheztelésének okát s eltalálta a gyöngéjüket is. Teljesen czélt ért, mihelyt a női szívhez fölebbezte az ügyet, s Dorottya serege e csábításra teljesen fölbomlik,

Édes kotlós anyjok egy kotyogására,
Hogy fut a sok csirke egy szem gabonára,
Minden kisasszonyok ekkép tódulának
Legelső csókjára Opor orcájának.
Senki sem ügyelt már zászlóra vagy sorra;
Isten hozzád jó rend! hájde mind Oporra.

Szintugy rugták egymás czipelője sarkát,
 Tapodták, hasgatták egymás sleppjo farkát;
 Az elsők hátrálták az utólmenőket,
 A hátulsók visszahuzták az elsőket;
 Lármáztak, zajgottak, porfelleget vertek,
 Asztalt, széket, bőgőt, czimbalmot levertek.
 Tört a pohár, palaczk, tányér, tácza csörgött,
 Ugattak a pudlik, ajtó, ablak zörgött.
 Ifjakként szaladtak még a vén lantok is,
 Sem hadnagy, sem svadrony, sem rend; sőt magok is
 A divánt emelő szűzek elfutának,
 S keze lába kitört marsal Dorottyának.

Alig van az egész költeményben egy hely, mely a társadalmi bevett szokások ily mellőzésével, egyedül a természetes vágyakat tenné uralkodókká. Túlzás az egész rajz, s még is elhithető és komikus. Elhithető, mert egyfelől a természetes indulatokat rajzolja, másfelől a tolongás leírásának eleven részletei megragadják a képzeletet, s igen kétséges, hogy képes volna-e valamely költő elfogadhatóvá tenni az idézett fordulat indokát, ha épen a nagyítás és rajz vonásainak halmozása a szándékos fillentést erős szinezetűvé nem tenné. Ezenkívül a komikus hang malitiája alatt lélektani igazság van. A nők s általán az emberi szív gyöngesége, könnyenhivósége jellemzően van illusztrálva. Az egész katastropha, s úgyszólván az egész mű fő morálja ebben van. Némileg hasonló tanúlságot foglal magában ahhoz, melyet több

költőnk *Szécsi Maria* esetében írt le, esakhogy komoly színben, míg *Dorottyában* az előzmények, a kivétel s maga a katastropha merőben komikus.

Nemcsak Opor beszéde, hanem szavainak hatása is magában foglalja a női harcznak fő indokát; mely abban áll, hogy a férfiak hidegek voltak a nők iránt és ezek a vigalomban nem hódítottak férjjet. Mihelyt ez ok csak látszatra is megszűnik, a harcznak vége. — Azonban, hogy a nők egészen nevetségesekké legyenek, a költő csak hadicselnek írja Opor szavait. A nőkkel csak elárultatja szívök titkát. Természetes, hogy a düh még nagyobbá lesz s nem hogy kiengesztelődniének, hanem tovább kell folyni a harcznak. Ha Opor és a többi férfi szavát tartja, vége volna a költeménynek a harmadik könyvvel. De ezt téve, lélektani valószínűtlenséget követ el, az erőszak ellenében adván meg szívét a nőknek, s a költeménynek nem volna határozott ezélja.

A harmadik könyv idéztük végsoraiban a komikum tetőpontot ér; de a kiengesztelődés hátra van: — ez a negyedik és utolsó könyvnek van fentartva. Mind a dámatábor, mind vezére Dorotyya sokkal kegyetlenebbül kigúnyoltatott, semhogy némi engesztelésre ne volna szükség. A költői igazságszolgáltatás szigorú, mind a tragikumban, mind a komikumban; — de valamint a részvét hangja az egész mű folytán belevegnyül mind a két

nemben a tévedések káthoztatásába vagy kinevetésébe, úgy e részvét hangja nem hiányozhatik az igazságszolgáltatásból sem.

A nők folytatják ugyan a harczot a negyedik könyvben is; — de már ez nem íratik le. Az utóharczban a nőknek sikerül kézrekeríteni a harcz tárgyát, a Carnevalt és matriculát. — Dorottya azonban ismét az előtérre kerül. Ágyba fektetik és mint haldokló írja meg végrendeletét. Hagyakozik oly szűzek számára, kik örökös pártában ülnek, mert kosarat adtak kérőiknek, s némelyik e miatt ballépést követett el. Itt is folyvást azon kétségbeesés szól, hogy ő vén leány maradt.

Dorottya nem csak a végrendelet által van nevetségessé téve, melyben múltja gyanússá van téve, s mely sejteti, hogy a leány saját hibája miatt marad férjtelen, hanem egész betegsége is csak tetetett. Mihelyt azt jelentik, hogy a női had birtokába kerítette Carnevált és könyvét, «kiugrék ágyából, tapsolt s meggyógyula».

Ezen végrendeleti jelenettel Dorottya jellemzése be van fejezve az eposzban. — Dorottya az egyedül jellemzett alak benne, s kétségkívül igen sikerült jellemzés. CSOKONAI nem reflexiókból alkotta össze ezen egyéniséget. Elevenen ül, jár, kel és beszél szemünk előtt. Sehol sem állítja össze lelki tulajdonait egy képbe, sehol sem tűnik föl beszédeiben azon abstract eszméből vagy szenvedélyből

- álló s testiségétől megfosztott árnyék-lény formájában, a minőben még jeles, de eposzra és drámára nem született költők is állítják elének személyeiket, vagyis személyeik köntösében tulajdon reflexióikat.
- Dorottya magánbeszédei, formára nézve bármily primitív fokán álljanak a drámai előadásnak, lényegileg semmit sem mond bennök, a mit egy ily vén leánynál más elmondhatna. CSOKONAI nem azért beszélteti őt, mint nemely költő, hogy személyével
- egy-egy metaphorát, elmés epigrammot, okos, éles philosophiai megjegyzést, vagy épületes erkölcsi tanulságot elmondasson. Dorottya akármely beszéde s annak akármely része el nem választható a személytől a ki mondja, a nélkül, hogy érdekét sőt értelmét elveszítené. Épen az mutatja mily teljesen illenek a magok helyére, hogy máshová nem illeszthetők, mint a vén leány ajkaira és viszonyai közé. Magannak kellett fentebb analysálnom magánbeszédét: a költő se a kép alá, sem tetejére oda nem írt egy szó magyarázatot is. — Dorottya mindvégig magaviselete, szavai, tettei által van jellemezve és játszsza komikus szerepét. CSOKONAI nem mutat tehetséget a jellemek analysisére, s az elemeire fölbontott egyén lelki tulajdonainak összetoldására. Nem képes a jellem következetlenségeiről elmélkedni, vagy azokat ellentétesen egybeállítani. S épen ez az, a mi mutatja, hogy a víg eposz a komikum terén s nem a satirában vala otthon.

Tudott, mint a szobrász és drámaíró egyöntetű alakot formálni, de nem tudott, mint az anatom és mint a satíraíró az organumok és lelkitehetségek sajátosságairól elméleti vagy tapasztalati ismereteket adni olvasójának; egy embert tudott oly elevenen festeni, hogy a ki a rajzot látta, aligha elfelejti, következetes lélektani igazság elvonását az olvasóra bizza. CSOKONAI, ha tudta volna is oly ellentétes vonásokban rajzolni Dorottyát, mint POPE a maga Belindáját, sikerült satírát írhat vala; de ekkor *Dorottya* mint *eposz* nem állana magasan az *Elrablott hajfür*t felett. Az eposz- és drámaíró czélja festeni, ábrázolni az egész embert cselekedeteiben és szavaiban a maga természetes indulatjaival, nem pedig egyes lelkitulajdonaiból állítani össze akármely ragyogó arczképét.

Dorottya alakja ellen azt lehetne fölhozni, hogy nem annyira egy külön egyéniséget szemlélünk benne, mint a vén leányok nagyított de általános típusát. Alig van valami a fennidézettekben, a mi, ha nagyítva is, ez általános gyöngéket ne paródiázná. Annyi való, hogy CSOKONAI nem is akart oly minden más embertől különböző csodabogarat rajzolni, a minők teremtésében keresi számos regényíró a dicsőséget. Nem akart ő regényt írni, annál kevésbbé oly regényt, melyben az egyének oly részletesen vannak ismertetve, hogy a jellemzés az emberi kivételességek és kuriosumok rajzává lesz, a he-

lyett, hogy az emberi természet általános tulajdonait s állandó törvényeit ábrázolná. CSOKONAI a nagyobb mértékben eszményítő költők közé tartozik. Dorottya mellékes életviszonyai, a rajzhoz szorosan nem tartozó lelki tulajdonai kihagyattak, hogy a lényegesek annál több erővel legyenek feltüntetve. Ha némelyek azt mondják rá, hogy csak típus és nem jellem, csak arra kérnök, mutassák ki azon határvonalat, a hol a kettő elválik. Azt nem fogja senki tagadni, hogy a vén leány rajza megragadja a képzeletet, és hogy nem abstractio. Tartozék hát a tipikus alakok közé: de ezek is kitünő helyet foglalhatnak el a költői teremtésben.

MOLIÈRE alakjai, melyek e vád alá eshetnek, oly típusok, melyek alkotójokat az újabb kor legnagyobb vigjátékírójává avatják föl. CSOKONAI Dorottya pedig oly maradandó típus irodalmunkban, mint Tartufe, Dandin, a fősvény stb. a francziáknál.

— Költőnk részletesebb jellemvonások bevegítésétől fel való mentve eposza jelleme által is. A motiválásban nemcsak rá nem volt szorúlva, a mint említettem, az élet mellékesebb külsőségeire, hanem jó tapintattal kerülte azokat. Eposzát, mely paródiája az epopœáknak, a csodásság színvonalaig kellett emelnie, s rossz lesz való azt a mindennapiságba lerántania. — Az eposz természete hozza magával, hogy Dorottya jelleme még oly

sokoldalúlag sincs feltüntetve, mint a komikus alakok MOLIÈRE-nél, a hol ama típusok minden oldalról s úgy ki vannak merítve, hogy alig lehet már utána olyakat írni a fősvényről, képmutatóról stb., a mi nála igen mesterien föltüntetve ne volna. Egy eposz szélesb alapú a drámánál. Nemcsak egyének, hanem világ-események egy-egy katastropháját ölelheti magába, s egy nemzet Aeneisévé vagy az emberiség *Elveszett paradicsom*ává nőhet, míg a dráma egy ember, egy család szűkkörű sorsával elégszik meg. Az eposz is néhány kiváló egyén sorsához köti az eseményeket, de színre hozza a sokaságot, s a népeket és nemzeteket előtünk harczoltatja. Kiválik ugyan, ki «vállal magasabb a többi seregnél», de a sereg sorsa képezheti a főérdeket.

CSOKONAI is a maga meséjének nagyobb terjedelmet adott, mint egy-két személy sorsa, s e részben nem utánzá POPE *Elrablott hajfűrtjét*, mely mind a mellett, hogy egész sereg földfeletti és földalatti szellemtől hemzseg, két egyén körül forog. — CSOKONAINál az egész női társaság folytatja a harczot, az veszti a csatát s lesza katastropha által tömegesen nevetségessé, s a mint látni fogjuk, a végkiengesztelődésben is az amnestia egészen általános.

Az eposz főcélja nem a vén lány kigunyolásában áll. Dorottya csak mint a legnevetségesebb szélsőség ül a vezéri polczra, mint a leginkább

bántalmazott egyén szítja fel a háborúságnak hamu alatt égő parázsát, s bukását a sereg gyöngesége okozza.

— CSOKONAI mint valódi alkotó művész azon ösztönszerűséggel dolgozik, mely minden tárgyat a mese fő czélja szerint von be az egész mű természetébe, s a részletek az egésznek képére formálódnak; s habár egy-két hibát elkövetett e részben, a lényegesebbeken hű a költői tapintathoz. Ő jelenetekben és rajzokban állítja elénk műve czélját és nem okoskodásokban. Láttuk, hogy előbeszédében mily tévedezve ítéli meg *Dorottya*ja czélját. Menynyivel helyesebben ítelt a költői tapintat! — Ismeretes azon episod, mely a konyhán foly le a negyedik énekben, s mely a eselődökkel másoltatja a tánczteremben történeteket. Ez episodban is a nőeselődök vannak, csak hogy még gorombább kiadásban, nevetségessé téve. A nők sokkal vakmerőbbek a férfiaknál ingerkedéseikben.

— Az egész eposzban tán összesen sincs több, a mit csak említeni is lehet: a társadalmi illemt sértő, mint ez episodban; de csupán költői szempontból véve kevés van, a mi sikerültebb és egészben véve a tervbe odaillesőbb volna. Ez episod komikumát neveli az, hogy a vén Gergő inas adja elő, panaszosan méltatlankodva. — Általában véve CSOKONAINAK a nép nyelvét s modorát utánozni igen jól sikerül. Vigjátékaiban is csaknem legsikerültebb a

— kályhafűtő cigány, a ki oly jól utánozza a mesélő paraszt modorát, hogy jobbat a maga nemében alig lehet rajzolni, továbbá a két otromba és részeg hajdú bárdolatlan alakja. Benne egyebeken kívül a népeletnek egy hivatott festője veszett el, s e részben csak az vigasztal némileg, hogy a költészet akkori divatjában, még ha a végzet hosszabbra is nyújtja életét, nem jut vala eszébe e téren tenni nagyobb kísérletet. A említett episod műve főcéljának megfelel, mint a nők nevetségessé tétele, és kicsiben egy variációja a fő cselekvénynek. Kevéssbé mondhatjuk ezt egy rákövetkező episodról.

— A hír istenasszonyának, miss Fámának, szentelt episod csak olyforma erőltetéssel van behozva mint az első könyvbe a szánkamenet leírása. Az egész meglehetősen ízetlen, s a carneval eszméje vezette rá CSOKONAIT. Miután egyszer az alaptervbe a farsáng be volt véve, megemlékszik róla a költő, valamikor csak rése van. Miss Fáma nélkülölözhető volna. Elkerülhetetlen-e, hogy Dorottya és a nők másnap új harczt készűljenek kezdeni?

— Annál fényesebb a mi ezen episodra következik, s maga a költő helyesen jegyzi meg, hogy lesznek, kik örömmel fogják olvasni Gergő inas elbeszélése után Venus megjelenését. Venus megjelenése és beszéde valóban élő példa, hogy költőnk nemesak a durvább rajzhoz s a zajongójelenetek leírásához ért, hanem jeles az egyszerűen kellemes

és ragyogó tünemények festésében is. A szerelem istenasszonyának megjelenése nemesak szép egy részlet, hanem főleg mint a *compositio* betetőzése érdemel dicséretet. E fenséggel határos finalet leginkább hasonlíthatjuk oly zene-compositorehoz, a ki a viharos és dissonance-okkal teljes részleteket a végén a legszelidebb és kellemesb emótiókat ebresztő dallammal zárja be. — Venus allegorikai megjelenése mindennapi nyelven így értelmezendő: a szerelemnek kell meghoznia az engesztelődést a két nem között, miután a perpatvar és béketlenség foltbontá a társadalom és természet rendet. — Ezt is teheti vala Csokonai a társalgás kevesebbé költői és hosszabb utján: de e részben is helyesen jegyzi meg, hogy a földfeletti leny (Eris) kezdette háborúságot csak földfeletti leny (Venus vagyis Cythère oldhatja) meg.

Venus beszédének van egy hibája: a szükség-telen áradozás két helyen. Egyik a hol azt bizonygatja, hogy a földön minden állat hódol a szerelemnek. E hely arra emlékeztet, hogy Csokonai, ki ezt az istennő ajkaira adja, egyszersmind Raff György természethistoriájának fordítója volt. Ez azonban esekélyebb hiba, mint az, a hol Cythère az idegen divatot gúnyolja. Ha Csokonai egyedül költői ösztönének enged, tán nem követi el ezen helyén kívüli eltérést, oly fontos helyen s annyi szépség közepett. Az ő költői termékeny képzeleté-

nek aligha, inkább egy reflexiónak tulajdoníthatjuk e tévedését. Szeme előtt lebeghetett, a mit később előbeszédében írt, hogy egyik czélja a fényüzés s elkoresosodás kigunyolása volt. Nem sikerült e hely, mely mintegy huszonöt verspárt foglal magában, még különálló rajznak is. Hálátlan és kopár tárgy az öltözeteket gunyolni, melyekben legfeljebb az állati alakokhoz való hasonlítgatás gyermekes tréfájáig megy. Kevés az ilyenben a valódi «satirai só»-ra való, a mint ő nevezé. Ezen hibái mellett a szerelem istennője, Cythére légi és isteni alakja és beszéde méltóképp van megénekelve s becsületére válik akármely költői inspiratiónak.

Már reggel felé jár az idő, s teremben
A gyertyák nyomorult fénye halványodott;
Tükör, fal és edény összerózsásodott.

Az álmos és lankadt társaság fülébe mennyei
dallamok hangzanak. Gyönyör lepi meg a szíveket,
a nélkül, hogy okát tudnák. Már a földi fény-
nél pompásabb világ tölti be a termet,

Midőn egy tündöklő felhő béhemperog,
Gombolyagjain ül a szerelemsereg.
Maga a nyájasan mosolygó Cythére
Ülvén diadalmi aranszekerére,
A hajnali pompás felhőből kiderül
S előtte minden fény setétségbe merül.

.

A felhőnek, mint egy mennyei pázsitnak,
 Hajlásin friss rózsák és jáczintok nyilnak,
 Melyek Cytherének egy mosolygására
 Teremnek a hattyuk lábának nyomára stb.

A kép egyszerű es fenyés, megragadja a képzeletet. Eleven kepeként vehetjük föl annak is, hogy CSOKONAI alakító tehetsége mint tud egy eszme formátlan felhőjének azonnal határozott korvonalat s természetes részleteket, s az egésznek szembetünő idomot adni. Alig van tárgy, miből képzelete mindjárt alakokat ne tudna faragni egész természetes könnyűséggel. — E mellett mily szépen vannak összelánczolva e képek — s mily inspirációval szólaltatja meg az istennőt. «Én vagyok Cythere», — úgymond,

Ki előtt a király kihág trónusából,
 Büszke felségéből s bitor ruhájából,
 Kit jóltevőjének *szólonygat* szívében
 A hideg vérű bölcsek kedvese ölében.
 Ki jó órát tészek néha a vénnek is,
 S a mindennek *szükét* látó szegénynek is.

.....
 Én hozom az ifju rózsát bitor színbe
 És a lilomot tiszta muszelinbe.

.....
 Cythere vagyok én, ti is mind esmértek,
 Bár szájjal titkoltok, de szívvel dicsértek.
 Most pedig közétek jöttem olyan véggel,
 Hogy felváltsam a mult lármát békességgel.

Venus megigéri a nőknek, hogy ezután több lesz a menyegző, s mind anyai jóindulatját, mind a költemény motivumát kitüntető nyájassággal előadja, hogy *az ifjak*, a kik eddig oly hidegek voltak a nők iránt, a farságon, mint ha nem is ők volnának, úgy forgolódnak a nők körül.

Meghagyja, mond tovább, hogy Ámor, az ő fia, ki eddig csak nyíllal sebztette a szíveket, most midőn Diána és Márs is puskaporral lövöldöz,

Hányja el nyilait, tegzét, számszerijját,
 Tanulja meg ő is az artilleriát;
 Rakja körül övét apró mordályokkal
 S löje az ifjaknak sziveit azokkal;
 Sőt a kiknek nagyon kemény a zuzzájok,
 Baka-mangaléttal lövöldözzön rájok;
 Vágott golyóbissal, tirolisi stuezczal
 Szálljon szembe holni makacsabb kuruezczal.

Többször látjuk Csokonánál mint más jelesb komikus költőnél, hogy a makacsság, melylyel egy felkapott eszmét tovább-tovább fejt és fokozatosan túloz, annál nagyobb hatású, minél tovább viszi. Az istenasszony ezen leereszkedő enyelgésében humor van; de egy anya humora, ki gyermeke együgyű gyöngeségében talál módot a megvigasztalásra. — Megigéri azt is, hogy a gyűlölt és megúnt párta ezután kimegy divatból, a mi igen szerencsés inventio e helyen, s az a kár, hogy

eszmetársulattal itt toldja be a divatnak fentemlített satiráját.

— Cythére ígeretei és vigasztalásai kiengesztelik a harczot lihegő női kebleket, es pedig egészen összhangzóan a költemeny természetével. — Még csak a szegény Dorottyá van hátra.

— Sem a farsang jövendöbeli hosszasága, sem a párta-viselet eltörlése, nem nyújt neki vigasztalást s még Amor artilleriája is kevés volna arra, hogy valamely férfiszív szerelemre gyúljon iránta. E kétségbeejtő és kétségbeesett személyen is a mythologiai hatalmak segítenek egy álomszerű, hallatlan csodával. Kimondják, hogy a társaságban ne legyen többé rút és formátlan, sem pedig vén. Dorottyá megifjodik hatvanöt éve daczára, s a legelső gavallér, Opor, lesz az ő vőlegénye. Porris egy természetfölötti csodával végzi be meséjét. A zenebona tárgya, a hajfürt, mennybe ragadtatik, hogy ott tündököljék. — Ez mind a két költeménynek olyforma hangon történő befejezése, mint midőn a tündérrege végén a mesemondó nem mulasztja el oda tenni: «maig is elnek, ha meg nem haltak, — tojás héjja kerekednek, s holnap a te vendégeid lesznek».

A moralis igazságszolgáltatás, a mint láttuk, be van fejezve még az utolsó előtti ének végével, a hol a nők Dorottyával együtt nevetségesekké vannak téve s már tényleg megbukott vállalatuk. De *CSOKOXAI*, hőskölteményt írván, vitézeit valami

módon győzelemre akarja segíteni. S volt ennél fontosabb ok is, melyért a nőket és Dorottyát vágyaik eléréséig kísérte. Ha ott végzi vala költeményét, a hol marsal Dorottyát cserben hagyják a dá-
 mák, kelleténél jobban feltűnik, hogy művét csupán
 egy irányeszme, egy tanólság kedvéért írta. Az aeso-
 pusi mese nem eposz, s megfordítva az eposz nem
 erkölcsi mese. Az erkölcsi mese pedig nem abban
 különbözik főleg az eposzi és drámai művektől,
 mintha amott csak állatok és élettelen tárgyak
 szóllanának meg és mindig szükség volna utána
 vetni következtetésképen a tanólságot; mert a jó
 mese önkényt adja nyelvünkre legtöbbször az
 abstract igazságot, — hanem abban, hogy nyíltan
 vagy rejtve egy logikai következtetésben csattan a
 vége. E célra nem is szükséges neki hosszabb,
 körülményes elbeszélés. A dráma és eposz ellen-
 ben az emberi életfolyam és sors változatos jele-
 netei által igyekszik bennünk erős emótiókat
 ébreszteni. Az első csak azért veszi igénybe képze-
 letünket, hogy fa-katonáival az élet harcának
 egy-egy különös fordulatót mutassa meg, melynek
 semmi további következése, mint a tanólság, míg
 az utóbbiak valódi küzdelmeket festenek, melyek-
 ben emberek szenvednek, kiknek sorsában élénk
 részt veszünk, kik harcának vagy egy, vagy más
 felé el kell dölnie, hogy a vége megcsattanjon.

Azonban megvan miud a drámában, mind az

eposz bármely fajában elrejtve a morál. A komikus költő nem is tehet nevetségessé egy személyt, ha a társadalmi vagy morális közérzelem elleni vétségeket nem gunyolja. A komikusnál a morális érzet ep oly szükséges, mint a komoly hangú költőnél. E morális érzet mindig épen átellenben keresendő azzal, a mit kinevettet. Képzeljünk egy Dorottya-ellentétes jellemet, ki szelidsége, bájai, türelme, nőisege által és szerénységével hódít: — képzelhetjük az egész női társaságot ilyennek — már pedig épen ezen erényeseket magasztalja a költő, midőn az ellenkezőket nevetségessé teszi. Ő egy oly nőt sem szerepeltet, a kit női erényeivel fogva becsülhetnénk. Mind az egész női sereg, ki részt vesz a vigalomban, nevetség tárgya. Még sem szabad hibáztatnunk a költő ez eljárását. Mihelyt Dorottyával szemben egy egész tiszteletünket megérdemlő hájos nőt állít elénk, a költemény elveszítne komikumának erejét, s a cizelzatosság és irány oly szemebetűnő volna, hogy ismét nem valódi cselekvény állana előttünk, melyben az emberi indulatok elevenen érdekelnek, az emberi élet sorsát végig akarjuk kísérni, hanem akaratlanul is egy erkölcsileg példálódzó tanköltemény fekszenék előttünk, melyből a tanulság az volna, hogy Csokorának nincs a komikumra hajlama, hanem a tankölteményekre. Ő maga hibázott e részben, midőn a *Tempefői* írta. A műveletlen Éva kisasszony ellenében,

művelt nénye, Róza kisasszony szerepeltetése legfeljebb leczkének járja meg; de mint komikum, az egész s mindkét személy meg van bukva. Úgy látszik 1793-tól, midőn e vígjátékát írta, az 1799-ben készült *Dorottya*ig a valódi költői eljárásról s a komikumról sokkal helyesebb fogalmakat szerzett magának. A kezdő pedántságát levetkezé, s a művészi tudatos merészség dolgában sokat gyarapodott.

CSOKONAI «makacs jókedve», mint KÖLCSEY nevezi, mely a női harcz némely részletében s Gergő inas elbeszélésében a jó ízlés s az illem határán túlesap, olykor csak a tehetség visszaélése; de maga a tárgy oly természetű, a mint láttuk, hogy itt nagyon könnyen téved vala akármely tehetséges költő. Ama helyeken leginkább a nők iránti pietas hiányával vádolhatjuk. Úgy de épen a nőknek hozzájok és a társadalomba nem illő indulatoságát s ebben elkövetett merészségét, vitézségök ellenébe állított gyengeségét akarta megtorolni és festeni. Azon nőket, a kik olyanok, mint a kiket ő fest, illeti gúnynyal. A költő akkor vét a pietások ellen, midőn ártatlanon és tiszteletreméltón gyakorolja nevető kedvét. CSOKONAIT a káröröm olykori vadságával vádolhatjuk «makacs jókedvé»-ben.

Azon frivolságon kívül, midőn a komikus költő valamely kegyeletre méltót gunyol ki, van egy másik, mely szintén hiba, s melylyel CSOKONAIT

többször vádolhatjuk. A hol a költő egyebekkel akar nevetetni, mint az egyéni tévedésekkel, a hol léha s nem az emberi jellembe vágó tréfát űz, hanem csupa elmésséggel, vagy nem sikerült álkomikummal akar mulattatni: ott kezdődik a frivolság egy kevésse káros, de felületes lélekre, sekélyes erkölcsi érzetre mutató neme, mely bár ártatlanabb, de költői tekintetben mégis egy az ízlestelenséggel is. A frivol tréfa ez osztályába tartozik sok, a Carneval alakjára vonatkozó hely; ily frivolság Venus beszédében a divat kigunyolása, habár egyik sem ütközik a morálba. Komolyabb e részben azon hely, a hol a költő az inással hosszasan faggatózva beszélteti el a tűz kioltása módját. Ok nélkül nyújtja e tárgyat s ez legmenthetetlenebb frivolsága. — Kevésbbe s egyáltalában nem vádolhatjuk őt a komikus költők némely gyengébbjeinek egy más frivolságával, — t. i. az élezkeskedéssel, melytől a valódi komikum és az erősb erkölcsi érzet távol szokott lenni rendesen, s mely legkönnyebben vezet sajnosabb természetű frivolságokra is. Csokonaiiban még csak nyoma sincs az élez hajhászatának, s minél kevesebb elméskedéssel tud nevetetni, annál inkább meggyőz, hogy komikuma a valódiak közé tartozik.

Azon fentebb megrótt léhább helyek egyszerűsmind a compositió eredendő hibái többnyire, s így főleg a kompositio elsietésének tulajdoníthatók.

Ha CSOKONAI annyi műgonddal ír, ha a részletekre is annyi időt fordít, mint KAZINCZY és KÖLCSEY, tán kevesebb társadalmi izlés mellett sem követi el ama hibákat. Igazuk volt, hogy ezt rótták meg benne leginkább; de túlszigorúak voltak, — sőt némely részben igazságtalanok is. — KAZINCZY, tudjuk, legkészebb vala búzdítani minden irodalmi törekvést, s míg CSOKONAI élt nemcsak méltánylá, hanem a legszívesb készséggel buzdította is. De CSOKONAI halála után kitűnt, hogy a legjobb indulat és legvilágosabb fő sem menekül bizonyos egyoldalúságtól. Ez természetes. KAZINCZY nemcsak buzdító és szíves ember volt, hanem egy irodalmi párt vezére is, — s a pártok egymástól csak lovagiasságot, de teljes igazságot nem várhatnak. KAZINCZY nemcsak szemlélődő æsthetikus, hanem reformator, a ki szintannyit ront le, a mennyit épít, a kitől a szorosán meghatározott programon kívül esők csak oly ítéletet várhatnak, mint LESSINGTŐL a francia drámairók és SZÉCHENYITŐL az ősi alkotmány csökönyös táblabirái.

CSOKONAI egyik bűne a nyelvújítók szemében hogy a nyelvet, mint a festő az ecsetet és színeket, csupán eszköznek tekinti. Használta az új szavakat, használta a régieket, s leginkább azokat, melyek az anyai nyelvet éltetik, — t. i. a közélet szavait és kifejezéseit. Legbővebb mértékkel épen onnan merített, a honnan KAZINCZYÉK a legóvato-

sabban kölesönöztek, s a hol legkevésbé kutattak. KAZINCZYÉK a mindennapiság ellen küzdenek, — CSOKONAI a mindennapi nyelv kincszeit szabadsággal használja. KAZINCZYÉK a nép kifejezéseit, mint durvákat, kerülték, a mindennapi életben használt idegen szavak lefordításában és magyarrá tételében nagy szorgalommal fáradoztak. CSOKONAI belátta, mennyi erő s mennyi költői szépség van a nép nyelvében, s ámbár nem kirívó merészséggel, de mint eszközt, szükségéhez képest fölhasználta egész bátorsággal, — sőt tanulmányozta is, a mit már csak az is bizonyít, hogy egész népdalgyűjteményt írt le magának. Ő továbbá szintoly szabadon használja az idegen szavakat, melyeknek a mindennapos használat annyi indigenatusi jogot szerzett, hogy egy költeményben a pedántság színetét nem az idegen szó, hanem épen annak magyar helyettesítése adta volna. CSOKONAI nem tartozott párthoz, hanem szerényen eszméje világos és festői kifejezésére törekedett. Ő több műgond mellett is ez úton jár vala, és az igazság az ő részén volt. CSOKONAI ez eljárással, e szabad fölhasználással sokat tett az irodalmi nyelv bővítésére is. Sőt olykori kritikátlan eljárása ellenére méltó helyet foglal el a költői nyelv újjáteremtőinek sorában. A nyelv prózai laposságával, mely a múlt században uralkodó stíl irodalmunkban, nem az életet kell vádolnunk, melynek nyelve minden

időben annyi szépet, eredetit és erőt foglal magában, hanem az írói szellem gyöngeségét, mely nem vala képes a fölhasználásra. Az irodalmi nyelv bizonyos megrögzött egyoldalúság, a folytonos használat koptató erejénél fogva fajúl el. A fellengző vagy gondos stil ép oly könnyen válik mesterkéltté, gyöngévé, jellemtelessé, mint az egyszerű és természetes. Ezért van szükség folytonos megújításra, folytonos reactióra és reformra s ezért volt szükség egyszer KAZINCZYRA, később PETŐFIRE. CSOKONAI is segíti azonban a reformot a nélkül, hogy éles ellentétbe állana elődeivel. Eposzában nincs VÖRÖSMARTY képekkel terhelt, választékos és a nyelv zenéjét oly tökélyre emelő stilje; — de GYÖNGYÖSI és GVADÁNYI után nyelve annyira új volt a maga idejében, mint VÖRÖSMARTYÉ egy negyed század múlva, habár jellemök nagyon különböző, s CSOKONAI még VÖRÖSMARTY korában is oly nyelven ír vala, mely nagyon kevésbé hasonlít a *Zalán futása* írójának nyelvéhez. Nem a jeleséget, hanem csak a jellemet véve, a két költő stilje úgy különbözik, mint a virgiliusi a homéri stiltől. — Ma már még közönségünk is élő és fényes példákban győződött meg róla, hogy nem csupán virgiliusi stilben lehet eposzt írni. CSOKONAI, ki nem VIRGIL nyomait követi, határozottan eposzi tehetség, annyira, hogy már azzal is akaratlan igazságtalanságot követ el KÖLCSEY, hogy

Csokonait kiválólag lyrai költeményeiből itéli meg. Lyrája, bár több igen sikerült művet mutat fel, s tehetsége ezekben is fényesen bebizonyúl, csak egy-egy alárendeltebb oldalát tünteti ki alakító, teremtő elméjének: — drámái keveset, vagy mitsem érnek. Habár e részben is megvolt a tehetség némely lényeges alkatrésze, de tanulmánya hiányzott. *Dorottya* írójában valódi eposz-költő tűnt föl, — e ritka üstökös, melyhez hasonló azon időben nem volt a magyar égen Zrínyi le-tün-te óta.

Csokonai fesztelen természetessége, józan disz-el-gése, a tárgyra illő nyelve, mely a szerint erőteljes, ömledező, tüzes, emelkedett, kellemdús vagy enyelgő, a mint az eszme hangolja, és az általános hang megtartása mellett nagy mértékben változatos; mely az assonance nem használása ellenére a rímekben meg nem szorúl s bár természetes, de nem egyhangú és barbár; mely az élet szavaival többnyire beéri, de a létezőt találóan tudja alkalmazni, — oly érdemek, melyek stíljét egyes gondatlanságok mellett is nemhogy képtelenné, hanem épen alkalmassá teszik az eposzi előadásra. Képeket majd sehol sem hajhász, dagályba nem csap át, de képei annál jobban és találóbban festenek, hasonlatai alig egy-két kivétellel, a hol szokott inspirációja egy percze elhagyja, mindig a tárgy kedvéért s nem magokért állanak ott, s

állanak a magok helyén. Szeme előtt az emberi alakok és indulatok festését tartja s nem a hiú pompálkodást. Képzelete még ha túl megy is, alakokat, jeleneteket és cselekvényt teremt, nem ábrándképeket. Még hibái nagy része is mutatja az eposzirói termékeny képzeletet. Láttuk, hogy kivéve ott, a hol maga az eszme kopár volt, mindenütt alakít, és az álomszerű tünemény felhőjének is idomot, életet, szint tud adni.

De ne csak a részletekből ítéljük meg az eposzt és íróját. Az elbeszélő mű nem képek és jelenetek halmozott tárlata, mely bármi fényes legyen, még magában művet nem alkot. Az eposz egyszersmind egy zeneműként folyton tovább haladó mű, melyet variációi és átmenetei szintoly érdekessé tesznek, mint magok a részek. A változatosság mellett a kellő kapcsolat és lendületes folytonosság emelik az elbeszélő művek varázsát. CSOKONAI e részben is kitűnő. Eszünkbe sem juthat őt egyhangúsággal vádolni, de ép oly kevéssé — egy-két fentebb kijegyzett helyet kivéve — episodikus szakgatottsággal, meg-megzökkenő átmenetekkel. Az elbeszélésbeli fordulatok, még a hol hibát követ is el, például a szánkamenet leírásában, kedvessé s eposzivá tesz az elbeszélését. Az eposzi elbeszélés menetének két főkelléke meg volt tehát művében, egyik, hogy a jelenetek, melyek előfordulnak, ki vannak részletezve, képpé, alakká, cselekvénynyé

— idomítva ; a másik a folyékonyág. Az elsővel nem bírván KISFALUDY SÁNDOR, mennyivel kevesebb erő és fordulatosság van elbeszéléseben!

— De mindez sem elég. A részletek helyes fölosztásában, a compositióban, a részletekkel való czélirányos gazdálkodásban is kitűnik CSOKONAI tehetsége. Böbeszédűsége s olykor a terv hibájából eredő egy-egy üres eszme hibákat követtet el vele, mint általán több törvény ellen követ el olykor hibát; de egészen véve minden igen szép renddel van elhelyezve. Ezenkívül megvolt benne az összhang érzéke is. Képzetele részleteket teremt, de olyanokat, melyek főczelját elősegítik s az egésznek képére alkotvák. Az összhang változatai a legszebb sorban mennek; mert a folytonos haladás, fejlődés s emelkedés az, a mi elsőrendű érdeme a compositióknak.

— Ily sok szép tehetséget egy műben gyakorlatilag és együtt mutatott költőben kétkedett mind KAZINCZY, mind KÖLCSEY. Annyira félték a gondolattól is, hogy CSOKONAI a honalapítás eposzát akarta megírni, hogy csaknem áldásnak tarták CSOKONAI irodalmi nevére nézve halálát. Meg valának győződve, hogy CSOKONAI *Árpádja* nagyszerűen megbukik.

— CSOKONAI valóban hozzáfogott *Árpád* megírásához, s egy kis részét meg is írta, midőn halála bekövetkezett. Akármint üt vala ki a ki-

serlet, más jeles epikai mű is volt várható tőle. A fentebbi eposzírói tulajdonok, melyek ritkán egyesülnek egy költőben, oly eposzt reméltetének, mely épen, mivel az író egyénisége különböző jellemű a többi epikusainkétól, csak annál becsesebbé teszi vala, s a mellett, ha a világ legnagyobb műveinek sorában nem, legalább hazánk első rendű eposzai közt nyer vala helyet.

Csak egy tulajdon van, a melyre *Dorottyából* egyenesen következtetést nem vonhatunk egy komolyepopoeára. Kérdés, vajon a komikus eposz írója birt volna-e a hősi eposz költő emelkedettségével, tüzével és lelkesedésével? — Annyi kétségtelen, hogy hiányzik vala hangjában azon folytonos ragyogás, mely VÖRÖSMARTY virgilusi előadásában annyira megragadta korát; de kétségtelen az is, hogy ezt pótolták volna a cselekvény változatos elevensége, az érdekek fokozása s főleg az, hogy hősei ha kevésbé specifikus magyar vitézek, de alkalmasint általánosb jellemvonásokkal bíró emberi jellemekké alakultak volna. Valamint *Dorottyában*, úgy más eposzában is kétségkívül az emberi indulatok hű rajzát tartja vala főképen szem előtt. A virgiliusi eposzok stíljének dicsőségét egészen másnak hagyja vala; de már *Dorottyában* is látjuk egyes jeleit, hogy képzelete komolyabb tárgyakban is lángot tud vetni.

Hozzá kell vennünk, hogy CSOKONAI egy foly-

ton egész lelekkel törekvő fiatal költő volt, kinek vasszorgalom párosult a valódi hivatottsággal. Éveket töltött el *Dorottya* megírása után a nemzet a nagy eposzának megírása végett az előkészületekben. Fölhasználta a magyarok és történetére vezető forrásokat, bentazta volt hazánk legtöbb vidéket, lelkesedve olvasá a világ legnevezetesebb eposzait, s a korában ismeretlen, csak két kézirati példányban tudott *Szigetvár veszedelmét* fölku- tatta, tanulta és kiadója akart lenni. Ennek példáján akará nagy művét elkészíteni HOMÉR és TASSO modorában. Feltehető-e, hogy ily tehetséggel párosult hev mellett sikertelen fáradozzék? E csaknem lázas törekvésű költőnk, kit tehetségben kevés, a költészet iránti szeretetben és buzgalomban senki sem múlt felül; kit, úgy látszik, gyors haladásának erzetében a törekvő mohóság csigázott halálra: eletezést csinált volt magának *Arpád* méltó megénekléséből. *Dorottyát* csekélylette, szerény erőkisérletnek tekinté nagyobb kísérletekhez. Fes- tetics György grófnak, ki elvállalja 1800-ban *Dorottya* kiadása költségeit, maga a költő írja többek közt: «Midőn annak (*Dorottyának*) belső mivoltát felgondolám, meghunyászkodtam és sajnáltam, hogy ily csekély tárgyú és készületű munkámnak lehetett épen szerencséje nagyságod grátiájához.»*

* Összes kiadás, 852. 1.

«Én *Árpád* írója akarok lenni, mond egy későbbi alkalommal; de ha azokat az előgyakorlásokat sem rejtem el nemzetemtől, a melyek műzsámat a nagyobb próbákra merészítették, talán nem véték sem magyar literaturánknak, sem *Árpádnak*, sem önnönmagamnak becsülete ellen.»

E szerény vélekedés addigi műveiről, mennyire jellemzi a törekvő és haladó tehetséget! — Nem valószínű-e, hogy a tehetség szép oldalai fényesebben tündöklöttek volna egy későbbi műben, míg a fogyatkozások mind jobban enyésznek vala? Nem fáj-e elgondolnunk, hogy a legszebb korában elhalt költő, a ki hibái mellett is kedvelt és tanulmányra méltó eposzt hagyott maga után, a ki *Dorottyában* egy eposzíró annyi szép tulajdonait mutatá föl, ha *Árpádban* nem is, más eposban a magyar irodalomnak nem egy valódi kincsét vitte a sírba magával?

ZRÍNYI A KÖLTŐ.

ZRÍNYI A KÖLTŐ.

1863.

I.

ZRÍNYI MIKLÓS nemesak korának legnagyobb emberei, hanem a legritkább tünemények közé tartozik, kikben fényes tulajdonok egyesülnek csodálatra méltó vegyületben. Hazánk egyik legnagyobb költője s a tettek egyik legnagyobb embere; a jelennel elfoglalt gyakorlati ember s a jövőbe látó prófétai szellem; a legerősebb meggyőződések és merész tervek mellett a józanság és mérséklet példánya korában; a csaták zajának és a magányba vonuló tanulmánynak egyaránt nagy kedvelője. E cím *Zrínyi a költő*, korántsem meríti ki se foglalkozását, se érdemeit, — csak azért választottam, mivel e nagyságnak csak ezen oldalára akarok ez úttal egy pillantást vetni. Azonban lehetetlen nem érintenem egy-két főpontot, mely az egész jellemet illeti, — mert e férfiú-

ban a fenebbi tulajdonok ritka összhangzásban állanak, s költészete kapcsolatban áll élete tevékenységével, vágyaival és a gyakorlati férfiú érzületével.

Minden lelki tehetségei és eszelekedetei egy ezélra vannak irányozva első fiatalsága óta. A magyar hősiség újra elesztése és a honvédelmi rendszer újjáalakítása volt e ezél, akkor midőn vallásfelekezeti viták izgatták a kedélyeket; egy nagy reformot sürget, midőn a jelszó a conserválás; a török elűzését tartja fő teendőnek, s e ezélra az egyesítést. midőn mások az alkotmányosság es lelkiismeretbeli szabadság fontartására más oldalon nézik az ellenfelet. Mindamellott hogy merész terve még nem talál egész egy pártra, hogy a korral némileg ellentétben látszik lenni, nagy tehetsége, a hadi tettek által kivivott első rendű tekintely s a személyes tulajdonok által nyert kozszeretet mindkét pártnál, valószínűvé tettek a külső sikert is, s ha egy sajnos véletlen életének véget nem vet negyvenhat éves korában. könnyen megérhette volna, hogy eszméi népszerűekké váljanak. Alig van benne kétseg, hogy e ferfiú élete képes volt volna más irányt adni a magyar nemzet történetének az 1683-iki török háborúig. Ritkán is érte nagyobb veszteség hazánkat egyes emberben, mint 1664-ben, november 18-án, midőn Zrínyi Miklós vadászat közben lelte halálát. Magyarországon el-

— siratta minden párt, s — a mi ritka eset magyar ember halálakor — a keresztyén Európa nagy része is csaknem magáénak vallotta a veszteséget. —

— Ha a maga kora nem értette még őt, csakhamar bekövetkeztek az események, melyek fényesen bizonyíták, hogy ő volt az, s nem kortársai, ki megérté a világesemények fejlődésének logikáját: azt mondá, eljött az idő, hogy a török kiüzessék hazánkból, — a mi halála után húsz évvel be is következett, midőn maga a török hívta ki sorsát. Ő ezen időre rendszeres magyar hadsereget akart előállítani, hogy elvitázhatlanul a mienk legyen a nagy tény dicsősége, s minél zavartalanabb annak élvezése.

— ZRINYI MIKLÓST hadi emberré tette már születése és terjedelmes birtokainak fekvése a török határszéleken; de lelkének a kénytelenségnél magasb rendű motívumokra volt szüksége. Költői lélek volt a szó legmagasabb értelmében. A szív hajlamain, az esetlegességen túl azon erkölcsi idealismusban találta erejét, mely mindenben nagy elveket választ a cselekvés indokául. — Ő azért fáradozott, azért tanult, hogy jeles hadvezérré képpezze magát, — s azért akart azzá válni, mert meg volt győződve, hogy azon idők szerint az a leghasznosabb és szükségesebb a hazára nézve. A magyar hadi dicsőségnek visszaadni hajdani ragyogását, s ez által biztosítani függetlenségét,

nála jól megfontolt államférfúi reflexio volt, de egyszersemind oly lelkesedett erzelem, mely az első ifjúkor egész hevevel élt lelkében haláláig. Ifjú éveinek első tanulmánya ISTVÁNFY ÉS BONFIN valának, s alig olvasta magyar nagyobb fölbúzdulással a magyar dicsőség eukönyveit, mint ZRÍNYI MIKLÓS, s alig volt valakinek lelkében maradandóbb az erzelem. Harminczadik évét jóval meghaladta, midon e sorokat írja:

X
 «Magyar vitezeknek dicsőséggel földben temett csontjai s azok nagy lelkének árnyékai ... nem hagynak nekem alunnom mikor kívánnám, sem henyelem, ha akarnám is. Igen szeretője vagyok az ő dicsőségeknek, hogy én elmulassam az ő intésöket, kiket nemesak nappalbeli elmélkedesembe juttatnak, de még éjtszakabeli elmémben is elémbe tüntetnek mondván: ne aludjál, ne keresd a gyönyörúséget: látod-e romlott hazánkat, melyet mi annyi vérontással, verésekkel és untalan való fáradsággal nyertünk, oltalmaztunk és sok száz esztendeig megtartottunk: kövesd az mi nyomdokunkat, ne szánd fáradságodat, ne szánd véredet, ne szánd életedet. Ezekkel az ösztönökkel serkentgetnek engemet nyugodal-mamban.»

Ily «öztönök»-ből folytak cselekedetei, s ilv ösztönök adák kezébe a tollat azon pihenő órákban, melyeket hadvezéri és polgári hivatala enge-

— dett. — A magyar történetek olvasása buzdította, hogy hőssé legyen, s azok adtak nemcsak tárgyat, hanem lelkesedést is nagy hőskölteménye megírására, melynek homlokán ezen ajánlás olvasható: «Dedikálom ezt a munkámat a magyar nemességnek. Adja Isten, hogy véremet utolsó csöppig hasznosan neki dedikálhassam.» A *Szigeti veszedelem* megéneklésével ZRÍNYI MIKLÓS a török elleni harcias szellemet akarta elevenné tenni és fokozni a magyar nemzetben. Bár nem iránymű s fő motivuma sem igazolná az ily kezdetet:

«Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban?»

— mindamellett ugyanazon lélek buzgalma szól benne más alakban, mely a *Török afium elleni orvosság*ot írta vagy tizenkét évvel utóbb. Valamint egész élete mintegy összeolvadt a múlt nagysággal, úgy költészete mintegy életéből forr ki. — Kevés eposz van, mely a költő belső és külső életével oly szoros kapcsolatban állana, melyben a költött mellett annyi legyen a valóság, mint a *Szigeti veszedelemben*, s e részben nagyon különbözik a görög és római mintákat utánzó, úgynevezett klasszika iskola terményeitől, melyek térben és időben igen távol eső történetekről, a költőt, környező élettől merőben különböző viszonyokról énekelnek. — TORQUATO TASSO s maga VIRGIL sok száz év múlva s töblnyire általok is-

meretlen helyeken lefolyt eseményeket beszélnek el, midőn az akkor élt ember nyom szokásai, szelene és egyéneinek faja rég kiveszett: míg ZRÍNYI e részben inkább hasonlítható HOMÉRHOZ s a középkori germán eposzok dalnokaihoz.

Költőnk, ősenek, a másik nagy ZRÍNYI MIKLÓSNAK, dicső halála után nyolczvan évvel írja meg eposzát, es a tárgy nagy részét az egyénekek s egyes epizódokkal együtt történetirókból veszi. De sok élő hagyomány, a nép száján forgott históriás enek elevenebb színben tüntette föl előtte a krónika holt betűjét, mint egy későbbi kor olvasója előtt. Az őt tárgyától elválasztott nyolczvan év majd mitsem változtatott a viszonyokon, embereken és szokásaikon. Már gyermekkorában színről színre látta ugyanazon alakokat, tanúja volt némely rokon eseményeknek és jeleneteknek, melyeket megénekel, sőt egész gondolkodásával, lelke minden erejét rokontárgyak foglalják el a való életben is, úgy hogy minden elve, éjjel-nappali elmélkedései es érzelmei egészen beleillenek hőskölteményébe. Annyira benne van egész külső es belső élete az eposzban, mint egy lyrai költőé dalaiban, a nélkül, hogy megszűnnek oly objectivitásban maradni, mint akármelyik eposz- vagy dráma-költő.

El lehet mondanunk, hogy ZRÍNYI nemesak egy ifjú lelkesedéssel, hanem egy költő képzelő

erejével olvasta ISTVÁNFY, s különösen az 1566-ki szigetvári ostromot, melyben őse, a hasonnevű nagy hadvezér, föláldozta magát a hazáért s az egész keresztény Európáért. Hőskölteményének eszméje és epizódjai mintegy megvalósúlva élhettek szemei előtt a történetíró elbeszélésének olvasása után, melyhez a színező és elevenítő részleteket még saját kora bőven szolgáltatta, s melyeknek saját kedvencz eszméi mintegy gyakorlati jelentést adtak. *Szigetvár veszedelmében* oly sok van a történet valóságából átvéve, s a képzelt részek annyira a történet szelleméhez vannak idomítva, hogy a történet költőivé, a költészet történetté válik; — a valót elevenen képzelteni s a valószínűt valóságnak fogadjuk el.

ZRÍNYI, midőn ISTVÁNFY elbeszélésének folyamát követi, részleteiben átveszi s a történet egyéneit szerepelteti, látszólag a magyar historiás énekek dalnokainak eljárását követi. Az első énekek egy része kivált emlékeztet a verses krónikákra, de csakhamar észreveszszük, hogy a látszat alatt egészen más szellem él és más kéz működik. Amazok száraz krónikai anyagok versben, itt az anyag feldolgozása; ott tények, itt indokok és erőteljesen megalkotott jellemek; — egy szóval ott a valóhoz és földhöz ragadt versifikálás, itt valódi művészet. — ZRÍNYI különös költői ösztönnél fogva a lelket tartja szem előtt mindenben, s a külsősé-

gekre keveset ád. Nemesak a historiás énekek-
 től különbözik műve, hanem különbözik némely
 — újkori híres művektől is e részben. Külső
 leírásokban nem keresi az eposz fő szépségeit.
 Míg egy BYRON a legszebb hangzású verseket
 szenteli az ágyú hangjának, füstjének, a töme-
 gek nagyságának és tarkaságának, a tájak, reggelek,
 nappalok és éjék, a tenger és föld festőiségének; —
 — míg az újkori elbeszélő költészet ebben iparkodik
 kimutatni a képzelet erejét; ZRÍNYI keveset ád
 mindezekre. VÖRÖSMARTY hőskölteményeinek egy
 énekében is több az ily festés, mint ZRÍNYI egész
 eposzában, sőt mestere TASSO is bőkezűebben hasz-
 nálja fel háttérül és díszítményül.

Nem lehet tagadni, hogy a külső leírások, a
 nagy tableaúk elevensége ne volna erős képzelő-
 — tehetség jele: azt sem vitatom el, hogy a nagy
 harcok leírása ne tartozzék az eposz körébe;
 sőt megadom, hogy a festőművészet is, távolról
 — sem oly alkalmas arra, hogy tömeges csatákról
 fogalmat adjon, mint az elbeszélés. Csak annyit
 mondok, hogy nem ezek teszik a fődolgot, sőt,
 hogy nem is lényegesek, s következőleg hibás ízlés,
 — mely ezekben találja fő gyönyörűségét, téves véle-
 mény, mely e külső leírásokat tartja a képzelet
 legbiztosabb jelének. Ilyenekben is mutatkozhatik
 a phantasia, de nem ezekben éri tetőpontját. Az
 emberi jellemelek ábrázolásában, a lelki mozgató

—erők nyilatkoztatásában tündöklék legjobban a képzelet, s az teszi a legmélyebb hatást is a lélekre. Az emberi lélek úgy van alkotva, hogy semmi sem kelt benne oly rokonszenvet, mint hasonmásainak érzelmei, cselekedetei és sorsa. A nagy seregek mozgalmainak leírásában lehet művészet, sőt e művészetben nagyság; de ily tömegességben az egyénijellem elenyészik. Egy bábészhoz hasonlít olvasója, kinél még az öldöklések közt is, az egyéni szánaokozás, a tömegesség miatt, elnémúl, s a katonák sakk-báboknak tűnnek fel, a vezér csak eszesnek. Az idegeket fölizzgathatja ezek leírása, de az emotio csak akkor kezdődik, midőn ismert jellemeket s nem névtelen katonákat látunk küzdeni. A külső természet leírása is annyiban szolgálhat egy elbeszélő költemény tárgyául, mennyiben az egyén lelki állapotára, vagy egy egész jelenet hangulatára befoly; de minő felületes indok többnyire a táj és időjárás befolyása, az erkölcsi motívumokhoz képest! A lyra inkább fölhasználhatja a tájfestést érzelmei megtestesítésére; de az elbeszélésében csak mellékes segédeszköz marad, s a lyrai részekben foglalhat leginkább helyet.

Az elbeszélésben, drámában első szükség a cselekvény, mely csak lélekből folyhat. A gondolkodás, indulatok, vágyak, vérmérséklet, akarat, szóval az emberi jellem határozzák el a cselekvést, s ennél fogva az emberi jellem festése a főszem-

— pont nemesak a drámában, hanem az elbeszélő költészetben is. És viszont az emberi jellem sehol sem tűntethető fel oly elevenességgel, mint egy-egy dráma vagy eposz cselekvényében. Azért ha oly elbeszélő költőt olvasunk, ki gazdag a külső leírásokban, s erős képzeletének bűbája ezekben éri tetőpontját, míg a jellemalkotásban szegény: Byronhoz hasonlíthatjuk, de nem a nagy eposz-írókhoz; lehet kitunó lyrai költő, de középszerű eposzíró.

— Zrínyi mind nagyban, mind kicsinyben érti az eposzíró ezen foladatát. Fő gondja mind az egész mű felett uralkodó fő motívumok, mind az egyes jeleneteket elhatároló egyéni indokok feltűntetése. Fordulnak ugyan elő tömegesebb leírások röviden, de többnyire meglegszik ily egyszerű erőteljes sorral:

«Futnak a törökök futó vezérestül.»

— A sík tőren, a bástyákon folyó csaták elvégre nem egyebek Zrínyinél, mint többszörös párbajok. Egyes embereket, még pedig ismerőseinket látjuk küzdeni, gyakran a kötelesség és dicsvágy érzetén kívül egyéni indokokból is. A küzdelem az indulatokat kifejező beszédekkel és szavakkal van vegyítve, melyek jobban megelevenítik a jelenetet, nagyobb részvétet s következőleg teljesebb illúziót keltenek, mint a tömeges leírás minden külső színezése.

Anachronismust sem követett el ZRÍNYI, midőn oly formán írja le Sziget ostromát, mint a Troja alatt folyt küzdelmet. Ha még a jelenkorban, a vont esővű puskák és ágyúk korában is a személyes bátorság és egyéni ügyesség nagy csatákat dönt el, mennyivel inkább állott ez még ZRÍNYI korában, s épen a török-magyar háborúban, midőn nemcsak az ágyú, hanem a szuronytalan puska is ritkán használtatott nagy sikerrel a kard és dárda ellen. Aztán azon korban se a magyar, se a török hadsereg szervezete nem olyan volt, hogy sok egyéni szabadságot s személyes bravourt meg ne engedjen; az egyén nem ényészett el a tömegek feszes rendezettségében.

Még a várostrom menetének külsőségeit is nagyon röviden adja elő a költő. — És mindezt *teljes öntudattal*. Mert ISTVÁNFFY, kinek elbeszélését annyira fölhasználta, oly részletes képet ad a vár árkanak lecsapolásáról, a török tábor időnkénti állásáról, a futóárkokról, a vár lövetéséről, a mocsáros helyeknek sok ezer kocsi vesszővel történt feltöltéséről, hogy egy mai, festőiséget szerető költői beszélyíró talán ezen kapott volna mindenek felett. ZRÍNYI a krónikában hagyta e byroni részleteket s a homéri részleteket használta föl.

Más módját tudta ő annak, hogy a történet adatai képzeletünk előtt elevenekké legyenek, mint a nagy tableaúk kiszínezése. Nem csak harc köz-

ben, hanem általán sokat beszelteti személyeit. Olykor a vita sokkal hosszabb, mint a végrehajtás, melyet néha el is hallgat, mint magától érthető dolgot. A helyett, hogy leírná, miként ássák a törökök az árkokat, jobban szereti leírni azon hadi tanácsot, melyben az árkok ásatását elhatározza a török diván. És e tanácskozás leírásában nyilatkozik képzeletének egész ereje. A személyek nem csak valószínűk, hanem valóságokká válnak. A szólók mind hiven nyilatkoznak vérmérsékek gondolkozásuk, indulataik s egész jellemökhöz képest, s annyira beletalálják magokat a viszonyokba, hogy feleleteik meglepnek a találó kifejezés által. Emlékeztet ez a római történetírók azon párbeszédeire, melyeket történeti személyek ajkára adnak, s melyekben míg az első szóló beszél, egészen neki adunk igazat, a második pedig a maga részére hódít. Valódi s nem képzelt hadi tanácsnak tetszik az, tagjai történeti és nem képzelt egyéneknek. Pedig az egész hadi tanács Zrínyi képzeletének szüleménye.

Előzményei kellően indokolják e tanácskozást. Szulejman nem szokott vezerei tanácsán járni. — kikkel bölcsőbb s nagyobb hadvezér. E diván tartásával, melyet maga függönyök mögül hallgat, kimutatja, hogy a török fegyverek dicsőségét komolyan látja veszelyeztetve. Csak azelőtt való nap tizenkét ezernyi török sereg szállott Szigetvár

alá, s elbiztában nem vette magát körül árkokkal. Sziget védője kiütött rájuk, megszalasztotta őket s tán megsemmisíti, ha Deliman, tatár vezér, lovaságával meg nem menti. A következmények is indokolják, mind az egész hadfolytatást, mind az egyének sorsát illetőleg, e tanácskozmányt. De indokolja mindenek felett maga annak tárgya, s azon igazság, hogy eposzban és drámában a tettek előtti tanácskozás, küzdelem, nemcsak nagyobb érdekességű a tethnél, hanem az indokolja a tettet. Maga egy történetíró is mennyivel több hasznát venné, az események megértésére és elevenítésére, a függönyök mögötti indokoknak, mint a külső események leírásának! — Azonban lássuk e hadi tanácsot, bár rövidítve is.

Rusztán szól először a nagyvezér előadta tárgyhöz. Számításba kell venni, úgymond az ellenséges hadvezér *hírnevét*; mert «hírrrel viseltetnek a hadakozások», azaz a vezér neve bátorságot önt katonáiba s elrémíti az ellenfelet. Javasolja, vegyék körül a várat árkokkal; mert «lapát és golyóbis veszen meg várakat». Tanácsolja, ne kicsinyeljék az ellenséget, s kivált ne akkor, midőn *kétségbeesett ellentállásra* van kényszerítve.

Rusztán oly elveket mond el, melyek a hadviselés mélyebb lélektani körülményeit is tárgyzák; — s nagy igazságot vet oda, midőn arra céloz, hogy a menekülés reménye nélküli várórségek

legkétségbeesettebb harczosok. A török elbizakodás ellen szólott, minek csak Sziget körül annyi kárát vallották már. Böles tanácsa ellen kivált az előzmények után, úgy vélnők, alig lehet valakinek ellenvetése, oly meggyőző az. De fölkél a tüzes Deliman, ki más színben látja a hadviselest, s gunyosan kiált fel, hogy Rusztán «veszteg ülve» akarja bevenni a várat. Legjobb lesz, úgymond, bújjunk el, vessük el kardunkat, vegyünk kapákat vitez kezeinkbe. S megfordítván ellenfele állítását, így kiált fel!

«Hírrel viseltetnek a hadakozások?
Tehát a töröknek hírt nyernék az ásók!»

— Mintha bizony Szigetben rókák és borzok tanyáznának. Bezzeg úgymond, «tegnap a bölesesség hamar adott hátat!» Ó, Deliman szorította vissza Zrinyit a várba. A guny után egész haraggal mondja:

«Nem ásó, nem kapa a mi győzedelmünk,
Hanem rettenetes aczélyos fegyverünk.»

— Ne kérdezze senki, hogy jut ő majd Szigetvárba, Majd kijön Zrínyi s bemegy ő nyomában. (Zrínyi taktikája addig a kiütésekben állott.) «Hozzon kapát, ásót a ki bízik abban!»

Deliman felelete nemcsak alkalmas arra, hogy egy gyülekezetben tetszést arasson az ellenfél sza-

— vainak ügyes felhasználása és kigúnyolása által mi mindig hatást tesz, hanem jellemzi őt s a magyar-török háborúk folytatási módját. Ástak ugyan árkokat a törökök és magyarok is; de sokkal nagyobb vitézségnek tartatott síkon szállani szembe. Delimán s török bajtársainak egy része ez egész hősköltevényben úgy vannak festve, mint erejükben és vitézségökben túlságosan bizakodó, dicsekvő emberek, — s különösen Szigetvárt nyomorúlt fészeknek tekintették, melyet a roppant török sereg minden erőfeszítés nélkül bevehet. Delimán után egy nála még hevesebb török vitéz, Demirhám ugrik fel, holott még korántsem rajta volt a beszéd sora. Rövidbe foglalva szavainak értelme: Ő sem kapálni jött Sziget alá. Tovább hallgatni sem akar ily gyalázatos beszédet, s az előbb szóló után ő is odahagyja a tanácsot.

— Rusztán annyira fonáknak, esztelennek tartja ellenzékét, hogy a török sereg sorsán kétségbe esik. Szakgatott, összefüggéstelen felkiáltásokban nyilatkozik e kétségbeesés. «Óh balgatag nemzet!» úgymond. Nem emberek ezek, de oktalan, dühös állatok! Eredj, verd meg Szigetet vitéz kardoddal! haragos torkoddal dönts le a bástyákat! Hogy ne menne vesztének a török, ha ennyi bolond van a tanácsban! «Jobb lesz, veszteg ül sátrában s onnan bámulja ezek vitézségét. Ha veszni kell ügyünknek, ám veszszén!» E kifakadás annyival

termeszetesebb, minél bölesebb és higgadtabb volt tanácsa, melyért gúnyolják s gyávának gondolják. Azért igen természetesnek találjuk, hogy fentebbi szavai után maga is odabagyja a sátrat. Végre Petráf szólal meg, ki csak minap vette be Gyula várát, s csak ennél fogva is nagy tekintélye van. Mindenki ráfigyel. Ő a legnagyobb veszélyt abban látja, úgymond, ha meghasonlanak egymás közt.

«A mi birodalmunk oly nagy és hatalmas,
Semmi külső erő nem lehet ártalmas.»

De ha nagyságára ráunt, nem kell egyéb, mint hogy visszavonás férkezzenek közéjük. Az ellenség vigyázó s felhasználja e viszátkodást. Ezek után maga is azt javalja, árkokat kell hányni a vár körül, s ezt a gyülekezetre hatást tevő, kezzel fogható okokkal támogatja: «Hiszen farkas ellen keritést csinál az ember, a juhász meg eső ellen is hajlékot épít, mi szégyen volna hát az ellenség ellen árkot hányni? Árok nélkül *akkor kell harczolniok mikor Zrinyinek kedve tartja*; sokszor tíz-húsz magyar fellármázza az egész török tábort stb.» Nyomatékot adhatott véleményének, hogy maga is csak azelőtt pár héttel árkokkal vette be Gyula várát. Végül egy szónoki fogással, melynek őszinteség az alapja, ismét mérsekletre inti a tanácsot. Ez az ő tetszése

(véleménye). A ki jobbat tud, mondja el; ő meg nem haragszik érte, sőt örömet hallgatja mások tanácsát. — Petráf nézetét elfogadja az egész diván.

— E hadi tanács a viszonyok ismeretével és a hadtani tekintetek annyi komolyságával, a szenvedélyek oly őszinteségével foly; ZRINYI annyira felhasználja a háborúzás elemei körül való ismeretét, hogy föl kell tennünk, különös előszeretettel írta, s nagyon sikerült is.

— Ehhez hasonló számos sikerült helyet idézhetnénk, de szándékosan választottuk VIII-ik ének e fő részét, a melyet TOLDI *Költészet története* «tárgyainál fogva» a kevésbbé érdekesek közé soroz, bár elismeri az ügyességet, melylyel a tanácskozás leíratik. Ugyanez énekben magasztalást érdemlő párbeszéd még a mi a szultán és Delimán között foly. Mi e «kevésbbé érdekes» éneket is bátran mertük elemezni a költői erő bizonyítékául, s bátran szembeállítjuk akármely ilyenmű jelenettel eposz- és drámairodalmunkban.

II.

Nagy képirók életének és művészetének ismeretói különös szorgalmat fordítanak annak fölkutatására, kik a nagy mester tanítói, s nem ok nélkül.

— Bár a képzelő, erző és gondolkodó tehetőség, mely nagy művek alkotásához nagy mértékben megkívántatik, az ég adománya szokott lenni; bár a nagy eszmékhez, s különösen az alkotó eszmékhez, úgy látszik, szükséges a korszellem sajátos kedvezése, szintoly tagadhatlan, hogy mesterek és mintaképek nélkül művész nem fejlődhetik. A legnagyobb lángesztek is sokat köszönhetnek hazai vagy külföldi elődeiknek s néha kortársaiknak, — s e *sokba* bele tartozik nemcsak a forma, egyes — művészi fogások elterjedése, hanem az első buzdítás — s inspiratio is. — Nemcsak jeles, hanem középszerű költő is oly kevésbé válhatik elődok és példányképek nélkül, mint a mily kevésbé lehet hegedűs, a ki soha nem látott és hallott hegedűst, vagy festővé, ki a rajzot, árnyalást s színezést nem látta jelesül alkalmazva.

Zrínyi Miklósrol itt mint jellemfestőrol szólván, elég legyen annyit megjegyeznem, hogy nagy stílű művészetéhez nem kisebb mesterektől vette a buzdítást és tanulmányt, mint TORQUATO TASSO, VIRGIL, HOMÉR. Hogy mennyit vett ezektől s mily önálló tudott maradni, e fejtegetésbe nem bocsátkozom. E nagy munkát megkezdő s egy részben vegre is hajtotta ARANY JÁNOS pár évvel ezelőtt a *Budapesti Szemle*ben, *Zrínyi és Tasso* czim alatt, hol bár a munka nincs végig véve, elég található annak földerítésére, mit tanult

ZRÍNYI ama nagy művészekről s hogyan tudta alkalmazni. Csak általánosan jegyzem meg, hogy a költészet és művészet lényegét, a lelket illetőleg csak olyakat tanulhatunk el mástól, mi saját lelkünkkel és tehetségünkkel teljes összhangzásban van. Mihelyt túl erőlködik menni a költő ennek határain, azonnal kitűnik a gondolat nélküli üres formaság, s művészete a legnagyobb gyakorlottság mellett sem egyéb kontárkodásnál. Ha egy képről le lehet is olvasni az idegen mesterek befolyását, de ha a rajz meglep a tárgy megelevenedése s a stíl erőtelje és fensége által, az eredetiség elvitázhatatlan. A nagy mesterekre emlékeztető vonások nem bizonyítanak egyebet, mint hogy a mű szerzője belső szellemi rokonságban áll ama nagy mesterekkel. Nincs valami könnyebb, mint első pillanatra megkülönböztetni a mástól bármennyit tanult valódi tehetséget a szolgálai utánzótól. Mihelyt a forma és stíl nem felel meg a tárgynak és kifejezni szándékolt eszmének, üres az, és emlékeztet az idegentől vett ruhára, mely a testhez nem illik szorosán, azaz: az üres forma elsajátítására, melyet saját gondolatainkkal, érzéseinkkel képzelő erőnkkel kitölteni képesek nem vagyunk; míg az egészen találó megtestesítés a lelki tehetségek összhangzására és épségére mutat, a mit mástól elsajátítani akarni képtelenség.

ZRÍNYI mint jellemfestő, a legnagyobb epopocák

- magasb rendű stíljét használja. Hóskolteményének jelleme hozza magával, hogy oly közonyosb lelki állapotokat, kórságos szivgyöngeségeket nem beszél el, mint a mai regényköltők. A lelki fenség, hősi elszántság es leghatalmasabb szenvedélyek s indulatok szerepelnek művében. Óriásokká nagyított alakok állanak előttünk. Ily tárgyaknak csak a hatalmas es nagy vonásokban való jellemzes felelhet meg, s nem azon aprólekos analysisek, melyeknek a regényekben s a genre-festésben van helye. A rendkívül nagyított tárgyak es alakok fenségének csak a stíl egyszerű fensége lehet megfelelő. — És ZRINYI a mesterkeles legesekelyebb jele nélkül, egész természetességgel tudja alkalmazni azt, a mit HOMERNÁL es nagy követőinél látott. Midőn vitézei hősiséget feltünteti, előadja s részben névszerint előszámlálja a kezök által meghalt ellenség egész halmazát, használ, bár ritkán egy-egy hasonlatot; olykor a csata hevében mondat el egy-egy dicsekvést is hőseivel, de mind külső leírásaikban, mind magasztalásaikban igen gazdálkodó es józan, s a mi kérkedesnek látszanék, inkább a harez es boszúvágy természetes, néha vad gunynyal vegyült kifakadása, úgy hogy e részben is az egyenek lelki állapotának festésével ad elevenebb képet a csatáról, mint külső leírások által. Számos ily helyet idézhetnék, de érdekesebbnek tartom költőnk ama még nagyobb művészetét

példában mutatni fel, miként tudja *cselekvés* által, tettekben mutatni fel a hősiséget.

A török sereg egyik legvakmerőbb vitézét, Delimánt egy rosszul számított csellel behocsátják Szigetvárába s a kaput utána bezárják. A magyarok mind elejtik benrekedt társait. Ő egyedül marad,

«Még is az ő szüve oly bátorságban van,
Mint ha volna közép török táborában,
Sem szaván, sem kezén, sem bátor személyén
Nem esmérni félelmet, ő jár merevén.»

Azonban a magyarok nagy számmal sietnek ellene a vár belsejéből, s Delimán belátja, hogy esztelenség tovább késni egy magára az ellenséges várban.

«Mint szüves oroszlán, sok vadászt erdőben
Ha lát, nem fut, haraggal előttök mégyen.
Delimán így *ballag* karddal kapu felé,
Mert utánna fegyverárt lát mindenfelé.»

A visszavonuló hősré ki rákiabál, ki ráló, ki tüzet, ki vizet hány fejére.

«Oh hányszor megfordúlt, szégyenli futását,
Szégyenli mutatni keresztyénnek hátát.»

Az olvasó tudja, minő következményű e jelenet s mi nagy befolyással van a cselekvény tovább fejlesztésére. Itt csak költőnk legszokottabb modo-

rát akartam bemutatni hősei festésében. E kérdés, magasztalás nélküli jelenet nemcsak élethű, hanem vászonra átteve képzelven, a nagy festőművészek stíljára emlékeztet. Máskor még rövidebben tudja feltűntetni hőseit. A fentebbi jelenettel rokon Deli Vid esete, ki hasonló módon vág be a török hadak közé s közöttük hosszasan nagy oldoklest visz végbe. Ez oldoklésről tán minden leírásnál nagyobb fogalmat ad azon rövid két sor, melylyel Vid visszavonulását kiseri a költő:

«Nem memek utána az török seregek,
Sőt inkább közülök hogy kiment, örülnek.»

— Ily vonásokhoz nem kell magyarázat, az csak rontaná a hatást, s mindazon nagyítás, mely e vitezi esodattettekben van, nevetességé válnék talán, ha a stíl józan komolysága es egyszerű erőtelje nem állana a nagyságnak azon színvonalán, melyen a tárgy áll. Ezen egyes erős vonások es ezen egyszerűség megadja a rajznak mind a valószínűséget, mind a méltóságot.

Azon magyar költők közt, kik a hősiséget megénekelték, voltak ékesen szólóbb, hangzatosabb es lendületesebb előadásu elbeszélők; de Zrínyihez nem hasonlítható egyik is azon ép oly élethű mint nagy jellemek rajzában, melyekben a hősiség erkölcsi fensége párosúl a művészi modor fenségével.

Zrínyi Miklós, a hadvezér, értette, hogy a vitézség nem az elbizakodott bevágásban, s botor harezi dühben áll; s mint költő is, nem az izmok erejét és hajlékonyságát, nem a vér felhevülését bámultatja leginkább. Bármennyire kitűnteti Delimán óriási erejét s lovagias bátorságát, bármennyire megcsodáltatja velünk a Deli Vid még nagyobb tetteit, s bármennyire ki van mutatva, mennyire túlemelkedik Zrínyi bán vitézsége mindeniké felett, — a két vezér, Szulejmán és Zrínyi értelmi és erkölcsi tekintetben nagyobb mindeniknél. Mint VÖRÖSMARTY Szent Lászlóról mondja, mindkettő «vállal magasabb a többi seregnél», de nem testi, hanem erkölcsi értelemben. Mindkét vezért főleg a higgadt nyugalom és okosság emeli a hősök hőségévé. S a költő ezt is a legméltóságosabb eszközökkel tudja föltűntetni. Szulejmán a legokosabb vitézeitől sem szokott tanácsot kérni, s legbátrabb harczosainak vágyait fékezni tudja — különben is félrevonultsága s a csaták hevében meg nem jelenése a hatalom némi titokszerű ninbusával veszi körül. — Sokkal magasabban áll s meglepőbben van kitűntetve Zrínyi Miklós fensége vitéz hadnagyai felett. Ezek közt több nagy hős van, ki önfeláldozás, testi erő és ügyesség által kitűnik, s elég legyen közülök csak Radivoj és Juranics vajdát (századost) említenem; de egyik sem hason-

litható akár vitézség, akár lovagias nemesség, akár dicsekvés nélküli érdem, akár önfeláldozás dolgában Deli Vidhez, ki ezen kívül oly érzelmes szívű, hogy nejét ifjui lévvel szereti, s magokat feláldozott két vitéz bajtársát gyermeki megindulással siratja el. De a mily magasan áll Vid társai felett, oly magasan emelkedik túl rajta Zrínyi bán.

E fokozat mesterileg van feltűntetve a IX-ik ének egy jelenetében, melyet részleteiből kivetkezve, s így szépségei nagy részétől megfosztva is, érdekesnek tartok közleni.

Ez énekkel megszűnnek Zrínyi gyakori kicsapásai a várból. Vitézei harez nélkül vesztegelnek s nem egy békétlenkedik. Egyiknek sem oly kiállhatatlan a tétlenség mint Deli Vidnek, ki már két nap óta nem használta kardját. Mindüntalan kéri Zrínyit, boesássa őt ki a várból. De a vezér, szokott böles nyugalommal mondja: zabolázni kell a szerencsét, különben «éles szája» veszélybe ragadja az embert. Nem hiában vesztegel, — úgy mond, — azt akarja bizza el magát a török, higgye el, hogy a magyarok féltökben nem tesznek semmit — kiüt majd rájok, mikor nem is gondolnák. Azalatt üzenetet küld a királynak, ki talán segítségére fog jönni. A vezér okossága ellen Vid nem talál ellenvetést. Esze teljesen elismeri a bán terveinek helyességét; de nyugtalansága is megleli azonnal a kínálkozó rést. Tettvágya kapva kap az

eszmén; hogy a királynak üzenetet kell vinni. — Rögtön felajánlja magát e vállalatra, mely a legveszélyesebbek közé tartozik, miután bármerre indul ki a várból, a török táboron keresztül kell kihatolnia. Ő tud törökül, úgy mond, s átlopózhatik az ellenséges seregen, vagy ha a csel nem segít, majd keresztül vágja magát.

«Édes vitéz szolgám» — így felel Zrínyi — «nem kételkedem vitézségedben. De neked nem szabad elhagyni Szigetvárárt, — én velem együtt kell azt védened. Talán rendelt Isten mást ezen dologra, kiben kevesebb kár lesz, mint benned.» — Deli Vidnek nem lehet ellenvetése. — Akadt is mindjárt a vitéz bajnokok közül két más legjelesebb és vállalkozóbb, kiknek figyelmeztetés nélkül jött — azon eszméje, hogy a török táboron átvágva magukat, vigyenek hírt Maximilián királynak. Kérik Zrínyit, bocsássa őket a vállalatra. Zrínyi felelete e két jeles bajnokhoz egész más, mint az egy Vidhez. «Óh hatalmas Isten, ki vezetsz hadakat! — mond a vezér, — nyelvem nem áldhat eléggé. Nem akarsz elveszteni minket, midőn ily hatalmas szíveket adtál közénk!» — A vezér nemhogy visszautasítaná kérelmököt, hanem lelkesedik rajtuk s nagy jutalmat ígér nekik, ha visszatérnek. Radivojnak egy gazdag török kardot, gazdag lószerszámot; Juranicsnak arany sisakot, melyet Zrínyi győzelmi jelül hozott a csatatérről a *varasdi szép*

mezőn elejtett Gyáfertől — s mindkettőnek ezenkívül hat-hatszáz aranyat.

A vezér lelkesedve ad hálát Istennek, hogy oly kitűnő férfiak vannak várában, mint Juranics és Radivoj, azonban mennyivel többre becsüli Deli Videt, kit ily vállalaton koczkáztatni nem akar! — S mind ezek felett, mily magasan áll a hadvezér, ki ama hősökkel mint gyermekekkel bánik. Apai és hadvezéri fensőbbiség, még Deli Viddel szemben is. S a költő mindezt reflexiók, figyelmeztetés nélkül adja elő, drámairói tárgyilagossággal.

Az erkölcsi fokozat e hőskölteményben igen feltűnő a magyar és török hadsereg vezérei közt is. A törökök számukban, testi erejükben elbizakodtak, vagy csak eszelyesek, magasb, lelkesítő eszme nélkül. A magyarok nyugodtan elszántak, az ügy szentségeben bízó, s sokkal kevesebbé kibívók és diésekvők. Amazokat a nagyravágyás, ezeket a kötelesseg-érzet lelkesíti. — S a jellem e különbsége feltűnik nem csak a vitézségben, hanem más-nemű érzelmekben is. A barátság, apai szeretet több megragadó jeleneteit látjuk ez eposzban. A töröknél ez szintén erős és hű; de a harezvágynak a dühösséig, kétségbeesésig való fokozására szolgál, míg a magyarnál szelidebb érzelmek és önfeláldozás alakjában jelenik meg. Mily érzékenyen vesz búcsút Vid a merész vállalatra siető Radivojtól és Juranicstól, s midőn ezek egyikét az

ellenség körülfogja, a másik nem boszúállásból fordul vissza, hanem magasztos önfeláldozásból; mert egymaga megmenekülhet vala. Ők az önfeláldozás tragœdiáját játsszák el. Elindulásuk előtt versenyeztek, melyik menjen el s melyik maradjon a városban. Nem tudván e nemes vetélkedést megoldani, elhatározzák, hogy mindketten menni fognak — s ez hozott veszélyt mindkettőre. Hasonló különbség van az apai szeretet közt a két táborban. Zrínyi párbeszéde György fiával magában is a legügyesebben kivitt párbeszédek közé tartozik, de egyszersmind feltűnteti a hadvezér emelkedett tekintélyét — es bölcseségét s a fiú önfeláldozó készségét; míg a töröknél az apa egy kölykeért boszút lihegő oroszlán. Végre a szerelem is a töröknél, legszelidebb nyilatkozataiban kéjelgő, szenvedélyességében vad, mely egy vezér bajtárs dühös gyűlöletét, majd meggyilkolását vonja maga után, — s végre szintén a kétségbeesésig fokozott harci dühnek szolgál indokul. Ellenben a magyarnál csak Deli Vid van szerelmi viszonyban, ez is a férj és nő közötti viszony, s midőn a nő a férjért s ez a nőért teszi ki magát, nem a boszú, hanem az önfeláldozás magasztos jelenetét látjuk. A töröknél a vér, a magyarnál a szellem uralkodik.

Átalán véve minél inkább egész összességében vizsgáljuk e művet, annál nagyobb fogalmunk van ZRÍNYI a költő alkotó tehetségéről. Az össz-

hang, az egyszerű es kerkedes nélküli ezeltatos elrendezés s külső es belső kapesolat, eposzát a legjobb compositiok keze emelik irodalmunkban, ha eddigele nem volna különben is legmagasb rendű es emelkedettebb mű magyar nyelven. S alább epen a compositioról s a mű ezeltjáról akarok röviden szólni, holott a részletek szépséget es nagyságot korántsem merítettem ki.

III.

A szívvel es tettel nagy hazafinak minden törekvесе a hon megszabadítására volt irányozva s egész élete nem egyéb, mint amaz elszánt gondolat magasztos variatiója. De valamint az életben s prózai műveiben e célra nem a nemzet hiúságának hízelt, hanem mindenekelőtt hadi újjáalakulását sürgeté, mihez számos erkölesi nagy tulajdonok s önzestelen önfeláldozás kívántatik, úgy eposzában a kardnál nagyobb hatalom az eszély, s az eszélynél nagyobbak az erkölesi tulajdonok.

Mily különbség van Zrínyi hazafias művének egész szelleme es irányja s egy jóval későbbi kor költészete közt! 1825-től 1840-ig drámai es elbeszélő költészetünk csupán hősi, lyránk majd egészen csak hazafias. Pedig azon kor ifju nemzedéke sohasem látott bajnokot es csatát, s bár a hazafi-

ság újra feléledett, az érzelem aránylag kevés tetteben s sok szóban nyilatkozott. Nem gazdag gyümölcsök, de a virágzás ideje volt, s nem annyira a jelennek élt a nemzedék, mint vágygyal tekintett a múltba s ábrándos reménynyel a jövőbe. A kor nem volt nagy, de szép, mint az ifjuság. Azonban épen azon érzelem túláradása, hogy múltunk a jellennél szebb sorsra érdemesít, némi dicsekedni szerető büszkeségre vezetett. Soha sem volt annyiszor megénekelve a magyar hősiség s soha sem volt oly hetyke a hős, mint ama korbéli balladákban, kisebb-nagyobb eposzokban, regényekben és novellákban, melyek a történet hőseinek egész tárházát kiaknázták. Bennök a múlt és alakjai nem természetes világításban állottak szemünk előtt. Jobban gyönyörködött szemünk a rózsaszín *bengáliai tűzben*, melyet ábrándos képzelet öntött el rajtuk, mint a megvilágított tárgyakon, melyek lehetnek határozatlan körvonalú és kevésbé természetes állású alakok is. Gyakorlatlan szemünk a hősökben tán kevésbé tudta volna élvezni a férfias egyszerűséget a sarkantyúpengető hetvenkedésnél.

Valódi tettek idején több szokott meglenni a természetes, egyszerű méltóságból, mint az ifjui vágyak és remények korában. Zrínyi kora pedig inkább a tettek korszaka volt, s maga egészen a tettek embere. Nemcsak az ő művei, hanem egész korának irodalma tanuskodik róla, hogy a haza-

fiúság, mely akkor csaknem kizárólag a harc-
 tere volt szorítva, egyszerűbben, kevesebb kérke-
 dessel szeretett nyilatkozni, mint az említett
 bekeséges újabb korszakban, habár ama büszke-
 seg létezett akkor is. Zrínyi eposzában, mint már
 érintettem, a hősök nemzeti büszkélkedése igen
 ritka. Sőt, ha nem tudnók is prózai műveiből,
 hogy e jellemvonást hibáztatta, kitűnnék magából
 ez eposzból, melyben e tulajdon az ellenség vite-
 zeire van átruházva. De tevedés volna egészen
 vagy nagy részben is a kor szellemének tulajdo-
 mnai a fentírt különbséget. A költő lelkében kell
 azt keresnünk.

A költő Zrínyi nem tartá elegendőnek, hogy nagy
 őseben s egész eposzában lelkes hazafit s kardját jól
 forgató katonát tüntessen föl. Személyes bátorságra
 buzdítani a magyart költőnk korában oly felesleges
 volt, mint bármikor. Azon munkájában, melyet a
 vitézség kellékeiről írt, s általában prózai műveiben,
 melyek nagyrészt ugyanazon tárgy körül forog-
 nak, a legáltalánosabban uralkodó eszme épen az,
 hogy hősiségre nézve alárendelt tulajdon a szemé-
 lyes bravour, melyre képes a részeg vagy esze-
 veszett ember is. Ezen hadtani értekezései igen ke-
 veset foglalkoznak a katonai tudomány technikai
 részével, annál többet a hadfolytatás lélektani
 tényezőivel s különösen erkölcsi kellékeivel. Ő a
 hadtan életphilosophiáját, a hősiség erkölcsstanát

írja meg ama munkáiban. Kimutatja annak szükségét, hogy a magyar katona erényes, vezére valódi bölcs legyen. Ezen eszméi vannak keresztül szöve eposzán is, s őse és bajnoktársai annak eszményképei, milyennek kell lenni a magyar vitéznek és hadvezérnek. Valamint prózájában úgy költeményében is nemcsak arra tanítja kortársait, mint kell meghalni, ha szükséges, hanem mint kell élni tudni a hazafinak.

Az egész mű alapeszméje s igazságszolgáltatása is egészen a felsőbb erkölcsi világba van emelve, s röviden ez: a magyar nemzetre saját bűnei hozták a törököt büntetésül s csak erényei vált-hatják meg. A szigetvári hősökben a nemzetet próbára tette Isten, s miután törvényeihez hivenek tapasztalá, levette róla haragját.

És e próba a legsúlyosabb. A hős nem remélheti a diadal élvezését. Halálát előre tudatta vele egy magasabb kijelentés. Épp oly kevésbé harczol neve dicsőségéért, mert *elmulandónak* mondja *világi hírét*. Megnyugvását azon érzelem adja, hogy martyrként engesztelő áldozatul esik a nemzet bűneiért. Az igazságszolgáltatás megfelel az indoknak, s bár Sziget és hősei elesnek, a kimenetel teljesen megnyugtató. Oly eposz, melyben a hős, a végzet választotta elesik, minden esetre kivételes tünemény, s amaz erkölcsi emelkedés nélkül nem lenne kivihető. Épen abban áll a mű

nagysága elejétől fogva, hogy a hős halálában es Sziget elestében bizonyosak vagyunk s míg egyfelől rokonszenvünket, bámulásunkat nyeri meg az a resignatio, másfelől a vitézség legnagyobb csodatetteit könnyebben elfogadjuk. Azonban a költő bár önfeláldozásunk jutalmául a mennybe viteti az elesett hősök lelkét, van az igazsagszolgáltatásban egy nevezetes földi elégtétel is, mi által a magyar nemzet bünéért való bünhődés nemcsak képes értelemben, hanem ténylegesen és történetileg is megszűnik. Isten kimondja a végzést az eposzban, hogy ha a magyarok megtérnek, jaj lesz a töröknek, ezen tulajdon eszközének, s az megtörténik. Szulejmán nem értezt a keresztényesség ellen folytatott harczzal: a szigeti hős saját kezével vegzi ki a hóditót. Ha ez utóbbi tény ellenmondásban állott volna is a történet minden adataival, a költő nem tett egyébét, mint szemlélhetővé változtatta azon tényt, mely szerint a szultán halálát a szigeti ostrom siettete, s így közvetve Zrínyi által veszett. De a költő idejében olasz, horvát, sőt török krónikák jogosították fel az ISTVÁNFY előadásával ellenkező emez adat elfogadására. Mindenesetre jobban megfelel ez a költői célnak, mint ISTVÁNFY adata, — s költőnk nem megfontolás nélkül járt el e részben is.

Azon tény által, hogy Szulejmán Szigetvárnál lelte halálát, ZRÍNYI eposza megfelel a nagy epo-

poéák azon követelésének, hogy valamely korszakalkotó eseményt tárgyazzanak. ZRÍNYI e részben is öntudatosan járt el. Választhatta volna tárgyul a Hunyadiak diadalmas ütközeteit, kiknek nagyságát jobban érté és bámulá, mint bárki más, s maga is nagyobb embereknek tartá ősenél. Vagy, ha diadalmas várvédelmet akart írni, Kőszeg és Eger védelmét választhatja vala; vár-ostromokra és síktéri ütközetekre nem egy nagy tényt mutatott fel a tizenöt éves háború is, melyben Zrínyi György a Szigetvárnál halt vitéz fia vezéri szerepet játszott. A diadal annyival jobban csábíthatta volna, mivel mesterei, a nagy eposzköltők, ilyeket énekelnek meg. De azonkívül, hogy az önfeláldozást egyik sem mutatja fel oly mértékben, mint Sziget védelme, a törökön nyert diadalog egyike sem volt oly nagy következményű a költők kora előtti időkben, mint Szigetvár elvesztése. Hunyadi János visszaűzte Nándorfehérvár alól a törököt, de a következő században elvesztettük az ország emekulcsát; Mátyás diadalai után félszáz évvel budai palotájában törökök uralkodnak. Ellenben Sziget védelme egy korszakot fejez be örökre. Szulejmán halálával kihal a török hódítási szellem, az ozmanok soha sem hódítanak többé országokat és tartományokat Európában. A török háborúban csak Buda visszafoglalásának eseménye versenyez a szigeti veszedelemmel; de ez mintegy húsz évvel

esik költőnk halála után, minek eposzát nem tolal, hanem karddal megírni volt elte fő ábrándja és ezélja.

A *Szigeti veszedelemben* a nemzet sok száz évi történetének leghűbb eposzát látom. A magyar nemzet szerepe a török háborúban az ozman világhódító terjeszkedésének meggátlása volt, s nem egyik sik téren vívott támadó ütközet, hanem egy körülvelt, tulnyomó erővel megtámadott vár elszánt vedelme ábrázolja leghívebben, — semmi sem fejezi ki annyira, mint open Szigetvár, melyet a török lerombolt, fölégetett, de a hódítás szelleme falai alatt adá ki utolsó lehelletét. S nemesak képes, hanem szószerinti értelemben is a magyar-török háborúban a török hódítót legbiztosabban a várak gátolták, s a leghelyesebb eljárás volt sik téren nem dacolni xerxesi táboraival, hanem az akkori időkben oly nehezen megostromolható varakban. — A magyar hazafi hősisége nem volt támadó és hódító, hanem kiválóan önvédelemre, mint egy passivításra utalták viszonyai, sőt magalkotta törvényei is. Azon oly sok száz évig uralkodott törvény, hogy a nemesség, azaz a nemzet katonasága nem tartozott a haza határain kívül szolgálni, eléggé jellemzi passiv es egészen hazafias hőiségét. A magyar vitéz hőiségének ez adta meg jellemét. Harezolt kötelességérzetből, s kényszerített önvédelmében nem pusztá nagyravágyás-

ból és hiúságból, hanem mind azért a mi legkedvesebb és szentebb volt előtte: a hazáért, királyért családjáért, neve becsületéért. Vagy, mint a szigetvári hős mondja katonáihoz tartott beszédében:

«Harczolnunk pediglen nem akármilyen okért
Kell, hanem keresztyén szerelmes hazánkért,
 Urunkért, feleségünkért, gyermekeinkért.
 Magunk tisztességéért és életünkért!»

Ez indokok nem csak magokban hívek a történethez, hanem egyszerű modoruk is jellemzi a kort. Az elszántság, önfeláldozás jellemző tulajdona volt a magyar vitéznek, mi valamint tettben, úgy szóban is nem kérkedéssel, hanem az önérzet nyugalomával szokott nyilatkozni. De bármi magasztos magában is a hazáért, családjáért való önfeláldozás, mégis világtól elzárkózott önzésnek volna nevezhető, ha egy szélesebb körű eszme nem teszi magasztosabbá — s e szélesebb körű eszme megvolt elejétől fogva mindvégig a török elleni harcokban. Nem a mi kérkedésünk volt, hanem egész Európa elismerte, hogy Magyarország a keresztyénség paizsa a világalomra törekvő ozmanok ellen. Nem volt azon időkben nép, mely azt kétségbe vonja; mert nagy tények bizonyították számtalan esetben. Magyarország háritotta el több ízben a rettegő szomszédokról a pusztító vihart, melynek

egész dühét többnyire egyedül állotta ki. Soha sem volt nagyobb rokonszenv Európában irántunk, mint azon időkben: — mert közös volt a veszély, s semmi sem képes annyi szolidaritást idezni elő, mint a veszély közös volta. De tagadhatlan, hogy a solidaritás ezen erze- nekünk is nagyobb erőt adott, habár a tetteges segítség aránylag csekély volt a török hódítások idejében, s ha egyéb nem, az ambíciót és önérzetet emelte az, hogy egész világ szeme ránk volt függesztve, s Szigetvár hőse ezzel is buzdítja katonáit:

«Mindenfelől ránk néz a nagy keresztyénség,
Mi vitéz kezünkön van minden reménység.»

A magyar, Hunyadi János óta mindvégig, nemcsak nemzeti indokból, hanem egyetemes eszméért küzdött a török ellen: mert az ellenség, kivel dolga volt, szinten nem a nemzeti, hanem egyetemesebb eszméből merítette erejét. A török nem egy külön nemzetiség, hanem mint általában a mohamedánok, minden nemzetiségből kivetkezett vallásos secta volt. Társadalma, politikája s egy részben ősi nyelve fölolvadt a vallásos intézményekben, melyek nagy merevségök es barátkozni nem tudó formáik miatt a leggyűlöletesebb elzárkozottságban mutatkoztak. A török valamint magát nem nemzetnek, hanem igazhívőnek tartá, úgy az idegeneknél sem ismert nemzeteket. Csupán a hívő és

hitetlen fogalmát értette — e két nagy osztályba sorozta az összes emberiséget s a hitetlenek ellen egyetemes háborút folytatott. Csoda-e, ha főleg vallásos ellenszenv szolgál az ellene folytatott küzdelem indokául, — s a magyar vitéz harczii jelszava nemcsak a «haza», hanem az összes keresztyénség «Jézus» kiáltása volt válaszul a mohamedán «Alláh» kiáltására.

A török elleni harczok e vallásos jelleme történeti tény, s nem híven ábrázolná, ki e lényeges vonást kihagyná belőlök. Tévedne az is, kivált költeményben, ki föl nem tüntetné a keresztyénség erkölcsi fenségét a mohamedanizmus felett, mely rajongó önfeláldozásában is nem a lemondásban és az indokok tisztaságának öntudatában talált megnyugvást. A mozlomot még a mennyekbe is érzékiség kecsgettette.

ZRÍNYI eposzában mind a harcz vallásos jelleme, mind a két hit különbsége nagyon és mindenek fölött ki van emelve, a hit azon mysticismusával, mely a költői műveknek egyszersmind fenséget, s az indokoknak s igazságszolgáltatásnak testet ad. Mennyei hatalom lelkesíti a hősöket, az osztja az erény jutalmát és bűnök büntetését, — az intézi egyesek, egész hadak és nemzetek sorsát.

Mindez nem a nagy eposzírók utánzása, s nem fenséges leírások kedvéért foglal helyet ZRÍNYI eposzában. A keresztyén hit, a török elleni harczok ez

indoka, az isteni végzésben leli megnyugvását. A mi az igazságszolgáltatást illeti, az erkölcsi világ felett uralkodó közlelkiismeret, vagy világrend, vagy sors, mely a hajdankorban a mythologia istenei felett is uralkodott, a keresztyénségben a *mindenható* akarata alá van rendelve, vagy mint Zrínyi mondja :

•Szerecsse s Természet alázatossággal
Allnak ő alatta, készek szogálattal.»

Zrínyi nem is hozza máskep az égi hatalmakat eposza cselekvényeibe, mint hősei inspirálására, azaz magasb rendű indokul es az igazságszolgáltatásban, — az az e részben is arra szorítkozik, a mi lényeges. Csupán egy helyen vannak a leírás magasztosabbá tételére behozva, hol Sziget égése iratik le; de itt is, mintegy a természeti elemek pusztításának szellemi indokokká való átváltozásai a túlvilági lenyek, s bármi nagyszerű realis leírás sem versenyezne ezzel fenség dolgában. E mystikus festésben az ég és föld mintegy összekeveredvén, hű példája annak, mennyivel megragadóbb a költői idealismus a pusztá valóságnál, vagy a valósághoz ragaszkodó realismusnál.

Zrínyi valamint ama leírásban a természeti elemeknek, úgy az egész eposzban a történet adatainak erkölcsi életet es jelentést adott, s ezzel költészetté változtatta a krónikák elbeszélését, sőt

magasb rendűve a költészet szellemi részét, azon világrendet tüntetvén fel, mely nemzetek és emberiség sorsában bár láthatatlan, de szintoly valóság mint a kézzel fogható tények. Neki mint minden valódi költőnek, a történet ezen erkölcsi oldalainak felfogására nagy érzéke volt, — s mivel ezt ideális képben oly erővel tudta elénk állítani, epusza nemcsak hogy a magyar nemzet több száz évi történetének hű epusza, hanem egyszersmind legmerészebb és magasb rendű compositio irodalmunkban. Mert a költői compositiók nagyságát első sorban az alapeszméknek az erkölcsi világot minél nagyobb mérvben való magába ölelése határozza el. A csupán érzelmi költészet, mely a szerelem, hazafiság érzelmeit testesíti meg, alsóbb rendű mind beltartalomra, mind hatásra nézve annál, mely a lelkiismeretet, az erkölcsi embert tünteti fel, s ez ismét alsóbb rendű annál, mi a világrendet nagyban, egy-egy történeti katasztrophában tudja felmutatni. — Ezért bocsátkozám a *Szigetvári veszedelem*nek különösen ez oldalról való elemzésébe ily terjedelemben, midőn a compositio fejtegetését ígertem.

IV.

Költői művek compositiójának becsét lélektani valóságuk dönti el főképen. A szépség összhangja

nem nélkülözheti az igazságét. Az erkölcsi igazságnak kell uralkodni különösen az elbeszélésben és drámában, melyek emberi cselekvést ábrázolnak. Erőteljes, cselekvő jellemek szükségesek a költészet e két fájában s a mű befejezettsége lehetetlen erkölcsi igazságérzet nélkül. A világrend mintegy cselekvőleg működik mind az eposzokban, mind a tragédiában, csak hogy amabban a végzet küldöttje, választottja és jutalmazottja a hős, emebben buknia kell, mert a végzettel, az erkölcsi jóval jön összeütközésbe. E költői formák egyike sem kényelmes találmánya az emberi észnek, s egyikét sem csupa hagyományos szokásból fogadták el a legnagyobb lángeszek. E költői formák az emberi élet- és világeseményekből vannak merítve. A velünk született morális érzet öszhangot, igazságot, jutalmat és büntetést szeret látni vagy legalább keresni a világ eseményeiben. Midőn a történet alakjait a képzelet egyoldaluan nemesbökké, nagyobbakká vagy rosszabbakká, törpékké teszi, mint a valóságban voltak, midőn fényesebben dicsőít és kérlelhetlenebbül büntet mint a történet, — igazságérzetét elégíti ki s egyszersmind *mondává* teszi a száraz krónikát. Mythologia és költészet ezen *történeti alapon* támad az erkölcsi idealismus alakító közreműködésével. A nagy költők nemcsak elődeik műveiből veszik az inspirációt, hanem erős erkölcsi érzetök nagy fogékony-

sággal bír a természet és történet rendjének fel fogásában. ZRÍNYI a klasszikai eposzírók ismerete mellett a történetírókat is mestereinek vallhatta volna, kik egész gondolkodását és jellemét korán túlemelkedővé tették. Művének bevégzett formájára pedig semmi sem foly be annyira, mint a lelkesült meggyőződés az erkölcsi eszmékben, melyek egyének és események felett uralkodnak. Csak ennél fogva volt képes egy realis történeti eseménynek nemcsak fenségét, hanem összhangot és kikerekített formát is adni.

E magasb rendű belső összhang vizsgálata után szólanom kellene a compositio külső egységéről is. Rövidebb lesznek e tárgyban. Csak azt emelem ki, hogy e mű a külsőségekben hiányokat mutat fel, de e hiányokat csak az egyes részletekben találjuk, s az egészre nézve itt is kitűnik a valódi alkotó tehetség. Egyenetlenségek, némi darabos, bárdolatlan részek nem hiányzanak a *Szigetvári veszedelemben*. Most krónikairói szárazság, majd igen hosszúra nyújtott beszédek és a prózát megközelítő elmélkedések fordulnak elő benne. Ezek hibák kétségkívül; de mindez nincs oly mértékben, hogy zavarná az egész összhangját. Az elbeszélés elég epikai s a jelenetek egymásközi kapcsolata és változatossága avatottabb költőnek is dicséretére válnék. Ily nagy szabású monumentalis műben az *egész* összhangja nem is

kivánja a felület azon kiesiszolását, mely a szobai filigramművekhez való. És a kitett hiányok inkább a feldolgozás nemi elhanyagolását, mint az összhang iránti csekély érteket bizonyítják: mert mint fentebb kiemelttem, nagyon megtudja különböztetni a lényegest a lényegtelenről s a puszta krónikát az indokolt elbeszéléstől. E részben talán a tulságig megy s igen szigorú is a megválogatásban. Ő, ki annyira szereti a rövidséget s igen sok helyen mutatja fel szép példáját, nem természetnél fogva hajlik neha a pongyolaságra. Az elbeszéles folyamatját nemcsak a részek természetes kapcsolata dicséri, hanem az érdek lassankénti emelkedése, mely a katasztróphánál éri el tetőpontját. Hova tovább fokozódnak a szenvedélyek, tisztul es emelkedik az erény, élénkebbé válik a küzdelem, magasztosabbá a cselekvény, s a végző percekben mintegy összekeveredik a menny, föld es pokol, hogy az erkölcsi fenség annál fenyesebben váljék ki e mystikus csatából. Ha a jellemrajzolásban, nagy alakok teremtésében a költői tehetség kepirői oldalát ki tudta tüntetni, az elbeszéles eme fokozásában bizonyítja, hogy a compositio azon titkát is erti, mely oldalról a költők rokonságban állanak a zeneszerzőkkel. — Annál feltünőbb, hogy a részletekben oly sok hiányt találunk, mi arra mutatna, hogy a költészet zenei része iránt elég fogékonysága nem

volt. Nemesak a rímek és rhythmus sántikáinak gyakran, hanem maga a nyelv olykor annyira pongyola, hogy prózában is hibás volna. Ha nem tudnók e műve sok sikerült helyéből, hogy mind a nyelvet kellően bírta, mind a rhythmus iránt érzéke volt, kétségtelenül bizonyítná ezt csak prózája is, mely nemesak erőteljes, hanem hangzatos és numerosus is.

A részletek mindezen hiányát megfejtí a mit maga mond eposzához írt előszavában :

«VIRGILIUS *tíz esztendőig* írta az *Aeneist*, én-nékem pedig egy esztendőben, sőt *egy télben* történt véghez vinnem munkámat . . . az én mester-ségem nem pösis, hanem nagyobb s jobb, hazám szolgálatjára annál. A kit írtam, mulatsáért írtam, semmi jutalmat nem várok érte, ő nekik (VIRGILNEK, HOMÉRNAK) más gondjok nem volt, *nékem ez legutolsó* volt. Írtam a mint tudtam, *nohu* némely helyen jobban is tudtam volna, ha több munkámat nem szántam volna vesztegetni. . . Igazsággal mondom, hogy soha meg nem corrigáltam munkámat, mert időm nem volt hozzá».

Nemesak hogy úgy maradt a költemény, mint a költő egy tél folyama alatti üres idejében papirra vetette, hanem az is benne foglaltatik szávaiban, hogy fontosabbnak vallott ügyek miatt nem csinált professiót a költészetből. Ámbár hős-költeményén kívül néhány idyllt is írt, úgy lát-

szik, kevesse gyakorolta magát a verselesben s a költészet más technikai részeiben, melyek csak eszközök az erősebb hatásra; de nélkülözhetlen eszközök. — És ez történt oly korban, midőn még jeles magyar eposzírő nem volt, kitől az elbeszélő előadás nyelvére es az eposzi verseles rhythmusára nézve sokat tanulhatott volna. Az ő idejében a nép verses maiv eposzai alkalmasint elhangzottak volt, s az irodalomban a TINÓDI, ILOSVAI s más krónikások verseiből csak prózaiságot lehetett tanulni. Úgy látszik, az egyes irodalmi ágak stíljának külön-külön kell fejlődniök, míg egy nagy író művészien tudja használni, — s e részben az idegen nyelven írt legnagyobb példányok is keveset segítenek. ZRÍNYI szónoki prózája jóval magasabban áll eposzi verselesenél: mert azt előszóval is hallotta zengeni a maga erőteljében, midőn mint gyermeknek PÁZMÁNY PÉTERT hallgatni bő alkalma volt.

A nyelvben, rhythmusban és rímekben való ügyesség oly szükséges, mint a zenészre nézve saját választott hangszerének avatott ismerete. Csoválkozhatunk-e, ha ez avatottság nélkül a kifejezés alantabb marad az eszménél és bágyadtabb az érzelemnél? — Fölhozhatnám ugyan, ha csupán ügyvédkedni akarnék, ZRÍNYI azon érdemét, hogy ment az utánzók szokott hibájától, kik többek akarván lenni, mint erejük bírja, álhangokat ad-

adnak: ZRÍNYI természetes és nem tettető. De az ily negatív érdemek a hiányt ki nem mentik.

Ezen hiány okozza, hogy verse nemesak hibásabb prózájánál, hanem kevésbbé pathetikus is. Se maga az eposz tárgya és szelleme kívánta hang, se a költő egyénisége nem volt olyan, hogy azon mély sentimentalismust keressük eposzában, mely a keresztyén költészetben túluralkodó. Eposzában nem a szenvedőleges bűnbánatot, a fejökre hamut hintett első századbeli keresztyéneket tünteti fel, nem is azon jeremiási panaszokat hallatja, melyek a protestantismussal és hazánk valóban szomorú állapotával irodalmunkban ama századok alatt divatosakká lettek s BALASSA BÁLINT költészetét is jellemzik. ZRÍNYI megénekelt hősei ó-testamenti erős hittel a *«seregek urához»* fohászoknak, s nemesak imádsággal, hanem karral és észszel munkálkodnak dicsőségére. Költőnket magát is mély vallásos meggyőződés lelkesítette ugyan, de a legszentebb érzelmek ezerféle nyilatkozásai közül legkevesbbé hajlott a gyöngélkedő és tehetetlenséget mutató sohajtozásra. Más érzelmei nyilatkozásairól is hasonlót mondhatunk. Szerelmes *pásztori* költeményeket írt. E költői faj azon korban Olasz- és Franciaországban divatozott, a kor azon modorával együtt, hogy a szerelmi költeményekben általánvéve a férfi az imádott nő köszívűségéről mondott ömledező panaszokat. ZRÍNYI is

követte külsőleg e divatot: de gyöngé pasztor helyett igen erőteljes és merész *radászt* találunk idylljeiben, ki oriási fákat, kemény szirteket szeretne szakgatni és torni panaszaival. — s oly szerelmes képe áll előttünk, kinek kedvenc állatai nem juhok és okrók, hanem oroszlányok. A meresség s türelmetlen tettvágy, nem pedig az elérzékenyedés vagy a csendes háborítatlan élet vágya nyilatkozik bennök. Nem epedez ő, hanem háborgó tenger módjára hánykódik keserveben.

Életében keves csalódásról panaszkodhatott. Majdnem gyermekkorában annyi tere nyílt tevékenységi szomjának, mennyit egyes ember csak kívánhatott volna még azon korban is, s később állásánál fogva csaknem béke és hadüzenesi kiváltságot gyakorolt. A mihez fogott, annak ha teljesültét mind el nem érhetette is, előhaladott benne, vagy legalább erős hite volt, hogy tevékenység által segíteni lehet a bajokon. Hazafi pályáján nem volt oly szerencsétlen, mint DANTE, kinek mely sentimentalismusát balsorsából fejtik meg. Nem volt oly idegesen érzekeny, mint TASSO, kinek életet úgy festik, mint a magával jöhetetlennek evődését.

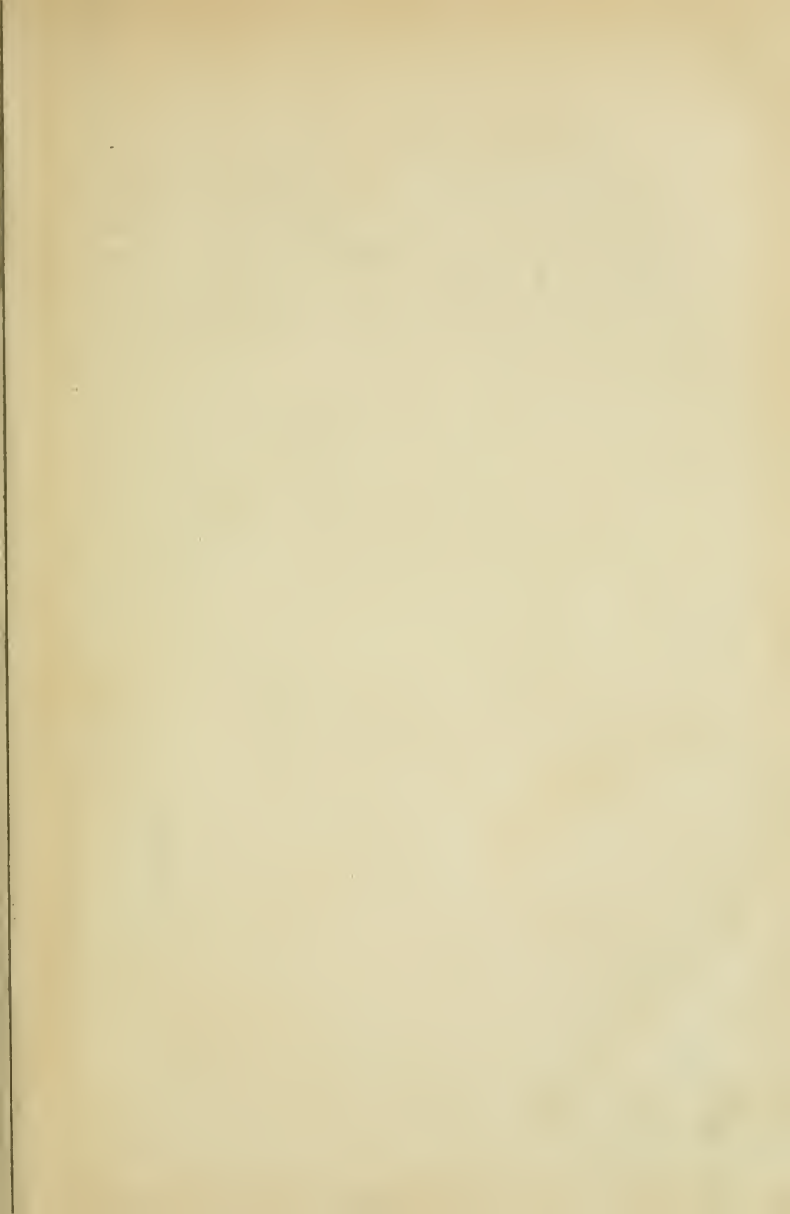
Azonban a sentimentalismus hiánya mellett költőnk mélyen érző ember volt. Senki sem fájlalta jobban nemzetének a maga korában tapasztalt süllyedését: s mégis oly gyöngédséggel van

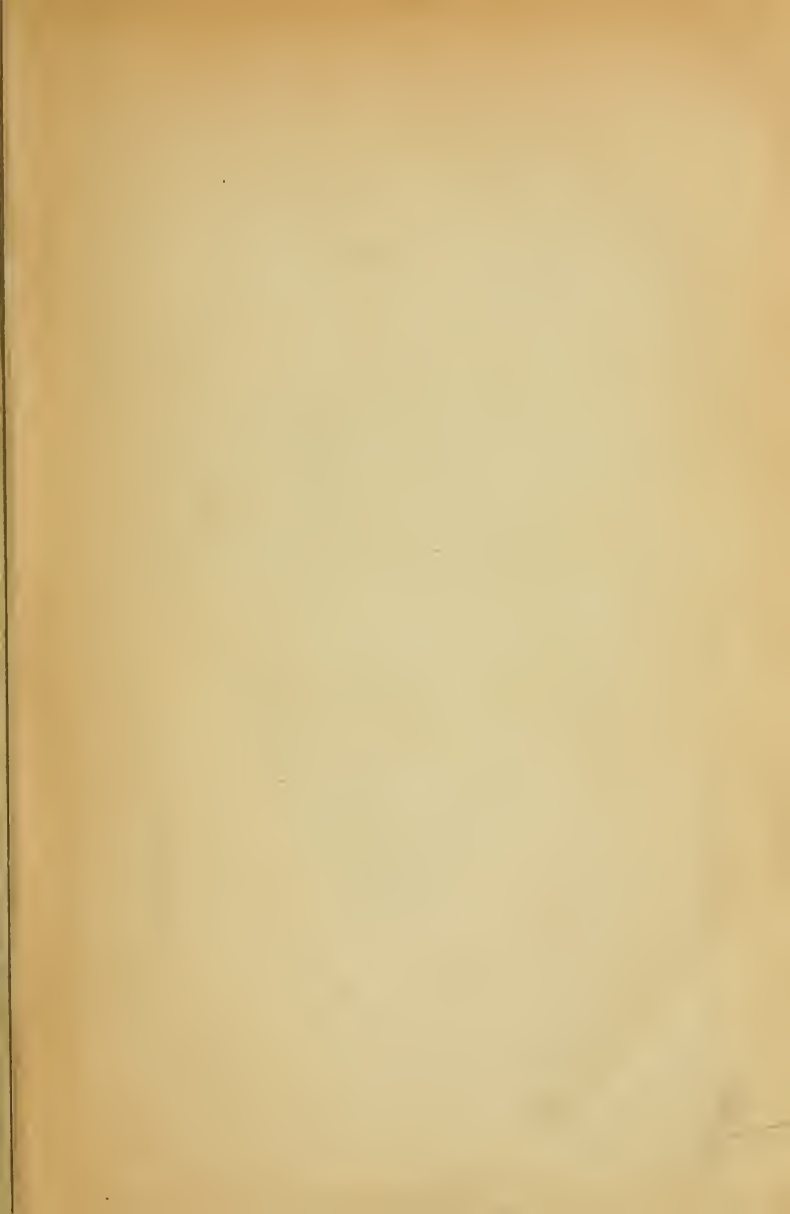
iránta, hogy ne csak gunynyal nem illeti, hanem bocsánatot kér a hibák fölemlegetéséért. Ketségbe sem esik. Minél mélyebben áll a nemzet, hajdani dicsőségéhez képest, annál munkásabban akarja visszamenni. Ritka tünemény, hogy a gyengeségek oly éles látásával annyi valódi pathos egyesüljön, s a hiányok érzete oly buzdító szózatá váljék. Nincs magyar, ki a költő ama prózai Szózatát mély emótiók nélkül bírná olvasni.

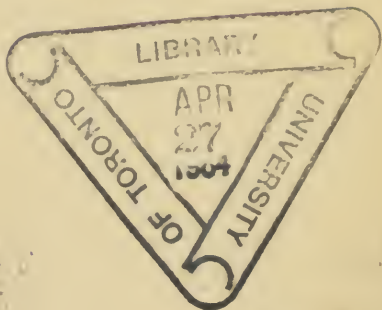
Az eposzban, sőt a drámában is, mely még tárgyilagossabb, feltalálható a költő egyéni érzési módja is a szereplő egyének nyilatkozásaiban, s bármennyire magasztaljuk SHAKSPERE objectivitását, nagyon ritkán kellett őt hallanunk, ha egy Lear, Romeo vagy Julius Caesar szavaiban a költő saját hangjára nem ismerünk. Csak annyit állítok tehát ZRÍNYI-ről, hogy habár nem tartozik a mélyebben sentimentalis költők közé, hatalmas érzelmek élnek szívében, és hogy érzési módja hathatósabban nyilatkozik prózájában, mint verseiben, habár ezeken is által tör az. A hiányt verselésbeli nagyobb járatlanságának tulajdonítom. Minden művészet a legnagyobb tehetségtől is úgy szólván egész életét kívánja meg, s kisebb nemzeteknél, kivált a nemzet nagyobb tevékenysége korszakában, meg van azon szerencsétlenség, hogy épen a legjobbakat különböző foglalkozás vonja el.

E hiányok mellett is azonban ZRÍNYI eposza

talpraesett, valódi alakok. nagy jellemek magasb rendű stilban festése által és compositio dolgában első helyen áll klassikai eposzirodalmunkban, s a *Szigeti veszedelem* a magyar néhány száz évi történetének eposza marad. — Darabosságai mellett is a legnagyobb és legszebb monumentum az az elmúlt századokból.

**PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET**

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

